

บทที่ ๒

ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ และในพระพุทธศาสนา

การศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา จำเป็นที่จะต้องศึกษาย้อนขึ้นไปตั้งแต่การเกิดขึ้นของศาสนา และพัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคแต่ละสมัย เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหา และรายละเอียดที่ชัดเจน สำหรับในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในประเด็นความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม บ่อเกิดของความเชื่อ ความหมาย ชนิด คุณลักษณะของพรหม ประเภทของพรหม และการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมในศาสนาพราหมณ์ และในพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์

๒.๑.๑ บ่อเกิดของความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์

(๑) ด้านความเป็นมาของพรหม

หากจะกล่าวถึงความเชื่อด้านความเป็นมาของพรหมในศาสนาพราหมณ์ ต้องศึกษาย้อนขึ้นไปตั้งแต่การเกิดขึ้นของศาสนา ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย ดังนี้

๑) ยุคก่อนพระเวท

ยุคก่อนพระเวทนี้เกิดในช่วงที่พวกอารยัน (อารยัน) อพยพเข้ามาอยู่ในอินเดีย^๑ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า พวกอารยันเป็นพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ที่เคยอาศัยอยู่แถบทะเลสาบคัสเปียน ต่อมาเกิดความยากลำบากในการดำรงชีพจึงอพยพไปเรื่อยๆ บางพวกอพยพไปทางด้านทิศตะวันตก สู่ดินแดนที่เป็นทวีปยุโรป ปัจจุบันกลายเป็นบรรพบุรุษของชนชาติยุโรป ซึ่งนักประวัติศาสตร์เรียกชาวอารยันกลุ่มนี้ว่า อินโดยูโรเปียน ส่วนอีกพวกหนึ่งได้อพยพไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เข้าไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในท้องที่ระหว่างทะเลสาบแคสเปียนกับแม่น้ำฮัยซาร์เตส ซึ่งปัจจุบันคือ ตุรกีสถานตะวันตก ชาวอารยันกลุ่มนี้เมื่อมาอยู่ที่ตุรกีสถานตะวันตกแล้วก็ได้เคลื่อนย้ายอพยพต่อไปอีก โดยแยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งได้เดินทางไปสู่ดินแดนเมโสโปเตเมีย (อิรัก) และเลยไปถึงเปอร์เซีย (อิหร่าน)^๒ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้อพยพ

^๑ Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, Volume 1 , (Bombay : Akshar Partiroop Pvt. Ltd., 1983), p. 75.

^๒ ประยงค์ แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, 2547), p. 9-10.

เข้าสู่ดินแดนที่เรียกว่าอินเดีย โดยผ่านทางช่องเขาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย และได้เข้ามารุกไล่พวกมิลักชะหรือดราวิเดียน (ดราวิท) ซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยร่นไปทางตะวันออกเฉียงใต้ตามลำน้ำคงคา และถอยร่นลงไปทางใต้ตามลำดับ ส่วนพวกอารยันเมื่อสามารถรุกไล่ชาวพื้นเมืองได้จึงตั้งรกรากอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าก่อนที่จะชาวอารยันจะเข้ามาตั้งรกรากอยู่นั้น บริเวณนี้เคยเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของอินเดียสมัยโบราณมาก่อน เนื่องจากมีหลักฐานการค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมในบริเวณนี้ ในปี ค.ศ. ๑๘๒๑ ของเซอร์จอห์นมาร์แชล (Sir John Marshall) และคณะ ได้ทำการสำรวจพบซากเมือง ๒ เมืองในเขตลุ่มแม่น้ำสินธุ คือ เมืองฮาร์ริปปาและเมืองโมเฮนโจดาโร จากการสันนิษฐานเกี่ยวกับโบราณสถาน มีการประมาณอายุของอารยธรรมในเขตลุ่มแม่น้ำสินธุว่า มีอายุประมาณ ๔,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปี ก่อน ค.ศ. ซึ่ง หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ก่อนที่พวกอารยันได้เข้ามาตั้งรกรากในอินเดียสมัยเริ่มแรกนั้น บริเวณนี้เคยเป็นถิ่นที่มีอารยธรรมดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้ว และเมื่อชาวอารยันอพยพเข้ามาก็ได้นำเอาความเชื่อถือเดิมของพวกเขามาด้วย คือการนับถือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การนับถือพระเจ้าหลายองค์ (Polytheism) แล้วสมมติขึ้นเป็นภาพหรือรูปร่าง ที่เรียกว่า “เทวะ” หรือ “เทพ” หรือ “เทวดา”^๓ นอกจากนี้ พวกอารยันก็ยังนับถือและบูชาพระอาทิตย์ เมื่อพวกเขาเข้ามาเห็นพวกพื้นเมืองเดิมนับถือและบูชาไฟ ก็เห็นว่าความเชื่อถืออันนี้เข้ากันได้ จึงพยายามเผยแพร่แนวความคิดของพวกตน โดยสอนว่าพระอาทิตย์เป็นไฟดวงใหญ่เป็นจอมแห่งไฟ และเป็นที่มาของไฟทั้งปวงในโลกมนุษย์ ทำให้คนพื้นเมืองมีความเห็นคล้อยตามกับพวกอารยันด้วย

ส่วนในด้านความคิดและความเชื่อของชาวพื้นเมืองเดิมของอินเดียนั้น มีการสันนิษฐานจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบว่า ชาวพื้นเมืองเดิมนับถือและบูชาโลกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ รวมทั้งธรรมชาติทั่วไปคือต้นไม้และภูเขา วิทยุณที่ว่านี้สามารถจะให้คุณและให้โทษแก่มนุษย์ได้ จากคติของความเชื่อนี้เองที่ทำให้มีพิธีกรรมตามมาคือ การบูชาเช่น สรวงเพื่อทำให้วิทยุณพอใจ จะได้ดลบันดาลให้พวกตนได้รับแต่ความสุขสวัสดิ์ พ้นจากภัยวิบัติต่างๆ ครั้นนานเข้าวิทยุณดังกล่าวก็ถูกพัฒนาขึ้นโดยได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้า สิ่งทีบูชาก็คือเนื้อสัตว์ ขนม นม เนย จะถูกนำมาใส่เข้าไปในกองไฟ ให้ไฟเผาไหม้สิ่งสังเวชบูชาเหล่านี้ แล้วควันไฟก็จะลอยลอยนำเอาสิ่งเหล่านี้ขึ้นไปสู่เทพเจ้า เพราะพวกเขาคือว่าไฟเป็นทูตของพระเจ้า การใช้ไฟเป็นสื่อหรือการบูชาไฟนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะมีอยู่ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ก่อนที่พวกอารยันจะอพยพเข้ามาตั้งรกรากในแถบนี้แล้ว และเชื่อกันว่าแนวความคิดที่ว่าเทพเจ้าสูงสุดนั้นสถิตอยู่บนสวรรค์หรือบนยอดเขาหิมาลัยก็มีอยู่ก่อนการเข้ามาของพวก

^๓ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕),

อารยันด้วย ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่าในช่วงที่ชาวอารยันทำการปกครองชนพื้นเมืองเดิมนั้น ได้เกิดการผสมผสานกันทางวัฒนธรรมของคน ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มของชาวอารยัน กลุ่มมิลักขะ และกลุ่มทัสสยุ (พวกทาส)^๔ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความเชื่อดังนี้

ชาวอารยัน มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณ (Soul) ว่าวิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย เมื่อมีคนตายจะใช้ไฟเผา เพราะเชื่อว่าวิญญาณจะหลุดพ้นจากร่างกายทั้งหมด แล้วลอยตามควันไฟขึ้นไปยังสวรรค์ พวกอารยันนับถือบรรพบุรุษเพื่อช่วยคุ้มครองพวกตน จึงคอยเช่นสรวงสังเวทเพื่อให้บรรพบุรุษพอใจ นอกจากนี้พวกอารยันยังมีความเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งในโลก เป็นผู้ควบคุมรักษาและทำลาย หรือบันดาลให้สิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นตามที่พระองค์พอพระทัย หากมนุษย์ไม่ปวารณาจะให้ตนประสบกับภัยวิบัติต่างๆ มนุษย์ก็สามารถทำให้พระเจ้าพอพระทัยได้ด้วยการสวดมนต์อ่อนน้อม ขอพรให้พระองค์ทรงคุ้มครองซึ่งแนวความคิดและความเชื่อเหล่านี้ของพวกอารยันนั้น กลายมาเป็นต้นกำเนิดของพระเวทในระยะต่อมา

ส่วนความเชื่อของเผ่ามิลักขะ (ดราวิเดียน) นั้นพบว่า ชนกลุ่มนี้มีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั่วๆ ไป เช่น ภูตผี เทวดา ต้นไม้ใหญ่ ภูเขาสูงที่มีอยู่ในธรรมชาติเหล่านี้ พวกมิลักขะเชื่อว่าจะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือมีอำนาจลึกลับอยู่เบื้องหลัง ซึ่งสามารถดลบันดาลให้เกิดภัยวิบัติต่างๆ ได้ เช่น ไฟไหม้ ภูเขาไฟระเบิด ฟ้าผ่า น้ำท่วม เกิดพายุ ฯลฯ ต่อมาพวกมิลักขะมีความเชื่อว่าภัยวิบัติที่เกิดขึ้นเป็นการกระทำของพระเจ้าที่สถิตอยู่บนยอดเขาไกรลาส ที่มีหิมะปกคลุมอยู่ มีเมฆหมอกอยู่ตลอดเวลา จึงพากันเรียกชื่อพระเจ้าองค์นี้ว่า “พระอิศวร” จึงเกิดมีคติการบูชาศิวะลึงค์ และโยนีลึงค์ขึ้น ความเชื่อเหล่านี้ก็กลายมาเป็นพื้นฐานของพระเวทในยุคต่อมา

ความเชื่อของพวกทัสสยุ (พวกทาส) พวกนี้มีความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างความเชื่อของพวกอารยันกับพวกมิลักขะ แต่ได้เพิ่มความเชื่อของพวกตนเข้าไปอีกคือ การบูชา ซึ่งเป็นลัทธิหนึ่งเรียกว่า “ลัทธิบูชา” ซึ่งชนทั้ง ๓ กลุ่ม ต่างได้นำเอาความเชื่อถือของตน ๆ มาผสมผสานซึ่งกันและกัน โดยพวกอารยันเป็นฝ่ายตั้งลัทธิขึ้น เรียกว่า “พระเวท” อันเป็นต้นกำเนิด ทำให้ศาสนาพราหมณ์วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับ

๒) ยุคพระเวท

ยุคพระเวทนี้เกิดเมื่อประมาณ ๑,๐๐๐-๑๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช คำว่าเวท ก็มาจากศัพท์ว่า วิท แปลว่า ความรู้ แต่ความรู้ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความรู้ทั่วไป หากแต่หมายถึงความรู้

^๔ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๕.

^๕ S.radhakrishnan, **The Principal Upanisads**, (New Delhi : Harper Collins Publisher, 1997), หน้า 59.

ที่เกี่ยวกับเทพเจ้า ปรมาตมัน อาตมัน โลก มาया อวิทยา และโมกษะ ที่พวกฤาษีขึ้นไปบำเพ็ญ ฌานบนภูเขาหิมาลัย เกิดไต่ยีนเสียงทิพย์จากเทพเจ้าถึงเรื่องดังกล่าว จึงได้นำมาบอกต่อๆ กัน ไป ดังนั้นจึงถือว่าศาสนาพราหมณ์เกิดมาจากศรัทธา คือไต่ยีนได้ฟังมาโดยไม่มีผู้ใดเป็นศาสดา เมื่อพิจารณาถึงแนวความคิดทางด้านศาสนาในยุคนี้ จะเห็นได้ว่าเกิดขึ้นจากการผสมผสาน ระหว่างแนวความคิดเดิมของพวกอารยันที่ได้ปกครองดินแดนของคนพื้นเมือง ผสมกับความ คิดเดิมที่มีอยู่แล้วของชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในอินเดีย ก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามา ความ เชื่อถือที่ติดมากับพวกอารยันคือ การนับถือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ และการนับถือพระเจ้า หลายองค์ แล้วสมมติขึ้นเป็นภาพ (รูปร่าง) ที่เรียกว่า “เทวะ” หรือ เทวดา หรือ เทพ ในคัมภีร์ พระเวทจึงปรากฏชื่อเทวดามากมาย เช่น

- อรุณ เทพแห่งท้องฟ้าสีคราม
- อุษา เทพีแห่งรุ่งอรุณ
- อินทรา เทพแห่งสายฟ้า
- พิรุณ เทพแห่งฝน^๖

แต่ถึงแม้จะมีเทพเจ้าเกิดขึ้นใหม่หลายองค์ แต่เทพเจ้าทั้งหมดก็คงมีลักษณะเป็น เทพเจ้าประจำธรรมชาติอยู่นั่นเอง^๗

การเคารพบูชาพระเจ้าของชาวอินเดียผู้นับถือศาสนาในคัมภีร์พระเวท ส่วนใหญ่ ประกอบด้วยการสวด และการน้อมการว้ต่อพระเจ้าซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการเซ่นสังเวยพระเจ้า การประกอบพิธีบูชาในสมัยแรก ๆ นั้นเป็นพิธีแบบธรรมดา ต่อมาภายหลังพิธีก็สลับซับซ้อน มากขึ้นตามลำดับ เช่น มีการฆ่าสัตว์บูชา การบูชามีบทสวดขับร้องสรรเสริญ นักบวช หรือ พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี แต่ละตระกูลมักมีพราหมณ์ประจำตระกูลที่เรียกว่า ปุโรหิต เพื่อให้ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และจากการที่พวกอารยันเคยนับถือพระอาทิตย์มาก่อน พระ อาทิตย์จึงดำรงอยู่ในฐานะเป็นเทพเจ้า เรียกว่า สวาตริ หรือ สวิตระ ต่อมาเกิดมีเทพเจ้าแห่งฝน เพิ่มขึ้นเรียกว่า วรุณ เมื่อพวกอารยันมองเห็นความจำเป็นที่โลกจะต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดพระอินทร์ ขึ้น ต่อจากนั้นก็เกิดเทพเจ้าแห่งความตายผู้ปกครองชีวิตในปรโลกหลังจากมนุษย์ตายไปแล้ว เพิ่มขึ้นมาอีกองค์หนึ่ง เรียกว่า พระยม เทพเจ้าทั้ง ๔ องค์นี้จัดเป็นเทพเจ้ารุ่นแรกของสมัย พระเวท^๘

^๖ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๒๔.

^๗ สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^๘ อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

บรรดาเทพเจ้าทั้ง ๔ องค์ ดังกล่าวแล้วนั้น แต่ละองค์จะมีความสำคัญหรือมีความยิ่งใหญ่เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อและความยอมรับนับถือของประชาชนเป็นสำคัญ พระสาวตรี (พระอาทิตย์) ในสมัยต้นๆ ได้รับความเคารพนับถือจากชาวอารยันและชาวพื้นเมืองมาก แต่เมื่อเกิดเทพเจ้าองค์ที่สองขึ้นมา คือ พระอินทร์ซึ่งอยู่ในฐานะผู้สร้างโลกและเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามด้วย พระอินทร์จึงได้รับการบูชานับถือมากกว่าพระสาวตรี ความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์จะเห็นได้จากกรณี เช่น ก่อนจะออกไปทำศึกสงครามนั้นจะต้องกระทำพิธีบูชาบวงสรวงพระอินทร์เสียก่อน และหากเอาชนะศึกได้เมื่อกลับมาแล้ว ยังต้องทำพิธีบวงสรวงพระอินทร์เป็นกรณีพิเศษอีกด้วย พวกพราหมณ์พยายามยกย่องและให้ความสำคัญแก่พระอินทร์เป็นอย่างมาก โดยพระองค์ทรงได้รับการยกย่องขึ้นเป็นหัวหน้าเทพ เป็นเทพนักรบที่สำคัญของชาวอารยัน ทรงมีแขนที่ทรงพลัง ทรงมีหนวดสีน้ำตาลอ่อน ทรงมีท่อนโต ทรงถือสายฟ้าเป็นอาวุธ ทรงเสวยอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ ข้าวโอ๊ตเปียกและขนมครวละมาก ๆ ทรงดื่มน้ำโสมได้อย่างรวดเร็ว ทรงเป็นเทพที่โสมติฝูงวัวควาย ทรงทำลายป้อมค่ายของข้าศึก เป็นผู้นำชาวอารยันโสมติเอาชนะอาณาจักรโบราณในแคว้นปัญจาบได้^๙ แต่อย่างไรก็ตามฐานะของเทพเจ้าก็ไม่แน่นอนมีการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ก่อนที่พระอินทร์จะเป็นเทพเจ้าสูงสุด พระสาวตรีก็เคยเป็นจอมทัพมาก่อน แม้พระอินทร์เองก็ถูกลดฐานะเช่นกัน กล่าวคือเมื่อพระอินทร์เป็นเทพเจ้าสูงสุดแล้ว พวกพราหมณ์ก็หาทางเพิ่มความสำคัญให้แก่พระอินทร์ยิ่งขึ้นไปอีก เช่น ให้พระอินทร์มีพระชายาได้หลายองค์ แต่การกระทำดังกล่าวกลับเป็นผลร้ายต่อพระอินทร์เอง เพราะพระอินทร์ได้ใจ เทียวไปมีพระชายาอีกมากมาย จนผู้คนระอาความประพฤติของพระอินทร์ จึงพากันลดฐานะของพระอินทร์ลง และยกฐานะเทพเจ้าองค์ใหม่ขึ้นมาแทนคือ พระวรุณ ซึ่งเป็นเทพที่สามารถให้คุณให้โทษแก่มวลมนุษย์ได้ ดังนั้นประชาชนจึงหันมาให้ความนับถือบูชามากกว่าพระอินทร์^{๑๐}

เมื่อเวลาผ่านไป แนวความคิดเกี่ยวกับศาสนาในยุคนี้ก็พัฒนามากขึ้น คือ นอกจากเทพเจ้าที่มีอยู่แล้ว ๔ องค์ เทพเจ้ารุ่นใหม่อีกก็เกิดขึ้นอีกหลายองค์ เช่น พระอัคนี เทพเจ้าแห่งไฟ พระรุทธะ เทพเจ้าแห่งป่า พระวายุ เทพเจ้าแห่งลม พฤหัสบดี เทพเจ้าแห่งวิทยากร และในสมัยหลังๆ ก็มีเทพเจ้าเกิดขึ้นอีกมากมาย

ในคัมภีร์ฤคเวท มีการแบ่งโลกออกเป็น ๓ ภาค คือ ภาคพื้นดิน ภาคบรรยากาศ และภาคสวรรค์ เทพเจ้าของคัมภีร์พระเวทก็ถูกจัดเป็น ๓ กลุ่ม ประจำอยู่ในภาคนั้นๆ ของโลกคือ

^๙ ช.ใจนิยม, ความเป็นมาแห่งศาสนาโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๘๕.

^{๑๐} พัน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗.

๑. ประเภทที่ประทับอยู่บนฟ้า (ทฤษฎฐาน) เช่น ทเยาส์ วรุณ มิตระ สุริยะ สาวิตรี
ปูศัน วิษณุ อาทิตย อูษา และอัศวิน

๒. ประเภทที่ประทับอยู่ในอากาศ (อันทกริกษฐาน) เช่น อินทร์ รุทรา วายุ วาตะ
ปรชณะ อาพาหและมาตริศวัน

๓. ประเภทที่ประทับอยู่บนพื้นดิน (ปถวิฐาน) เช่น ปถวิ อคนีโสมะ ปถัสปติ
เป็นต้น^{๑๑} แต่โดยทั่วไปพวกอารยันจะนับถือพระสาวิตรี เป็นสุริยเทพหรือเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์
ว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด

การประกอบพิธีบูชาบวงสรวงของคัมภีร์พระเวทในยุคต้นๆ นั้น จะทำด้วยการสวด
และการเซ่นสังเวย ขณะที่ทำการบวงสรวงต่อหน้ากองไฟพิธี ก็จะทำอาหารอย่างดี มีนม
น้ำผึ้ง เนยเหลว ข้าว เนื้อและน้ำใส พร้อมกับการสวด ในพิธีบวงสรวงที่ใหญ่โตเป็นพิเศษนั้น
ต้องใช้พราหมณ์หรือนักบวชหลายคนในการประกอบพิธี แต่ถ้าเป็นการประกอบพิธีบวงสรวง
ธรรมดาภายในบ้าน ผู้ประกอบพิธีก็มักจะเป็นหัวหน้าครอบครัว คือ บิดาหรือมารดา ขณะที่
บวงสรวงก็จะสวด หรือกล่าวขอให้พระอัคนีนำเอาเครื่องเซ่นไหว้บวงสรวง ตลอดถึงความ
จงรักภักดีไปให้แก่พระเจ้า เพื่อให้พระองค์ทรงดลบันดาลให้ประสบแต่ความสุขพ้นจากภัยวิบัติ
และเมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็จะได้ไปอยู่บนสวรรค์ การเซ่นสรวงบูชาในกาลต่อมาได้เพิ่มความเร้นลับ
และสลับซับซ้อนมากขึ้น

ในการประกอบพิธีใหญ่ๆ ต้องอาศัยพวกนักบวชหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้รู้ระเบียบ
และกฎเกณฑ์ในการประกอบพิธี เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธี พวกนักบวชหรือพราหมณ์จึงเป็น
ตัวกลางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า เมื่อพวกพราหมณ์ทำหน้าที่ผู้นำในการประกอบพิธีต่างๆ
นานเข้าบทบาทของคนกลุ่มนี้ก็ยิ่งโดดเด่นมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้โครงสร้างทางสังคมในยุคนี้ ถูก
จัดแบ่งขึ้นเป็น ๓ ชั้นในเวลาต่อมา คือ ชั้นนักบวชหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นชั้นแรกสุด
ต่อมาชั้นที่ ๒ คือ ชั้นนักรบ และสุดท้ายคือ ชั้นนักเพาะปลูก โดยชั้นนักบวชได้รับ
การนับถือและมีอำนาจมากที่สุด เพราะถือเป็นผู้นำในการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ในสังคม

๓) ยุคพราหมณ์ (Brahman period)

เกิดเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อน พ.ศ.-พ.ศ. ๗๐๐ ยุคนี้พวกพราหมณ์มีอำนาจมาก ทั้ง
ได้ยกฐานะของพวกตนให้สูงส่งด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ยกพระปชาบดี ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง
ให้เป็นเทพเจ้าสูงสุด เรียกพระนามเสียใหม่ว่า พระพรหม พระองค์กลายเป็นเทพเจ้าสร้างโลก
และสรรพสิ่ง ทรงกำหนดโชคชะตาของสรรพสัตว์ เมื่อพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด พวก
พราหมณ์ก็พลอยมีความสำคัญไปด้วย เพราะพวกพราหมณ์บอกว่าพวกตนมาจากพระพรหม

^{๑๑} สมักร บุราวาส, ปรินญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒.

โดยพวกพราหมณ์ได้ยกเรื่องวรรณะ ๔ ซึ่งมีสอนไว้ในสมัยพระเวทอันเนื่องมาจากแบ่งหน้าที่การทำงานกันให้ศักดิ์สิทธิ์และจริงจังขึ้นมา โดยสอนว่า “เป็นความจริงที่พวกพราหมณ์เกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม กษัตริย์เกิดมาจากพระพาหาของพระพรหม แพศย์เกิดมาจากพระโสณของพระพรหม และศูทรเกิดมาจากพระบาทของพระพรหม”^{๑๒} โดยนัยนี้พวกพราหมณ์จึงเป็นวรรณะสูงสุดประเสริฐสุด เหนือกว่าพวกวรรณะอื่นๆ มีหน้าที่สอนพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ให้แก่วรรณะต่างๆ เพราะเกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม ดังนั้นพวกวรรณะอื่นๆ จะต้องเคารพยกย่องและอุปถัมภ์พวกวรรณะพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์ถือตัวว่าสูงส่งดังกล่าว จึงผูกขาดพิธีกรรมว่าทำได้เฉพาะพวกพราหมณ์เท่านั้น พวกพราหมณ์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ครั้นนานเข้าพวกพราหมณ์ก็ยิ่งหลงในอำนาจ จนยกตัวเหนือเทวดา ดังคำสอนที่ว่า “สากลจักรวาล ย่อมอยู่ในอำนาจของเทวดา แต่เทวดานั้นย่อมอยู่ในอำนาจมนตร์ ส่วนมนตร์นั้นย่อมอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ เพราะฉะนั้นพราหมณ์จึงเป็นเทวดาของเรา”^{๑๓} และต่อมาก็ถึงกับดูหมิ่นเทพเจ้าว่าอยู่ในฐานะเหมือนผู้หิว ดังที่สอนว่า “ใคร่องเพราะต้องการฝนฉันใด พระอินทร์ก็ร่ำร้องอยากเสวยน้ำสุมก็ฉันนั้น”^{๑๔}

จากการที่พวกพราหมณ์หลงอำนาจมากขึ้นทุกที ได้เป็นเหตุให้คนเสื่อมความนับถือในเทพเจ้า ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพหุนิยม พัฒนาไปเป็นเอกนิยม เนื่องจากผู้คนเกิดความเบื่อหน่ายในเทพเจ้า คนอินเดียเกิดความรู้สึกว่าเทพเจ้านั้นก็ไม่ผิดอะไรกับมนุษย์ คือ ยังมีความโลภ หลงมัวเมาในอำนาจ จนลืมตัวเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังเช่นพระอินทร์ เมื่อได้รับยกย่องให้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ก็มัวเมาในอำนาจ มีใจระเรีงหลงผิด เสพสุรายาเมาและเที่ยวประพฤติดนเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ครั้งหนึ่งได้เป็นชู้กับนางอดลยา ภรรยาของฤาษีเคาตมะ จนต้องคำสาปของฤาษีกลายเป็น “ท้าวสหัสโยนี” ทำให้ต้องอับอายขายหน้า พระอินทร์ได้ไปอ้อนวอนฤาษีให้ยกโทษให้ และได้ทำพิธีอัศวเมธ อันเป็นยัญกรรมชั้นสูงสุดเป็นการขอขมา ฤาษีใจอ่อนแต่ไม่สามารถถอนคำสาปได้ เพียงแต่ทำให้เบาบางลง คือจาก “ท้าวสหัสโยนี” มาเป็นท้าว “สหัสสัยน์” แทน^{๑๕}

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนอินเดียเกิดความเบื่อหน่ายในเทพเจ้าที่มีตัวตน

^{๑๒} พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๙.

^{๑๓} อ้างแล้ว.

^{๑๔} อ้างแล้ว.

^{๑๕} Dowson John, **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion**, (Calcutta:

นอกจากนั้นพวกพราหมณ์มั่งคั่งร่ำรวยมากขึ้นก็มีโอกาสหาอำนาจมากขึ้น การได้เป็นใหญ่เหนือมนุษย์ยังไม่เป็นที่พึงพอใจของพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์ต้องการเป็นใหญ่เหนือเทพเจ้าอีกด้วย เมื่อการหลงระเห็จในอำนาจของพวกพราหมณ์ ขึ้นถึงขีดสุด จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ต้องตกต่ำลง ยิ่งไปกว่านั้นพวกพราหมณ์เอง เริ่มจะสงสัยเรื่องศาสนาของตนที่มีลัทธิพิธี ซึ่งวางเป็นข้อกำหนดไว้มากมายและ ซับซ้อนจนเกินความพอดี เกิดสงสัยเรื่องพิธีกรรมที่พวกตนเป็นต้นเหตุกำหนดไว้ใน คัมภีร์ ว่าการประกอบพิธีกรรมตามที่มีการวางกฎเกณฑ์มากมายนั้น จะได้ผลจริงหรือไม่ อีกทั้งการที่เทพเจ้ามีตัวตนเหนือมนุษย์ก็เท่ากับถูกจำกัดด้วยสถานที่และเวลา (Space and Time) เท่ากับเป็นสิ่งที่มีความขอบเขตจำกัด แต่เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ไม่ควรจะถูก จำกัดด้วยสถานที่และเวลา ควรจะเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด^{๑๖}

เมื่อคนอินเดียเกิดความเบื่อหน่ายในพระเจ้าที่มีตัวตน แนวความคิดทางศาสนาจึงมีการเปลี่ยนแปลงต่อมาดังกล่าว

๔. ยุคอุปนิษัท

ยุคนี้เริ่มต้นเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาลจนถึงประมาณพุทธศักราช ๗๐๐ เป็นช่วงปลายยุคพระเวท ซึ่งชาวอินเดียเริ่มมีความรู้สึกเสื่อมศรัทธาจากพระเจ้าที่มีตัวตน จึงหันมานับถือสิ่งที่ไม่มีตัวตนที่เรียกว่า “สิ่งแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) ที่ไม่มีขอบเขต จำกัด ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นผู้รอบรู้ทุกสิ่ง มีความเป็นอมตะ เป็นบ่อเกิดของสากลจักรวาล และ สิ่งแท้จริงอันติมะดังกล่าว เรียกว่าพรหมัน”^{๑๗}

ซึ่งธรรมชาติของพรหมันนั้น เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในภาวะสิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นตัวตนที่ เทียง (อัตตา) ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีชื่อ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด ดำรงอยู่ตลอดกาล มีอยู่ในทุก สิ่ง ปรากฏอยู่ในทุกสิ่ง โดยที่ทุกสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากพรหมันหรือมาจากพรหมัน แต่พรหมัน เองไม่มีเหตุ เป็นสิ่งที่มิอยู่ได้ด้วยตนเอง มีคำกล่าวแสดงลักษณะของพรหมันอยู่ ๓ คำ คือ สัต จิต และอานันตะ

สัต (Sat) หมายถึง ความมิอยู่ของพรหมัน (Being) ซึ่งตรงกันข้ามกับ อสัต (Non-Being)

จิต (Cit) คือ คำอธิบายลักษณะของพรหมัน ว่ามิอยู่ในลักษณะเป็นจิตบริสุทธิ์

^{๑๖} สุจิตรา วรรณ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖.

^{๑๗} Jagadishwar Sanyal, **Guide to Indian Philosophy**, (Calcutta : Sribhumi Publishing Company, 1991), p. 42.

อาหันทะ (ananda) หมายถึง ความสงบ สภาพที่เป็นความสุขอย่างยิ่งหรือความสุขสูงสุดที่เรียกว่า นิรามิสสุข (Bliss)^{๑๘}

พรหมนั้นเป็นอาตมสันสกฤต ส่วนอาตมสันของมนุษย์เป็นอาตมสันย่อย ซึ่งถือเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ไม่มีการเกิดและการตาย เพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจึงเรียกพรหมันเสียใหม่ว่าปรมาตมสัน (ปรม + อาตมสัน) แปลว่า อัตตาสูงสุด ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า ชีวาตมสัน (ชีว + อาตมสัน) แปลว่า อาตมสันของชีวิต ซึ่งชีวะในศาสนาพราหมณ์ หมายถึงสิ่งมีชีวิตที่ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเกิดขึ้นจากการผสมของ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของอาตมสันสกฤต^{๑๙}

ข้อแตกต่างของปรมาตมสัน กับชีวาตมสัน คือ ปรมาตมสันไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่ชีวาตมสันถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์แต่ละคนมีชีวาตมสันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายไปในที่สุด ส่วนชีวาตมสันนั้นจะคงสภาพเดิมอยู่ตลอดไปโดยไม่เปลี่ยนแปลงหรือสลายตามไปด้วย ทั้งนี้โดยที่เพราะเป็นส่วนหนึ่งของอาตมสันสกฤตหรือปรมาตมสัน ในเวลาที่คนตาย ชีวาตมสันจะละทิ้งร่างเก่าแล้วไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าเป็นชุดใหม่

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเกิดความเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์ จากพหุเทวนิยม เป็นเอกเทวนิยม เอกนิยม ตามลำดับ

๕) ยุคมหากาพย์ (Epic period)

เกิดเมื่อประมาณ ๕๗ ปี ก่อน พ.ศ.-พ.ศ. ๑๔๓ การที่ได้ชื่อว่ายุคมหากาพย์ก็เพราะมีมหากาพย์ที่สำคัญมาก ๒ เรื่องเกิดขึ้น^{๒๐} คือ รามายณะ หรือที่เรียกกันว่ารามเกียรติ์ในวรรณคดีไทย รามายณะว่าด้วยเรื่องพระรามปราบอสูรราวณะ หรือที่ไทยเรียกว่าทศกัณฐ์ ส่วนมหากาพย์อีกเรื่องหนึ่งคือ มหาภารตะว่าด้วยกษัตริย์ ๒ วงศ์ คือวงศ์การพและวงศ์ปาณฑพซึ่งเป็นญาติกัน แต่ต้องมารบกัน พระกฤษณะซึ่งเป็นนารายณ์อวตารปางที่ ๘ ผู้ทำหน้าที่สารถิ์ขับรถให้อรชุนซึ่งอยู่ในวงศ์ปาณฑพ ได้แสดงหลักปรัชญาเรื่องอาตมสันกับพรหมันไว้อย่าง

^{๑๘} M.Hiriyanna, **The Essentials of Indian Philosophy**, (London : Goerge Allen & Unwin Ltd., 1956) หน้า 22-23.

^{๑๙} สุจิตรา รณริน, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, หน้า ๒๗.

^{๒๐} Sister Nivendita And Ananda K. Coomaraswamy, **Hindus And Buddhists**, (London : Garden City Press, 1985), หน้า 217-218.

ชัดเจน จนทำให้อรชุนมีกำลังใจในที่สุดก็ชนะฝ่ายศัตรู นอกจากนี้ยังมีปรัชญาอันดูเกิดขึ้นอีก ๖ สำนัก คือ มีมางสา เวทานตะ นยายะ ไวเศษิกะ สังขยะ และโยคะ^{๒๑}

๖) ยุคสูตร (Sutra period)

เกิดเมื่อประมาณ พุทธศักราช ๑๔๓ เป็นต้นมา การที่เชื่อว่ายุคสูตรก็เพราะได้รวบรวมปรัชญาต่าง ๆ ในยุคมหากาพย์ให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อเป็นหลักฐานและสะดวกต่อการจดจำ และในยุคนี้มีนักปราชญ์ที่สำคัญ ๆ เช่น กุมาริละ คังกระ รามานุจะ ศรีธะระ มัธวะ วาจีสปติ อุทยนะ ภาสกระ ชยันตะ รฆุนาถะ และวิชฌญาณิกขุ เป็นต้น^{๒๒} ต่างมาแสดงเหตุผลของตนโต้ตอบกันในเรื่องต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ เมื่อศาสนาพราหมณ์ ได้พัฒนาจากยุคพราหมณ์มาถึงยุคอินดูนั้น ความคิดแบบเอกนิยมได้พัฒนากลับไปเป็นพหุเทวนิยมอีกครั้งหนึ่ง “ในยุคนี้ได้เกิดเทพเจ้าขึ้น ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ และพระศิวะ หรือพระอิศวร เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้เรียกว่า ตรีมูรติ”^{๒๓} (Trimurti) แปลว่า ผู้ให้กำเนิดหรือผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสาม ซึ่งตรีมูรติมีที่มาดังนี้

พระพรหม (Brahma) คือ พระพรหมผู้ทำหน้าที่เป็นพระผู้สร้าง (Creator) มีชายาชื่อ พระสรัสวดี พาหนะประจำพระองค์คือหงส์

พระวิษณุ (Visnu) หรือพระนารายณ์ เคยเป็นเทพเล็ก ๆ ในยุคพระเวท ครั้นถึงยุคอินดู เทพวิษณุได้บรรลุความยิ่งใหญ่เป็นพระนารายณ์ ทำหน้าที่เป็นพระผู้พิทักษ์รักษา (Preserver) มีชายาชื่อพระลักษมี มีครุฑเป็นพาหนะ

พระศิวะ (Siva) หรือพระอิศวร คือ เทพผู้ทรงผู้เป็นเทพเจ้าแห่งป่าในยุคพระเวท เมื่อถึงยุคอินดู เทพผู้ทรงได้บรรลุความยิ่งใหญ่เป็นพระศิวะหรือพระอิศวร ทำหน้าที่เป็นพระผู้ทำลาย (Destroyer) ชายาของพระศิวะ คือพระอุมา มีโคสีขาวเป็นพาหนะ

ในศาสนาพราหมณ์ เมื่อพูดถึงโลกก็ต้องมีผู้สร้าง เพราะโลกไม่สามารถเกิดขึ้นลอย ๆ ได้ การสร้างโลกเป็นหน้าที่ของพระเจ้า ซึ่งในยุคอินดูนี้ พระเจ้าผู้ทำหน้าที่สร้างโลกได้แก่พระพรหม เมื่อพระพรหมสร้างโลกขึ้นมาแล้ว ระหว่างที่โลกกำลังดำเนินไป ได้เกิดอธรรมมีอำนาจเหนือธรรมะ ทำให้เกิดกลียุค ซึ่งเต็มไปด้วยความวุ่นวายความทุกข์เดือดร้อนนานาประการ เมื่อภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นก็เป็นหน้าที่ของพระวิษณุที่จะอวตารมาในโลกมนุษย์เพื่อพิทักษ์ธรรม จึงมีพระนารายณ์ ๑๐ ปาง อวตารมาคุ้มครองโลก คอยดูแลให้ชีวิตในโลกดำเนิน

^{๒๑} ฐาน แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, (กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมี เทรตติ้ง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๔.

^{๒๒} พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๙.

^{๒๓} Ruth Reyna, *Introduction to Indian Philosophy*, (New Delhi : Tata Megraw-Hill Publishing go.Ltd., 1971) หน้า 54-55.

ไปตามปกติ ตำนานของชาวฮินดูเชื่อว่า พระวิษณุอวตารลงมาเกิดเพื่อปราบยุคเข็ญในมนุษยโลกมีอยู่ ๑๐ ปาง หนึ่งในนั้น (ปางที่ ๙) เรียกว่า พุทธอวตาร คือพระวิษณุอวตารลงมา เป็นพระพุทธรเจ้า เหตุผลของฝ่ายพราหมณ์บางกลุ่มกล่าวว่า เป็นเพราะพระวิษณุต้องการลงคนให้ดูหมิ่นพระเวท ให้พวกเขาละเลยหน้าที่อันเกี่ยวกับชั้นวรรณะ จะได้เป็นการทำลายตัวเอง บ้างก็ว่าพระพุทธรเจ้ามีลักษณะเกือบถูกรักษาโลกเช่นเดียวกับพระวิษณุ แต่ในส่วนของชาวพุทธเชื่อว่า ตำนานมีลักษณะเป็นการกลืนพุทธศาสนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดู^{๒๔}

เมื่อโลกดำเนินไป ชีวิตมันที่ยังไม่หลุดพ้นก็เวียนว่ายตายเกิดหลายภพหลายชาติ จนไม่ได้พักผ่อน ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระศิวะหรือพระอิศวรที่จะต้องทำลายโลก เพื่อให้ชีวิตมันที่ยังไม่หลุดพ้นเหล่านี้ได้พักผ่อน เมื่อโลกถูกทำลายชีวิตมันจะสลับสไลไปชั่วคราวไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ครั้นถึงเวลาอันสมควร พระพรหมหรืออิศวรก็จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ชีวิตมันที่สลับสไลไปชั่วคราวก็จะได้ร่างใหม่ ซึ่งจะเป็นอะไรนั้นขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำไว้ในสมัยที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกเก่า เช่น เป็นวัว เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ จัณฑาล เป็นต้น

นิกายในศาสนา

ในตอนเริ่มต้นของยุคฮินดู คนฮินดูนับถือเทพเจ้าสามองค์นี้เท่าเทียมกัน เพราะแต่ละองค์ก็มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่ต่อมาความนับถือดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป กระทั่งแตกออกเป็นนิกาย ซึ่งก็ถือเป็นธรรมชาติของศาสนาที่ต้องแตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ

สาเหตุที่ทำให้ศาสนาแตกแยกออกเป็นนิกายมี ๓ ประการ คือ

๑. มนุษย์มีสติปัญญาไม่เท่ากัน บางคนมีปัญญามาก บางคนมีปัญญาน้อย พวกที่มีปัญญามากสามารถเข้าใจโลกและชีวิตตามสภาพที่เป็นจริง ความเชื่อและความนับถือจึงเป็นไปในลักษณะมีเหตุมีผล เนื่องจากได้ใช้สติปัญญาไตร่ตรองอย่างถ้วนถี่แล้ว ส่วนพวกปัญญาน้อย ความเชื่อ และความนับถือจะออกมาในลักษณะหลงใหล งมงาย ไร้เหตุผล ดังนี้ เป็นต้น

๒. มนุษย์มีความคิดเห็นแตกแยกกัน เมื่อมนุษย์มีสติปัญญาไม่เท่ากัน ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่ความคิดเห็นจะต้องแตกแยกกัน ด้วยว่าความคิดเห็นของมนุษย์ย่อมขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญาของตน และเมื่อความคิดเห็นแตกแยกกัน การนับถือศาสนาจึงอยู่คนละระดับ แม้จะเป็นศาสนาเดียวกันก็ตาม จึงเป็นเหตุให้เกิดนิกายต่าง ๆ ขึ้น

๓. เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องเห็นแก่ตัว เห็นแก่ญาติพี่น้องและพวกพ้อง ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังเป็นผู้ที่มีกิเลส และตราบติดที่มนุษย์มีกิเลส ธรรมชาติดังกล่าวย่อมไม่สามารถแยกออกไปจากตัวมนุษย์ได้ ดังนั้นจึงทำให้ศาสนาแตกออกเป็นนิกายตามความเชื่อถือของแต่ละกลุ่มแต่ละพวก

^{๒๔} สุมาลี มหณรงค์ชัย, ฮินดู-พุทธจุดยืนที่แตกต่าง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

จากสาเหตุ ๓ ประการนี้ เมื่อเวลาผ่านไป คนอินเดียที่เคยนับถือเทพเจ้าสามองค์พร้อมๆ กัน บางพวกก็มีแนวโน้มศรัทธาเลื่อมใสในพระอิศวรมาก ก็นับถือพระอิศวรมากกว่าพระพรหมและพระวิษณุ พวกนับถือพระวิษณูกียกย่องพระอิศวรน้อยลง จึงมีการแบ่งนิกายของศาสนาออกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ^{๒๕}

๑. นิกายไศวะ (Saivism) นับถือพระอิศวรหรือพระศิวะ จึงยกย่องพระองค์ว่าเป็นเทพสูงสุดกว่าเทพเจ้าอื่นๆ หน้าที่การสร้างโลกซึ่งเคยเป็นของพระพรหมก็ยกให้พระศิวะไป พระศิวะเป็นเทพที่ประชาชนนิยมมากที่สุด ตามความนึกคิดของผู้ที่นับถือเห็นว่าพระศิวะเป็นเทพที่ดุร้าย มีใจคอฉุนเฉียว ชอบแต่จะทำลาย ทำให้เกิดโรคภัยระบาดขึ้น ทำให้เกิดพายุใหญ่ รูปพระศิวะมักทำเป็นตัวปีศาจร้ายถือตรีศูล มีพวงลูกประคำคล้องคอ มเหสีของพระศิวะ คือ พระปารพตี หรือพระอุมา ก็มีลักษณะน่ากลัว แต่งตัวสกปรกรกรุงรัง มีหลายชื่อ เช่น กาลี ทูรคา จันตี ไกรวี เป็นต้น มีพระโอรส ๒ องค์ คือ พระพิฆเนศ และพระขันธุกุมาร

ผู้นับถือนิกายไศวะมีความเชื่อว่า ไม่มีเทพองค์ใดยิ่งใหญ่เท่าพระศิวะ และเนื่องจากพระองค์เป็นเทพที่ดุร้าย จึงเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป พระศิวะมีพระวรกายสีแดงเป็นรูปคนอีกแบบหนึ่งเป็นรูปอวยะเพศชายเรียกว่า **ศิวลึงค์** อันเป็นสัญลักษณ์แสดงกำเนิดของโลกและมวลมนุษย์ ต้นไม้ประจำพระองค์ คือ มะตูม และด้วยเหตุที่พระองค์มีโคเป็นพาหนะ ผู้นับถือนิกายนี้ จึงนับถือวัวว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และไม่บริโภคเนื้อวัว

๒. นิกายไวษณพ (Vaishnavism) นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์ จึงยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด หน้าที่การสร้างโลกซึ่งเคยเป็นของพระพรหมก็ยกให้พระนารายณ์ไป

พระนารายณ์มี ๔ กร มีวิมานแก้วมณีชื่อไวภูณฐ มีพระยาครุฑเป็นพาหนะ ต้นไม้ประจำพระองค์คือ ตูลสี (กะเพรา) การที่คนนับถือเทพเจ้าองค์นี้เพราะเชื่อกันว่าพระองค์มีฤทธิ์อำนาจที่จะเสด็จลงมาเป็นมนุษย์ได้เป็นคราวๆ (ที่เรียกว่านารายณ์อวตาร) ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้ที่นับถือบูชาพระองค์ ทรงวิตกอยู่เสมอเมื่อใครได้ทุกข์และทำบาปไว้ กล่าวกันว่าถ้าผู้ที่นับถือบูชาพระองค์ให้เห็นผิดเป็นชอบ และประพฤติดีทำนองคลองธรรม พระนารายณ์จะอวตารลงมาเป็นมนุษย์ และทรงเป็นผู้นำพาชนเหล่านั้นไปในทางที่ชอบ

ในยุคนี้พระพรหมตกต่ำมาก ไม่ค่อยมีคนนับถือนอกจากพวกพราหมณ์ปุโรหิต และนักปราชญ์ เพราะพระพรหมไม่มีลักษณะเป็นรูปธรรมพอที่จะให้คนธรรมดายึดถือได้อย่างเห็นจริงเห็นจัง และสาเหตุที่พระพรหมไม่มีตัวตนเป็นรูปธรรมนี้จึงช่วยเหลือหรือลงโทษใครไม่ได้ คนอินเดียจึงหันไปนับถือพระอิศวร และพระนารายณ์แทน

^{๒๕} สัจจิตรา รณเร็น, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๓๘-๔๒.

นอกจากนิยายใหญ่สองนิยายนี้แล้ว ยังมีนิยายย่อยลงมาอย่างน้อยถึง ๕๗ นิยาย ซึ่งแต่ละนิยายก็แสวงหาทางรอดพ้น โดยอาศัยความช่วยเหลือจากเทวดาและลัทธิพิธีอันเป็น เฉพาะของตน เหตุนี้จึงทำให้เกิดการบูชาเทวดาขึ้น และเนื่องจากยุคนี้มีเทวดามากมาย จำนวน เทวดาที่บูชาจึงสุดจะพรรณนาได้ นอกจากนี้การที่คณวรรณะต่ำไม่ได้รับอนุญาตให้นับถือเทวดา ของคณวรรณะสูง จึงพากันสร้างเทวดาของตนขึ้นบูชาตามลำพัง จึงเกิดเทวดาขึ้นมากมาย เช่น เทวดาประจำเทวาลัย เทวดาประจำหมู่บ้าน เทวดาประจำครอบครัว ศาลพระภูมิ ฯลฯ นอกจากนี้คนชั้นต่ำยังนับถือเทพที่เป็นสัตว์ เช่น เทพลิง เทพงู เทพเต่า เทพช้าง เทพประจำ ต้นไม้ (รุกขเทพ) เจ้าแม่กาลี (ขณะที่คณวรรณะสูงนับถือพระอุมา) ตลอดจนเทพกำหนดเพศ เช่น ลิงคเทพ โยนีเทพ หินผา ฯลฯ เป็นต้น

การบูชาเทพเหล่านี้บางครั้งก็แสดงให้เห็นภาพของความน่าเกลียดน่ากลัว เช่น การ ทำร้ายสัตว์ หรือทำร้ายตนเอง บางครั้งก็แสดงถึงความลามกอนาจาร เช่น การเสพเมถุน เป็นต้น

ในบรรดานิยายย่อยทั้ง ๕๗ นิยายนั้น มีอยู่ ๒ นิยายที่มีความสำคัญเพราะเป็น นิยายที่มีคนนับถือค่อนข้างมากเช่นกัน คือนิยายศักติ และนิยายตันตระ ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้^{๒๖}

นิยายศักติ

นิยายศักติเป็นนิยายที่นับถือพระเทวีหรือพระชายาของมหาเทพ เช่น พระสร้อยศรี พระลักษมี และพระอุมา ซึ่งชายาของมหาเทพเหล่านี้ถือว่าเป็นผู้ทรงกำลังหรืออำนาจของเทพ สามิไว้ จึงเรียกว่าศักติ

การนับถือเทวดาผู้หญิงโดยเชื่อว่าเป็นอำนาจราชศักดิ์ของเทพสวามีนั้นมีหลักอยู่ว่า พระพรหม พระนารายณ์และพระศิวะนั้นมนุษย์เข้าถึงได้แสนยาก ถ้าหวังจะทำให้สำเร็จสม ความปรารถนา ต้องอาศัยบูชาศักติ คือพระชายาของพระองค์

การทำพิธีบูชาเทวดา ผู้หญิงนั้นส่วนใหญ่มักเป็นไปในทางอนาจาร เช่น ให้หญิง เปลื้องกายเต้นระบำ และสังเวद्यด้วยโลหิตและสัตว์ อย่างไรก็ตาม นิยายนี้ยังแยกออกเป็นสอง ฝ่าย คือ ฝ่ายขวา และฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาเรียกว่า **ทักษิณาจารี** ฝ่ายนี้มีการทำพิธีอย่างเปิดเผย และสุภาพ ส่วนฝ่ายซ้ายเรียกว่า **วามาจารี** ฝ่ายนี้ทำพิธีในที่ลับลามกอนาจารมาก

ผู้นับถือนิยายศักตินี้มิได้หมายความว่าต้องนับถือ พระอุมา พระลักษมี และพระ สร้อยศรี ทั้งสามองค์ไปพร้อมๆ กัน แต่หมายความว่าผู้ที่นับถือเทพเจ้าองค์ใดก็เรียกชายาของ เทพเจ้าองค์นั้นว่าศักติ เช่น นิยายไศวะซึ่งนับถือพระศิวะ ก็เรียกชายาของพระศิวะว่าศักติ

^{๒๖} สุจิตรา รัตนัน, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๔๑.

นิกายไวษณพะ ซึ่งนับถือพระนารายณ์ยกเอาพระลักษมีขึ้นเป็นศักติ พวกนับถือพระพรหมก็ยกเอาพระสรสวดีขึ้นเป็นศักติ เป็นต้น

นิกายตันตระ

นิกายตันตระเกิดจากการนับถือศักติ การบูชาศักติตามแบบของตันตระ จะต้องทำพิธีไปตามสภาพอย่างหนึ่งและทำพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งให้ศักติและเทพผู้สวามีพอพระทัย นั่นคือการพรรณนาคุณแห่งความเสนาหา และความร้กระหว่างเทพและชายา และลงท้ายด้วยการประกอบเมถุน

นิกายตันตระมีการทำพิธีที่ถือเป็นจุดสุดยอดของลัทธิตันตระ ซึ่งผู้กระทำพิธีจะต้องทำตามกฎ ๕ อย่าง เรียกว่า ปัญจมการ แปลว่า ส่วนพิเศษขึ้นต้นด้วยอักษร ม. ทั้ง ๕ คือ

๑. มัตยะ หรือ มัชชะ คือน้ำเมา หมายความว่าต้องดื่มน้ำเมาให้เมาจนถึงที่สุด
๒. มางสะ เนื่อสด หมายความว่าต้องบริโภคเนื่อสดผสมกับน้ำเมา
๓. มนตรา สารยาสมนต์บทใดบทหนึ่งเร่งเร้าให้เกิดความกำหนัด
๔. มุทรา ลีลาด้วยท่ายั่วยวน เร่งเร้าให้เกิดความกำหนัด
๕. ไมถุน หรือ เมถุน คือการประกอบเมถุน

พิธีนี้เป็นของพวกศักติซายที่เรียกว่า วามาจารย์ ทำกันในเวลากลางคืน ผู้เข้าพิธีทั้งหญิงชายมาประชุมกันต่อหน้าศักติแล้วปฏิบัติตามกฎ ๕ ข้อ ดังกล่าวข้างต้น

เหตุที่ต้องทำลามกอนาจารเช่นนี้ พวกนิกายตันตระได้ให้คำอธิบายว่ามนุษย์มีราคะโทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสหลักอยู่ในตัว หากต้องการดับกิเลสเหล่านี้ก็ต้องประพฤติอย่างนี้ให้เต็มที่ แล้วความเบื่อหน่ายจะเกิดขึ้น เข้าทำนองหนามยอกต้องเอาหนามบ่งนั่นเอง^{๒๗}

(๒) ด้านคัมภีร์พระเวท

คำว่า “เวทะ” หรือ “เวท” แปลว่า “ความรู้” เป็นคำหมายถึง ความรู้ อันมิได้ขีดเขียนไว้ “เป็นความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมากปากต่อปากตกทอดกันมา ซึ่งเป็นของที่เกิดขึ้นเอง”^{๒๘}

ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์หรือพระเวทนี้ เกี่ยวข้องกับ “ศัพพะ” คือเสียงซึ่งเป็นของมีอยู่ชั่วนิรันดร์ เสียงทิพย์ดังกล่าวได้ยินเฉพาะฤษีผู้ศักดิ์สิทธิ์ พวกฤษีทั้งเห็นทั้งได้ยินพระเวท บางครั้งฤษีจึงได้นามว่า “ทุฤษี” แปลว่า “ผู้เห็น” พระเวทที่ฤษีผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งเห็นทั้งได้ยินนี้

^{๒๗} เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, *ลัทธิของเพื่อน*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูโรปา เพรส จำกัด,

๒๕๔๐), หน้า ๑๐๙.

^{๒๘} S.Radhakrishnan, *The Principal Upanisads*, p. 29.

ถ่ายทอดมามีใช้ด้วยการเขียน แต่ด้วยการท่องจำปากเปล่าสืบลำดับครูอาจารย์ต่อๆ มา พวกพราหมณ์ได้ชื่อว่า เป็นผู้รับถ่ายทอด เป็นคลังแห่งพระเวท ทั้งเสียงอันเป็นทฤษฎีและเป็นหัวใจของบทสวดต่างๆ^{๒๙}

“หลักฐานเกี่ยวกับพระเวทมีอยู่ ๒ ชั้นคือ “ศรุติ” (Śruti) การสดับตรับฟัง หมายถึง การที่ฤๅษีได้ยินเสียงทฤษฎีนั้นด้วยตนเองอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือ “สมฤติ” (smṛti) การจำได้ หรือการถ่ายทอดต่อๆ กันมาทางความทรงจำ”^{๓๐}

ศรุติ ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นแรก หรือ ตัวพระเวทโดยตรงนั้น ถูกจัดรวบรวมเป็น ๔ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. คัมภีร์ฤคเวท (Rg-Veda) ถือเป็นคัมภีร์หลัก เป็นมนตร์ว่าด้วยการสวดสรรเสริญบูชา

๒. คัมภีร์ยชุรเวท (Yajur-Veda) เป็นมนตร์ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ (Ceremonial Religion)

๓. คัมภีร์สามเวท (Sama-Veda) ว่าด้วยบทสวด ซึ่งส่วนมากนำมาจากคัมภีร์ฤคเวท

๔. คัมภีร์อาถรรพเวท (Atharva-Veda) ว่าด้วยมนตร์ที่เป็นคาถาอาคมต่างๆ^{๓๑}

ซึ่งในแต่ละคัมภีร์ประกอบไปด้วยส่วนประกอบ ๔ อย่าง ของศรุติ คือ

๑. มนตร์ (Mantras) คือ มนตร์ หรือบทสวดต่างๆ

๒. พราหมณะ (Brahmanas) กฎเกณฑ์และตัวอย่างในการทำพิธี

๓. อรัญยกะ (Aranyakas) การแสวงหาความสุขสงบโดยการจาริกสู่ป่า

๔. อุปนิษัต (Upanisads) เป็นคำสอนข้อลึกลับที่เกี่ยวกับธรรมชาติ และการรู้แจ้งในตนเอง^{๓๒}

ส่วนสมฤติ ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นที่สองนั้น ได้แก่วรรณคดีที่แต่งขึ้นภายหลัง ซึ่งแบ่งหัวข้อออกเป็น ๔ อย่าง คือ ๑. เวทางคะ องค์หรือส่วนแห่งพระเวท ๖ อย่าง ๒. สุมารุตสูตร ว่าด้วยกฎที่เป็นประเพณีสืบกันมา ๓. ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายของมนุและ

^{๒๙} สุชีพร บุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑-๕๓.

^{๓๐} Vedas, en.m.wikipedia.org/wiki/สืบค้น ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๕.

^{๓๑} B.N.Singh, **Dictionary of Indian Philosophical Concepts**, (Varanasi : Naya Sansar Press, 1988), p. 322.

^{๓๒} Jagadishwar sanyal, **Guide to Indian Philosophy**, pp. 29-30.

ยาชวณวลกยะ ๔. ภกฺติสาสฺตร ว่าด้วยความภักดี อันรวมทั้ง อิติहाสะ (นิยาย) ปุราณะ ปุราณ ประวัติ และต้นตระกูลแบบพิธีกรรมและการบูชา^{๓๓}

ลัทธิฮินดูมีรากเหง้ามาจากความเชื่อถือในคัมภีร์พระเวท และคัมภีร์นี้พวกฮินดูถือเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิของพวกเขา และเชื่อถือต่อๆ กันมาว่า คัมภีร์พระเวทเป็นความรู้ของพระพรหม โดยที่พระพรหมได้ถ่ายทอดให้พวกมนุษย์ โดยผ่านพวกฤๅษีซึ่งมีความจงรักภักดี พวกฤๅษีได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลังและบันทึกนี้เรียกว่า “เวท” บางครั้งก็มีชื่อเรียกว่า “ศรุต” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ตนได้ฟังมาอย่างนี้ ด้วยความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาและภาวะแวดล้อมของสังคม จึงทำให้ฮินดูพัฒนาตัวเองมาโดยลำดับ^{๓๔}

อันที่จริงคัมภีร์พระเวทไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในคราวเดียว ฤคเวท ซึ่งเป็นที่รวบรวมมนตร์หรือมนตร์สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าในเวลาประกอบพิธีกรรมบูชายัญเกิดขึ้นก่อน เมื่อการบูชายัญมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ก็เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการอธิบายเกี่ยวกับระเบียบ หรือวิธีการในการบูชายัญ และเมื่อจำนวนเทพเจ้ามีเพิ่มขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไป มนตร์สำหรับใช้สวดสรรเสริญเทพเจ้าก็ต้องมีเพิ่มขึ้นเพื่อความสะดวกในการทรงจำ และเพื่อความสะดวกในการบูชายัญตามบัญญัติของคัมภีร์พระเวท พวกพราหมณ์ผู้ทำพิธีจึงตัดตอนคัมภีร์ฤคเวท แยกออกมาเป็นคัมภีร์ใหม่อีกสองคัมภีร์ คือ ยชุรเวท และสามเวท คัมภีร์พระเวทจึงเกิดขึ้นเป็น ๓ คัมภีร์ ส่วนอถรรพเวทซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๔ นั้น เพิ่งเกิดขึ้นในตอนหลังดังกล่าว

การรักษาคัมภีร์พระเวทใช้วิธีท่องจำสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน เพิ่งมาจดจารึกขึ้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในยุคหลัง ซึ่งเข้าใจว่าหลังพุทธกาล ชาวฮินดูถือว่าคัมภีร์พระเวทไม่ใช่ผลงานที่เรียบเรียงขึ้นโดยมนุษย์ หากเป็นพระวจนะของพระผู้เป็นเจ้าที่ทรงสั่งสอนถ่ายทอดให้แก่พวกฤๅษีอินเดียในสมัยโบราณ ฤๅษีทั้งหลายเมื่อได้เรียนรู้พระเวทจากพระผู้เป็นเจ้าแล้ว ก็สั่งสอนถ่ายทอดให้แก่สานุศิษย์ต่อๆ มา ชาวฮินดูเองไม่ทราบว่ฤๅษีผู้เป็นปฐมาจารย์และบูรพาจารย์แห่งคัมภีร์พระเวทนั้นมีนามว่าอย่างไรบ้าง แต่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา คือ ใน “อัมพปฎฐาสุต”^{๓๕} และ “เตวิชชสุต”^{๓๖} แห่งที่ฌนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ชัดว่า ฤๅษีสิบตนคือ ฤๅษีอัญญกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตร ฤๅษียมตคคิ ฤๅษีอังคิรส ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคฺ เป็นปฐมาจารย์ และบูรพาจารย์ผู้สอนคัมภีร์พระเวทให้แก่

^{๓๓} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๕๒.

^{๓๔} พระมหาสม สุมน, ศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔.

^{๓๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๖/๒๓๓.

พวกพราหมณ์ มีข้อบัญญัติไว้ในคัมภีร์พระเวทว่า พวกพราหมณ์เท่านั้นที่มีสิทธิ์ที่จะศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ ส่วนบุคคลในวรรณะอื่นๆ ถูกห้ามไม่ให้มีสิทธิ์ดังกล่าวนี้

ในตอนปลายของยุคพระเวท ซึ่งเป็นรอยต่อกับต้นยุคพราหมณ์ อิทธิพลของพวกพราหมณ์ได้ก้าวถึงขีดสูงสุด พวกพราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาในทุกกรณี และในยุคพราหมณ์นี้เองที่พระพรหมถูกจัดลำดับให้มีความสำคัญสูงสุด คัมภีร์พระเวทที่กล่าวถึงมันตระทั้งหลายในคัมภีร์ ก็ถือว่าไหลออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหมและมีชื่อเรียกว่าศรุต ซึ่งฤาษีปางก่อนเป็นผู้สดับมาจากองค์พระเป็นเจ้า คือพระพรหม ซึ่งอันที่จริงในยุคพระเวทยังไม่มีพระพรหม ครั้นถึงยุคพราหมณ์เมื่อพระพรหมได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าสูงสุด พวกพราหมณ์จึงตีความเอาว่ามนุษย์และสรรพสิ่งทั้งปวงมาจากพระพรหม พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่ง ครั้นเมื่อมีการจารึกคัมภีร์พระเวทเป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีชื่อพระพรหมปรากฏอยู่ และด้วยเหตุนี้พวกพราหมณ์ถือว่าคัมภีร์พระเวทมีความสมบูรณ์ที่สุดไม่มีผิดพลาด ไม่สามารถที่จะโต้แย้งด้วยประการใดๆ ทั้งสิ้น เพราะเป็นคัมภีร์ที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม คัมภีร์พระเวทจึงเป็นคัมภีร์ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ซึ่งทุกคนจะต้องเคารพและปฏิบัติตาม^{๓๗}

คัมภีร์พระเวทถือเป็นคัมภีร์ที่สำคัญอย่างยิ่งของศาสนาพราหมณ์ มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับวิถีแห่งการดำรงชีวิตของชาวฮินดูตั้งแต่เกิดจนตาย และการจัดระเบียบแห่งสังคมและชนชั้นต่างๆ ในสังคม ตลอดจนหน้าที่ของแต่ละชนชั้นนั้นๆ อันเป็นจุดกำเนิดของความเชื่อทางศาสนาในเรื่องระบบชนชั้นวรรณะ ซึ่งมีปรากฏเป็นคำสอนและให้ถือปฏิบัติสืบต่อมาหลายพันปี โดยเป็นพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า^{๓๘} พวกพราหมณ์ถือว่า พระเวทเกิดขึ้นจากการฟังจากพระพรหม คือพระพรหมเป็นผู้ประทานให้โดยผ่านทางพวกพราหมณ์^{๓๙}

สมัคร บุราวาส ได้กล่าวถึงปรัชญาพระเวท ไว้ในหนังสือปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล ไว้ดังนี้

พระเวทมีอยู่ ๔ ตำรับด้วยกันคือ ฤคเวท ๑ ยชุรเวท ๑ สามเวท ๑ และอถรรพเวท ๑ แต่ละเวทมีภาคผนวกประกอบ ๒-๓ ชิ้น เรียกว่า พราหมณะ ดังนั้น พระเวททั้ง ๔ จึงแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ๆ ๒ ส่วน คือ สังหิตะและพราหมณะ สังหิตะหรือมนตร์ ได้แก่ คำสวด ส่วนที่เป็นพราหมณะประกอบด้วยพิธีกรรมและหลักเกณฑ์สำหรับการบูชาัญญ พร้อมด้วยความคิดเกี่ยวกับปรัชญา และจิตวิทยาของพวกพราหมณ์

^{๓๗} สุจิตรา รัตนัน, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๓๘} นงเยาว์ ชาญณรงค์, ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๓๙} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๓๗.

แต่เดิมคัมภีร์ฤคเวทเป็นคำสวดสรรเสริญเทวดาของพวกอารยัน แต่ในมนตร์เหล่านี้เอง ก็พบข้อความเกี่ยวกับกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งปวง และมีการระบุถึงความแท้จริงเบื้องสูงสุดตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างความแท้จริงนี้กับมนุษย์ ในการนี้ก็เลยมีการกล่าวถึงธรรมชาติและเบื้องปลายของมนุษย์ให้ได้รับความสุขสมบูรณ์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

การบรรลุสุขชะหรือการเข้าร่วมเป็นหนึ่งในเดียวกับพรหมในเบื้องสูงสุดนี้ น่าจะเป็นความคิดหลังสมัยพระเวท เพราะไม่มีปรากฏว่ามีระบุไว้ในฤคเวทโดยตรง คงมีแต่ในพราหมณะเท่านั้น ปुरुษสูติกับสัท-อัสตสูตตะมีมาในฤคเวท แต่เรื่องการรวมเป็นหนึ่งในเดียวกับเทพเจ้านั้นไม่มี เรื่องพรหมก็มีขึ้นในชั้นหลัง ปรากฏว่าพระเวททั้ง ๔ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวทนั้น มีพราหมณะกับอุปนิษัทและอรัณยกะผนวกเข้ามาด้วย อันเป็นตำรับในชั้นหลัง เกิดเมื่อพวกพราหมณ์ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมไว้ในหมู่ตนแล้ว และได้ยกพราหมณ์ในอุดมคติขึ้นเป็นเทวดาสูงสุด เรียกว่า พรหมัน หรือ พรหม^{๔๐}

(๓) ด้านวรรณะ

การศึกษาในประเด็นความเชื่อเกี่ยวกับวรรณะของศาสนาพราหมณ์ นั้นพบว่าในยุคพราหมณ์นี้เองที่พราหมณ์มีอำนาจมาก ได้ยกฐานะของพวกตนให้สูงส่งด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ยกพระปชาบดี ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุด เรียกชื่อใหม่ว่า พระพรหม เมื่อพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด พวกพราหมณ์ก็กลายเป็นผู้มีความสำคัญไปด้วย เพราะพวกพราหมณ์อ้างว่าพวกตนนั้นมาจากโอษฐ์ของพระพรหม โดยพวกพราหมณ์ได้ยกเรื่องวรรณะ ๔ ซึ่งมีสอนไว้ในสมัยพระเวท อันเนื่องจากการแบ่งหน้าที่การงานกันให้ศักดิ์สิทธิ์และจริงจังขึ้นมา โดยสอนว่า เป็นความจริงที่พวกพราหมณ์เกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม กษัตริย์เกิดมาจากพระพาหาของพระพรหม แพศย์เกิดมาจากพระโสณีของพระพรหม และศูทรเกิดมาจากพระบาทของพระพรหม โดยการกล่าวอ้างเช่นนี้พวกพราหมณ์จึงเป็นวรรณะสูงสุดประเสริฐสุดเหนือกว่าพวกวรรณะอื่นๆ มีหน้าที่สอนพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะเกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม ให้แก่วรรณะต่างๆ ดังนั้นพวกวรรณะอื่นๆ จะต้องเคารพยกย่องและอุปถัมภ์พวกวรรณะพราหมณ์ “เมื่อพวกพราหมณ์ถือตัวว่าสูงส่งดังกล่าว จึงผูกขาดพิธีกรรมว่าทำได้เฉพาะพวกพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นไม่มีสิทธิ์ที่จะกระทำ พวกพราหมณ์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ และเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ได้เพียงวรรณะเดียว”^{๔๑}

^{๔๐} สมัคร บุราวาส, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, หน้า ๙๑.

^{๔๑} พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒๘-๒๙.

ในยุคนี้เองได้มีการแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็น ๔ ประเภท เรียกว่า วรรณะ คำว่า วรรณะแปลว่าสีผิว สันนิษฐานว่าการแบ่งชนชั้นในระยะแรกคงถือตามสีผิว ซึ่งเดิมมีเพียง ๒ วรรณะ คือ พวกผิวดำ ได้แก่ พวกดราวิเดียน ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิม กับพวกผิวขาว ได้แก่ พวกอารยันที่เข้ามาบุกรุกและตั้งถิ่นฐานในอินเดียในยุคพระเวทตอนต้น ในเวลาต่อมาได้แบ่งออกเป็น ๔ วรรณะ คือ

๑. วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ติดต่อกับเทพเจ้า สืบสอนศาสนาและประกอบพิธีกรรมแก่ประชาชนทุกวรรณะ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ศึกษาจดจำและสืบทอดคัมภีร์พระเวทและเป็นปุโรหิตให้แก่กษัตริย์ พวกพราหมณ์ถือว่าพวกตนเป็นวรรณะสูงสุดในสังคม เพราะเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้เป็นเจ้า ตามที่อ้างไว้ในคัมภีร์ฤคเวท

๒. วรรณะกษัตริย์ ได้แก่พวกนักรบ ทำหน้าที่ป้องกันชาติบ้านเมืองและทำศึกสงครามขยายเขตดินแดน ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่า วรรณะกษัตริย์เกิดจากพระพาหา (แขน) ของพระผู้เป็นเจ้า

๓. วรรณะแพศย์ เป็นวรรณะของคนส่วนใหญ่ในสังคม ได้แก่ผู้ประกอบพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และศิลปหัตถกรรมต่างๆ วรรณะแพศย์เกิดจากพระโสณี (สะโพก) ของพระผู้เป็นเจ้า

๔. วรรณะศูทร เป็นวรรณะของพวกกรรมกร ผู้ทำงานรับจ้าง ที่ต้องใช้แรงแบกหามหรือให้บริการแก่วรรณะอื่นๆ วรรณะศูทรถือเป็นวรรณะต่ำสุด เพราะเกิดจากพระบาทของพระผู้เป็นเจ้า

ในยุคพระเวท คนในสังคมส่วนใหญ่จะอยู่ในวรรณะแพศย์ แต่ในปัจจุบันวรรณะศูทรมีมากที่สุด คนพวกนี้ได้แก่พวกคนชั้นกรรมกร คนขายแรงงานและโสเภณี

นอกจากนี้ยังมีพวกนอกวรรณะ ซึ่งเกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะ เรียกว่า **จัณฑาล** พวกนี้เป็นที่รังเกียจของทุกวรรณะ การแบ่งวรรณะดังกล่าวคงเกิดจากการแบ่งแยกพวกหมู่ตามเผ่าพันธุ์ด้วย มีผู้รู้สันนิษฐานว่าพวกนักบวช และพ่อค้าเผ่าอารยันได้กลายเป็นคนวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ พวกทาสของอารยันได้กลายมาเป็นวรรณะศูทร ส่วนพวกเจ้าถิ่นชมพูทวีปแต่เดิม และชนเผ่าล้าหลังอื่นๆเป็นพวกนอกวรรณะ และค่อยๆ ถูกจัดรวมเข้าในวรรณะต่ำ

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ มีความหมายแสดงไว้ว่าวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์และแพศย์เป็นอารยะ ส่วนวรรณะศูทรและนอกนั้นเป็นอนารยะ “การแบ่งชั้นตามระบบวรรณะของสังคมอินเดียเป็นเครื่องมือสงวนและจำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพและกิจกรรมทั้งหลาย ต่างกับในสังคมอื่น ซึ่งส่วนมากการประกอบอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจ อันเนื่องด้วยอาชีพเป็นเครื่องแบ่งชนชั้น”^{๔๒}

^{๔๒} สัจจิตรา รณเร็น, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๑๘-๑๙.

๒.๑.๒ ความหมายของพรหม

คำว่าพรหม มาจาก พฤหฺ ธาตุ (Brh.) ในภาษาสันสกฤต แปลว่า เจริญเติบโต, แดก แขนงกว้างออก (to bursh forth)^{๔๓}

มีรูปศัพท์ คือ พรหม (พฺรหม) เป็นนปุงสกลิงค์ (Neuter) คือไม่มีเพศแจกรูปแล้วจะเป็นประธานของประโยค เป็นคำเดียวกับ พรหมัน (พฺรหมฺน) แปลว่า เจริญเติบโต แดกออกยิ่ง เกินมากกว่า^{๔๔}

ความหมายของพรหมในระยะเริ่มแรกนั้น หมายถึง ความรู้ที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือเวทมนต์อันเป็นสิ่งวิเศษ^{๔๕} ต่อมาในระยะแรกของยุคอุปนิษัท ความหมายได้เปลี่ยนเป็นการบูชาอันดี การสวดอันนอบน้อม รวมถึงพลังอันศักดิ์สิทธิ์^{๔๖} และในคัมภีร์อุปนิษัทยุคหลังคำว่า พรหมมีพัฒนาการของความหมายเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุดหรืออันติมสัจจะ (Ultimate Reality) ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลก (Evolves Itself as This World) และเป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่งในโลก (The Ultimate Cause of the World)

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่าคำว่าพรหมในศาสนาพราหมณ์นั้น แปลว่า เจริญเติบโต แดกแขนงกว้างขวางออกไป ซึ่งในระยะแรกคำว่าพรหมนั้น หมายถึงความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ หรือเวทมนต์อันเป็นสิ่งวิเศษ ต่อมาความหมายของพรหมได้พัฒนาขึ้นเป็นเรื่องของปรัชญามากขึ้น พรหมจึงเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุดหรืออันติมสัจจะ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกและเป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่งในโลก

^{๔๓} S.radhakrishnan, **The Principal**, p. 52.

^{๔๔} พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาสันสกฤต), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

^{๔๕} Arthur A. Macdonell, **A History of Sanskrit Literature 2nd ed.**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), p. 72.

^{๔๖} B.N.Singh, **Dictionary fo Indian Philosophical Concepts**, pp. 69-70.

๒.๑.๓ ชนิดของพรหม

จากการศึกษาพบว่าพรหมตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์นั้นมีอยู่ ๒ ชนิด คือ บุคลาธิษฐานพรหม และธรรมาธิษฐานพรหม ซึ่งผู้วิจัยจะแยกอธิบายในรายละเอียดดังนี้

(๑) บุคลาธิษฐานพรหม

“บุคลาธิษฐานพรหมนั้นถือเป็นการมองพรหมในแง่โลกียะ”^{๔๗} (Cosmic) หรือที่เรียกว่า สกุนพรหมัน (Saguna Brahman) เป็นพรหมที่เป็นปฐมเหตุของโลก คือทุกสรรพสิ่งเกิดจากพรหม มีฐานะเป็นพระเจ้า (God) ที่มีรูปร่างและเพียบพร้อมไปด้วยคุณวิเศษทุกอย่าง “มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอิศวรซึ่งมี ๓ องค์ใหญ่ ที่บุคคลในศาสนาพราหมณ์ให้ความเคารพนับถือ เรียกว่า ตริมูรติ หรือมหาเทพ”^{๔๘} อันได้แก่พระพรหมทำหน้าที่เป็นผู้สร้างจักรวาล และสรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาล พระวิษณุมีหน้าที่ในการรักษาจักรวาลให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่พระพรหมได้สร้างไว้ และพระศิวะมีหน้าที่ในการทำลายโลกและจักรวาล แต่ก่อนที่จะทำลายนั้นโลกและจักรวาลนั้นจะต้องอยู่ในภาวะวิกฤตเกินวิสัยที่พระวิษณุจะรักษาไว้ได้ พระศิวะจึงจะต้องตัดสินใจทำลายโลกและจักรวาล เพื่อให้พระพรหมได้สร้างขึ้นมาใหม่

พรหมประเภทนี้มีคุณสมบัติที่ดีและเพียบพร้อมไปด้วยคุณวิเศษทุกอย่าง สามารถที่จะพรรณนาได้คือ เป็นสรรพปัญญา (Omniscient) พระองค์ทรงรู้ทุกอย่างทั้งอดีตปัจจุบัน และอนาคต ไม่มีสิ่งใดที่พระองค์ไม่รู้ และพระองค์ทรงสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่มีใครเป็นผู้สร้างพระองค์ แต่พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั่วจักรวาล สภาวะของพระองค์ทรงมีทรงเป็นก่อนกาลเวลา และก่อนสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นสรรพวิญญู (Omnipresent) และพระองค์ทรงเป็นผู้มีมหาอำนาจ (Omnipotent) คือทรงเป็นผู้มีอำนาจและควบคุมพลังทั้งหลายในจักรวาลได้ทั้งหมด ซึ่งจากที่กล่าวนี้คือเป็นคุณสมบัติที่ดีทั้งปวงของบุคลาธิษฐานพรหมนั่นเอง^{๔๙}

(๒) ธรรมาธิษฐานพรหม

ธรรมาธิษฐานพรหมนั้นเป็นการมองพรหมในแง่โลกุตระ^{๕๐} (Acosmic) หรือที่เรียกว่า นิรคุณพรหมัน (Nirguna Brahman) หมายถึง พรหมันที่ปราศจากคุณสมบัติ กล่าวคือ คุณสมบัติเป็นเรื่องของโลกแห่งปรากฏการณ์ ส่วนพรหมันอยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการณ์

^{๔๗} สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒.

^{๔๘} ประยงค์ แสนบุราณ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๒๒๑.

^{๔๙} อ้างแล้ว.

^{๕๐} สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, หน้า ๔๒.

อยู่เหนือสามัญวิสัยที่จะคิดถึงได้ และอยู่เหนือคุณลักษณะทั้งปวง ถึงกระนั้นพรหมก็มีอยู่ แต่การที่มีอยู่นั้นเป็นการมีอยู่โดยปราศจากคุณสมบัติใดๆ โดยปรากฏให้เห็นเป็นภาวะบริสุทธิ์ เป็นความจริงแท้อันสูงสุด เป็นอันติมสัจจะ เป็นสิ่งสมบูรณ์ ปราศจากคุณลักษณะทุกอย่าง (นิรคุณะ) ปราศจากคุณวิเศษทั้งปวง (นิรวิเศษ) เป็นความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ไม่อาจใช้คำพูดหรือภาษาบรรยายได้ (อนิรวาเนียะ) พรหมชนิดนี้อาจจะเรียกว่า พรหมนั้น เป็นภาคธรรมชาติฐานของสิ่งสมบูรณ์ “นิรคุณพรหมนั้นแท้ที่มีลักษณะเป็น สัต จิต และอาเนันทะ”^{๕๑} กล่าวคือ สัต คือความมีอยู่จริง จิต คือความรู้ และอาเนันทะ คือความสุขสูงสุด ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งหาที่สุดมิได้ หาขอบเขตมิได้ ซึ่งหมายความว่า นิรคุณพรหมนั้น คือ ตัวความจริง ความรู้ และเป็นความสุขอันหาขอบเขตมิได้

การที่พรหมได้พัฒนาสู่ความหมายถึงอันติมสัจจะ ทำให้พรหมดำรงอยู่ในภาวะแห่งสิ่งแท้จริงสูงสุด มีอยู่เป็นอยู่ด้วยตัวเองไม่มีเหตุปัจจัย ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีรูปร่างตัวตน ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย มีอยู่ในทุกสิ่ง สถิตอยู่ทั่วไปในทุกแห่งหน พรหม หรือพรหมนั้นจึงเป็นปฐมวิญญาน เป็นบ่อเกิดแห่งสรรพสิ่งและมีอยู่ตลอดเวลาในฐานะเป็นสิ่งสมบูรณ์

ศาสนาพราหมณ์ถือพรหมประเภทนี้เป็นมูลการณะของสรรพสิ่ง เป็นที่มาของสรรพสิ่ง แม้แต่พระเป็นเจ้าสูงสุดที่เรียกว่าอิศวร ก็เป็นการสำแดงให้ปรากฏของสิ่งสมบูรณ์ พรหมนั้น ในสถานะนี้เป็นที่สิ้นสุดแห่งตัวผู้รู้ (subject) และตัวที่ถูกรู้ (object) ทั้งตัวผู้รู้และตัวถูกรู้จางหายไปในเรื่องที่เรียกว่าพรหม ดังนั้นคุณสมบัติอันแท้จริงของพรหมในลักษณะนี้ไม่อาจใช้ภาษาพูดอธิบายได้ เพราะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือคำพูดหรือภาษา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วดังนั้น วิธีเดียวที่จะอธิบายลักษณะของพรหมนั้นได้ คือการปฏิเสธว่าไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนั้น^{๕๒} (Neti, Neti)

อย่างไรก็ตามพรหมทั้ง ๒ ประเภทไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะเป็นสภาวะของสิ่งที่แท้จริงสูงสุดอันเดียวกัน แต่มองคนละมุม ไม่แตกต่างกัน โดยบุคลาธิษฐานพรหมเป็นองค์เทียบของธรรมชาติฐานพรหม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “บุคลาธิษฐานพรหมเป็นความจริงขั้นสมมติเป็นโลกบัญญัติ เป็นความเชื่อของสามัญชน ในขณะที่ธรรมชาติฐานพรหมเป็นความจริงขั้นปรมาตม์”^{๕๓}

^{๕๑} M.Hiriyanna, **The Essentials of Indian Philosophy**, (London : Goerge Allen & Unwin Ltd., 1956) pp. 22-23.

^{๕๒} B.N.Singh, **Dictionary of Indian Philosophical concepts**, p. 68.

^{๕๓} อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔), หน้า ๓๓๘.

๒.๑.๔ คุณลักษณะของพรหม

พรหมในทัศนะของศาสนาพราหมณ์สามารถอธิบายได้ ๒ ลักษณะ คือ คุณลักษณะที่เป็นสิ่งแท้จริงของพรหมัน และคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับจักรวาล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) คุณลักษณะที่แท้จริงของพรหม

ในคัมภีร์อุปนิษัทได้กล่าวถึงคุณลักษณะของพรหมว่ามีลักษณะเป็น สัต จิต และ อานันตะ กล่าวคือ สัต คือ ความมีอยู่จริง จิต คือ ความรู้ และอานันตะ คือความสุขสงบสูงสุด ซึ่งคุณลักษณะทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่หาที่สุดมิได้ หาขอบเขตมิได้ การที่พรหมได้พัฒนาไปสู่ความหมายเป็นอันติมสัจจะ ทำให้พรหมดำรงอยู่ในภาวะแห่งสิ่งแท้จริงสูงสุด มีอยู่เป็นอยู่ด้วยตนเองปราศจากที่มาที่ไป แทรกซึมอยู่ในทุกที่ทุกสถาน ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย พรหมหรือพรหมันจึงเป็นปฐมวิญญูณเป็นบ่อเกิดแห่งสรรพสิ่ง

มีข้อความในฉานโทคยะอุปนิษัท (Chandogya Upanisad) กล่าวว่า “ทุกสิ่งคือพรหมัน พรหมันนั้นเป็นสกลโลก เป็นที่เกิดของโลก เป็นที่กลับคืนแห่งโลก และเป็นผู้หล่อเลี้ยงดำรงรักษา”^{๕๔}

ขอให้เคารพพรหมว่าเป็น “ทัชชาลย”^{๕๕} หมายถึงว่า “สิ่งนั้น (ัตต) เป็นที่เกิดขึ้นของโลก (ชะ) เป็นที่กลับคืนสู่แห่งโลก (ละ) เป็นที่อิงอาศัยและดำรงอยู่ของโลก (อนะ)”^{๕๖} และ “มาณฑุกยะอุปนิษัท (Mandukya Upanisad) มีคำกล่าวว่า พรหมันเป็นเทพเจ้าแห่งสรรพสิ่ง เป็นผู้รู้ทุกสิ่ง เป็นผู้คุ้มครองทุกสิ่งจากภายใน และเป็นที่สิ้นสุดแห่งสรรพสิ่งทั้งปวง”^{๕๗} และในไตตติรียอุปนิษัทนั้น มีคำกล่าวถึง พรหมันว่า “สิ่งซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยแห่งสรรพสิ่ง และเป็นที่กลับคืนสู่แห่งสรรพสิ่ง”^{๕๘}

การที่พรหมดำรงอยู่ในภาวะสิ่งแท้จริงสูงสุด คำว่าสูงสุด (Absolute) นั้นจะต้องถูกอธิบายในลักษณะปฏิเสธ ดังนั้นการที่พรหมเป็นสิ่งที่มีอยู่ (Sat) จึงมีความหมายว่า พรหมันภาวะแห่งสิ่งแท้จริงสูงสุดไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ทั่วไป นั่นเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง และพรหมันเป็นตัวรู้ (Cit) หมายถึงพรหมันไม่ใช่ความรู้สึกที่เกิดจากการรับรู้วัตถุภายนอกทั่วไป เป็นความรู้สึกที่เกิดจากความรู้แจ้ง เป็นจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ และพรหมันเป็นความสุข (Bliss) นั้น

^{๕๔} ฉานโทคยะ / ๓.๑๔.๑/๒๑๗.

^{๕๕} คำว่า “ทัชชาลย” หมายถึง สิ่งในโลกกำเนิด และสิ่งที่โลกถูกทำลาย

^{๕๖} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๗.

^{๕๗} มาณฑุกยะ / ๖/๑๙๐.

^{๕๘} ไตตติรีย / ๓.๑.๑/๓๗๑.

หมายถึงพรหมันไม่ใช่ความสุขที่เกิดจากความสมปรารถนาในสิ่งที่ต้องการอันเนื่องมาจากความอยาก แต่เป็นความสุขสงบสูงสุด

คุณสมบัติทั้ง ๓ คือ สิ่งที่มีอยู่ (สัต) ตัวรู้ (จิต) และความสุข (อาनันทะ) นั้นถูกอธิบายไว้ในไตตติรียะอุปนิษัท (Taittiriya Upanisad) ที่ว่า บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด พรหมันคือสิ่งที่จริง (Satyam) คือความรู้ (Jnanam) คือสภาวะที่ไม่สิ้นสุด (Anantam) “ผู้ใดรู้ว่าพรหมันสถิตอยู่ในคหาคือพุทฺธิและในสวรรค์ชั้นสูงสุด บุคคลนั้นย่อมสมความปรารถนาทุกประการพร้อมกับพรหมันผู้รู้รอบ”^{๕๙}

มีข้อความที่กล่าวถึงคุณลักษณะของพรหมัน ที่ถูกอธิบายในลักษณะปฏิเสธปรากฏอยู่ในพฤทธารณยกะอุปนิษัท (Brhadaranyaka Upanisad) ที่ว่า คารคิ บุคคลผู้รู้จักพรหมัน ย่อมเรียกสิ่งนั้น (พรหมัน/อาตมัน) ว่าสิ่งที่ไม่สูญสิ้น มันไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้น ไม่ยาว ไม่แดง ไม่เหลว ไม่ใช่เงา ไม่ใช่ความมืด ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ (ที่ว่าง) ไม่ติดอะไร ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น ไม่มีตา ไม่มีหู ไม่มีคำพูด ไม่มีใจ ไม่มีแสง ไม่มีปรางะ ไม่มีปาก ประมาณไม่ได้ ไม่มีภายนอก ไม่มีภายใน มันไม่กินสิ่งใดๆ และไม่มีสิ่งใดกินมัน^{๖๐}

และในเกนะอุปนิษัท (Kena Upanisad) ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งซึ่งไม่สามารถใช้คำพูดอธิบายได้ แต่เพราะสิ่งนี้จึงเกิดการพูดขึ้นได้ จงรู้เถิดว่าสิ่งนี้นั่นเองคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่ สิ่งซึ่งจิตไม่สามารถคิดได้ แต่เพราะสิ่งนี้การคิดของจิตจึงเกิดขึ้นได้ จงรู้เถิดว่าสิ่งนี้นั่นเองคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่ สิ่งที่คุณมองด้วยตาไม่เห็น แต่ทว่าเพราะสิ่งนี้ทำให้การเห็นของตานั่นเป็นไปได้ จงรู้เถิดว่าสิ่งนี้นั่นเองคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่ สิ่งซึ่งไม่สามารถได้ยินด้วยหู แต่ทว่าเพราะสิ่งนี้ทำให้การได้ยินนั้นเป็นไปได้ จงรู้เถิดว่าสิ่งนี้นั่นเองคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่^{๖๑}

“พรหมันจะถูกรู้ในคนที่กล่าวว่าไม่รู้จักพรหมัน และพรหมันจะไม่ถูกรู้ในคนที่กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักพรหมัน”^{๖๒}

อุปนิษัทต่อๆ มาก็ได้อาศัยแนวคิดข้างต้นนี้ในการอธิบายลักษณะของพรหมัน ดังนั้น สภาวะของพรหมันจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติได้ ไม่มีรูป อยู่เหนือการบรรยายด้วยคำพูด และอยู่เกินที่จะคิด เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะทำให้มีรูปต่างๆ ได้ เป็นสิ่งที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว พรหมันจึงถูกนิยามว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ (Neti, Neti)

^{๕๙} ไตตติรีย /๒.๑.๑/๒๘๗.

^{๖๐} พฤทธารณยกะ /๓.๘.๘/๓๕๙-๓๖๐.

^{๖๑} เกนะ /๑.๕-๑.๘/๔๙-๕๓.

^{๖๒} เกนะ /๒.๓/๖๑.

ดังนั้นความจริงของพรหมันจึงมีเนื้อแท้เพียงหนึ่งเดียว แต่มีลักษณะสองอย่าง คือ การไม่เปลี่ยนแปลงรูปตลอดเวลา พรหมันเป็นสิ่งสงบนิ่งและเคลื่อนไหว ตัวมันเองไม่เคลื่อนไหว แต่ทุกสิ่งเคลื่อนไหวเพราะพรหมัน พรหมันอยู่เหนือศักยภาพแห่งความคิด ความคิดเป็นเพียงสัญลักษณ์ แต่ไม่สามารถจะรับรู้พรหมันโดยสมบูรณ์ได้ นอกจากการใช้ถ้อยคำปฏิเสธ แต่กระนั้นพรหมันก็ไม่ใช่สิ่งว่างเปล่า ดังคำกล่าวในमाण्डุกยะอุปนิษัท (Mandukya Upanisad) ที่ว่า “ท่านจะรู้สิ่งนั้นในฐานะสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่ไม่ได้อยู่เป็นสิ่งสูงส่งเกินกว่าจะปรารภนาได้ และเป็นสิ่งที่อยู่สูงเกินความเข้าใจของมนุษย์”^{๖๓} “พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่ในกาลเวลาแต่ก็อยู่นอกกาลเวลา พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่ไกลเพราะมันไม่สามารถที่จะเข้าถึงได้โดยคนโง่ และมันก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้มากสำหรับบุคคลผู้รู้ เพราะพรหมันก็คืออาตมมันของเขาสอง ตัวมันก็คือตัวมันเอง ดังมหาเวทย์ที่กล่าวว่า ตัต ตวัม อสิ แปลว่า ท่านคือสิ่งนั้น”^{๖๔}

(๒) พรหมันในฐานะแก่นแท้ของจักรวาล

ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ถือว่าอัสวทรังเป็นผู้สร้างโลกและทุกสิ่งทุกอย่างในโลก สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นจากพระองค์ ดำรงอยู่ในพระองค์ และในที่สุดก็กลับคืนสู่พระองค์ ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นเทพเจ้า ๓ องค์ใหญ่ ๆ คือ พระพรหมทำหน้าที่เป็นผู้สร้าง พระวิษณุเป็นผู้รักษา และพระอิศวรเป็นผู้ทำลายจักรวาล ในमाण्डุกยะอุปนิษัท (Mandukya Upanisad) เรียกพระองค์ว่า “ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งสรรพสิ่งเป็นผู้รู้ทุกสิ่ง เป็นผู้คุ้มครองสรรพสิ่งจากภายใน และเป็นที่สิ้นสุดแห่งสิ่งทั้งปวง”^{๖๕} มีคำอธิบายว่า “การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งจากอปรพรหมนั้นเหมือนการเกิดขึ้นของเมฆมูมที่ชักใยออกมาจากตัวของมันเอง เหมือนประกายไฟที่เกิดจากกองไฟ”^{๖๖} “เหมือนการเกิดขึ้นของเครื่องปั้นดินเผาที่เกิดจากดินเหนียว เมื่อเรารู้จักดินเหนียวแล้ว เครื่องปั้นที่ทำจากดินเหนียวเราก็พลอยรู้จักไปด้วยฉันทิ เมื่อรู้จักพรหมันแล้ว สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากพรหมันเราก็พลอยรู้จักไปด้วยฉันทินั้น”^{๖๗} สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นเพียงนามรูปที่ปรากฏขึ้นมาจากพรหมัน สิ่งเหล่านั้นจึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ของพรหมัน ไม่ใช่สิ่งจริงแท้ เพราะสิ่งแท่นั้นมีเพียงประการเดียว คือ พรหมันเท่านั้น

แนวคิดดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เกิดการนิยามพรหมัน ว่าเป็นความจริงของความจริง กล่าวคือ จักรวาลเป็นความจริง แต่ความจริงของจักรวาลก็คือพรหมันนั่นเอง ฉานโทคยะ

^{๖๓} माण्डุกยะ /๒.๒.๑/๑๒๘.

^{๖๔} ฉานโทคยะ /๖.๘.๗/ หน้า ๔๕๔.

^{๖๕} माण्डุกยะ /๖/๑๙๐.

^{๖๖} พฤทธาจารย์ /๒.๑.๒๐/๒๐๒.

^{๖๗} ฉานโทคยะ /๒.๓.๒/๑๐๓-๑๐๔.

อุปนิษัท (Chandogya Upanisad) กล่าวว่า จักรวาลเกิดจากสิ่งที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว และกล่าวซ้ำในตอนสุดท้ายว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดจากคำพูด เป็นเพียงชื่อ โดยเปรียบเทียบพรหมันเหมือนก้อนดินเหนียว ความหลากหลายของจักรวาลเหมือนสิ่งที่ทำจากดินเหนียวเป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างพรหมันและความหลากหลายของจักรวาลนั้นอุปนิษัทได้อธิบายไว้ว่าพรหมันเป็นสิ่งที่มียูก่อนแล้ว จักรวาลเป็นผลผลิตที่เกิดจากพรหมัน จักรวาลเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับพรหมัน พรหมันเป็นผู้สร้างจักรวาล ดังนั้น ความเหมือนกันโดยลักษณะที่แท้จริงระหว่างพรหมันและความหลากหลายของจักรวาล จึงอยู่ในลักษณะของจักรวาลที่ถูกสร้างและพรหมันเป็นผู้สร้าง โดยเปรียบเทียบการสร้างจักรวาลของพรหมันเหมือนแมงมุมที่ชักใยออกมาเหมือนสะเก็ดไฟที่กระเด็นออกมาจากกองไฟใหญ่

แมงมุมชักใยออกมาจากตัวมันเอง สะเก็ดไฟเล็กๆ ย่อมกระเด็นออกจากกองไฟใหญ่ ฉันทิโด ลมหายใจทั้งหลายทั้งปวง โลกทั้งปวง เทพเจ้าทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ย่อมออกมาจากอาตมันนี้ ฉันทิโน้นเหมือนกัน

สิ่งนั้น คือ สิ่งที่เป็นจริง สะเก็ดไฟกระเด็นออกมานับพันๆ จากไฟที่ลุกโชติช่วงฉันทิโด สรรพสิ่งทั้งหลายหลากหลายชนิด ย่อมออกมาจากสิ่งที่ไม่รู้จักสูญสิ้นนั้น และจะกลับไปเป็นสิ่งนั้นอีก

พรหมันที่อยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าสูงสุด จึงเป็นสิ่งสมบูรณ์ซึ่งดำรงอยู่ในสถานะอุดมภาวะ เป็นสิ่งที่กำหนดไม่ได้และอธิบายด้วยคำพูดไม่ได้ ปรพพรหมหรือพรหมันในสถานะนี้เป็นมูลการณะของสรรพสิ่ง เป็นที่มาของสรรพสิ่ง แม้แต่พระเป็นเจ้าสูงสุดที่เรียกว่าอิศวรก็เป็นการสำแดงที่ปรากฏของสิ่งสมบูรณ์นี้ พรหมันในสถานะนี้เป็นที่สิ้นสุดแห่งตัวผู้รู้ (subject) และสิ่งที่ถูกรู้ (object) ทั้งตัวผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้จางไปในสิ่งที่เรียกว่าพรหมันนั่นเอง

พอล ดอยส์เลน กล่าวว่าแนวคิดแบบเทวนิยมซึ่งมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัทบางคัมภีร์นั้น มิได้มีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดแบบพหุเทวนิยมในพระเวทโบราณ แต่ความคิดเกี่ยวกับอาตมันเข้าไปแทนที่แนวคิดเกี่ยวกับเทวนิยม กล่าวคือ อาตมันไม่ใช่เทพเจ้า (Deva) ในความหมายของพระเวทดั้งเดิม แต่อาตมันเป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ (อิศวร)^{๒๔}

^{๒๔} พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัท และคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาสันสกฤต), หน้า ๔๖.

เทพเจ้าทั้งหมดถูกพาไปถึงอาตมมันนั้น แต่ไม่มีใครเลยอาตมมันนั้น

ดังนั้นเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทดั้งเดิมแม้จะได้รับการยอมรับในอุปนิษัต แต่เทพเจ้าเหล่านั้นก็ถูกกล่าวว่า มีฐานะเป็นรองอาตมมัน เป็นเทพเจ้าที่เกิดจากอาตมมัน ดังข้อความที่ว่า

เมื่อหม่อมมนุษย์กล่าวว่า จงบูชาเขา (เทพเจ้า) องค์นี้ จงบูชาเทพเจ้าองค์หนึ่ง แท้จริงแล้ว จักรวาลทั้งหมดนี้เป็นการสร้างของเขาและเขาเองก็คือเทพเจ้าทั้งหมด การสร้างนี้เป็นการสร้างสูงสุดของพรหม (รูปหนึ่งของพรหมัน) กล่าวคือ เขาสร้างเทพเจ้าผู้สูงส่งกว่าตัวเขาเอง เขาเองแม้จะเป็นสิ่งที่ต้องตายแต่ก็สร้างสิ่งที่เป็นอมตะ ดังนั้น นี่จึงเป็นการสร้างที่สูงส่งของเขา

ดังนั้น พรหมันจึงสูงส่งกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย เทพเจ้าทั้งหลายขึ้นตรงต่อพรหมัน การที่บุคคลบูชาเทพเจ้าทั้งหลาย โดยคิดว่าเทพเจ้าเหล่านั้นเป็นหนึ่งจึงเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง เพราะความรู้ที่ถูกต้องและเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ก็คือ ความรู้แจ้งพรหมัน

๒.๑.๕ ประเภทของพรหม

ในคัมภีร์อุปนิษัตได้กล่าวถึงประเภทของพรหมว่ามีอยู่ ๒ ประเภท คือ อปรพรหม และปรพรหม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) อปรพรหม

พรหมันในฐานะอปรพรหม นั้นเป็นการพูดถึงพรหมันในแง่โลเกียะ (cosmic) หมายถึง พระเจ้าที่มีตัวตน (Personal God) หรือ อีศวร พระองค์มีภาวะและสถานะเช่นเดียวกับ God ในภาษาอังกฤษ อีศวรเป็นภาคที่มีตัวตนของสิ่งสมบูรณ์ คือ พรหมัน ความแตกต่างระหว่างอีศวรกับพรหมันก็คือ อีศวรเป็นพระเจ้าที่ปรากฏชื่อและรูปร่าง ส่วนพรหมันนั้นเป็นอันติมสัจที่ไม่รูปร่าง เมื่อมองจากเนื้อหาที่ยกมานี้ ก็แสดงให้เห็นว่าอปรพรหมก็คือ สดุดพรหมัน เพราะเป็นพรหมันที่มีรูปร่างหน้าตา มีตัวตนเหมือนมนุษย์ทั่วไปและมีบทบาทในการสร้างจักรวาลและโลกนั่นเอง^{๖๙}

(๒) ปรพรหม

พรหมันในประการที่สองนี้ ได้แก่ สิ่งสมบูรณ์ซึ่งดำรงอยู่ในสถานะอุดตราบภาวะเป็นสิ่งที่กำหนดไม่ได้และอธิบายด้วยคำพูดไม่ได้ ปรพรหมหรือพรหมันในสถานะนี้เป็นมูลภาวะของสรรพสิ่ง เป็นที่มาของสรรพสิ่ง แม้แต่พระเป็นเจ้าสูงสุดที่เรียกว่าอีศวรก็เป็นการสำแดงให้ปรากฏของสิ่งสมบูรณ์นี้ พรหมันในสถานะนี้เป็นที่สิ้นสุดแห่งตัวผู้รู้ (subject) และสิ่งที่ถูกรู้ (object) ทั้งตัวผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้จางหายไปในเรื่องที่เรียกว่าพรหมันนี้เอง พรหมันเป็นพื้นฐานแห่งตัวผู้รู้ ความรู้ และสิ่งที่ถูกรู้ “คุณสมบัติอันแท้จริงของพรหมันในลักษณะนี้ไม่อาจใช้ภาษาพูดอธิบาย

^{๖๙} ประยงค์ แสนบุราณ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๒๒๒.

ให้ถูกต้องได้ เพราะมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือคำพูดหรือภาษา วิธีเดียวเกี่ยวกับลักษณะของพรหมันได้ก็คือโดยการปฏิเสธว่าไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนั้น ไม่ใช่อะไรทุกสิ่งทุกอย่างที่เรารู้จัก”^{๗๐} จากข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าปรพรมก็คือก็คือ นิรคุณพรหมัน เพราะมันเป็นพรหมันที่ไม่มีคุณสมบัติใด ๆ ที่จะให้บรรยายถึงได้อยู่เหนือคำพูดที่จะพูดถึง อยู่เหนือความคิดที่จะคิดถึงได้ แต่พรหมันนั้นมีอยู่ และการมีอยู่นั้นกลับเป็นมูลการณะของสรรพสิ่ง ในคัมภีร์อุปนิษัทได้พยายามหาคำที่ใช้แล้วให้เกิดความเข้าใจพรหมัน ซึ่งได้แก่คำ ๓ คำ คือ สัจ จิต และอานันตะ แต่คำทั้ง ๓ คำนี้ไม่ใช่จะทำให้เข้าใจพรหมันได้อย่างชัดเจน เป็นเพียงให้เห็นภาพเท่านั้น ภายใต้คำพูดที่พูดนั้นทั้ง ๓ นี้เป็นคำพูดที่ดีที่สุดที่สุดที่ภาษามนุษย์จะสามารถให้ความหมายเช่นนั้น ดังนั้น ปรพรม ก็คือ นิรคุณพรหมันนั่นเอง เพียงแต่เรียกชื่อต่างกัน

๒.๑.๖ การปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมในศาสนาพราหมณ์

จุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น ซึ่งหมายถึงภาวะที่ชีวาตมันเข้าร่วมกับพรหมัน หรือเป็นเอกภาพกับพรหมัน เมื่อชีวาตมันรู้แจ้งเห็นจริงในภาวะที่แท้จริงของพรหมัน ขจัดความเห็นในความแตกต่างระหว่างพรหมันและสิ่งต่างๆ เสียได้ ก็จะทำให้เห็นชัดถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวแห่งชีวาตมันและพรหมัน เมื่อนั้นก็จะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และดำรงอยู่ในความสุขอันไม่เปลี่ยนแปลงชั่วนิรันดร์

ผู้มุ่งโมกษะ หรือความหลุดพ้น ย่อมมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน แต่วิธีการที่ใช้เพื่อไปถึงจุดหมายปลายทางนั้นแตกต่างกันไปตามประเภทของบุคคล คือบางคนเข้าถึงโมกษะได้ด้วยความรู้ บางคนถึงได้ด้วยกรรมหรือการกระทำ แต่บางคนก็เข้าถึงได้ด้วยความภักดี แต่อย่างไรก็ตาม ทางทั้งสามดังกล่าวนี้ในที่สุดก็จะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นนี้เรียกว่าโยคะ แปลว่า รวม หมายถึงการรวมอาตมัน หรือ ชีวาตมันเข้ากับอาตมันสากล หรือปรมาตมัน ผู้บำเพ็ญโยคะ เรียกว่าโยคี หมายถึงผู้สามารถรักษาดุลยภาพแห่งจิตไว้ได้โดยไม่วุ่นไหวเอนเอียงไปกับอารมณ์ที่ชวนให้ รัก ชัง ดีใจ เสียใจ ฯลฯ เปลวไฟย่อมสงบนิ่งในที่ซึ่งปราศจากลมกระพือพัดฉุนไต่ โยคีผู้บำเพ็ญเพียรทางจิตย่อมรักษาดุลยภาพแห่งจิตไว้ได้ และสามารถดำรงมั่นอยู่ในสมาธิได้เรื่อยไปฉนั้น โยคีผู้มีจิตตั้งมั่น คงที่ ไม่วุ่นไหวต่ออารมณ์ต่างๆ ทั้งฝ่ายอิฏฐารมณ์ และ อนิฏฐารมณ์ นี้ได้ชื่อว่าบรรลุถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันซึ่งจะไม่หวนกลับคือสู่การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป ซึ่งโยคะทั้งสามมีดังนี้

^{๗๐} สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, หน้า ๔๒-๔๓.

(๑) ชญาณโยคะ

ชญาณโยคะมาจากการรวมคำ ชยาน กับ โยคะ เข้าด้วยกันซึ่งคำว่า “ชยาน” คือ ความรู้ความเห็น ความชอบ ความถูกต้อง ความวิเวก กับ “โยคะ” คือการประกอบรวม หรือการรวม^{๗๑} เมื่อรวมคำทั้ง ๒ เข้าด้วยกันจะหมายถึง การรวมของการรู้แจ้ง ถือเป็นมรรควิธีแห่งการเข้าถึงพรหมด้วยความรู้ จุดประสงค์สำคัญของชยานโยคะ คือ มุ่งให้ผู้บำเพ็ญเพียรได้รู้แจ้งในอาตมัน ซึ่งการรู้แจ้งเช่นนี้จำเป็นจะต้องมีความรู้เพื่อกำจัดกิเลสตัณหาและอวิชชาให้หมดสิ้นไปในหลักการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมนั้น กล่าวไว้ว่าแม้แต่ผู้ที่ดำเนินตามภักติมรรค หรือภักติโยคะก็ยังจำเป็นต้องอาศัยความรู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานให้ จึงจะสามารถเกิดความรู้แจ้งขึ้นมาได้ โยคะที่ปราศจากความรู้นั้นเป็นสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้ ถึงแม้ว่าผู้บำเพ็ญโยคะอาจสามารถควบคุมตนเองไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ได้ แต่ตราบใดที่ยังไม่อาจขจัดกิเลสตัณหาให้หมดไปอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง ก็ยังไม่สามารถเรียกว่าเป็นผู้บรรลุที่แท้จริงได้ ซึ่งกิเลสตัณหาจะถูกขจัดให้หมดไปได้ก็ด้วยความรู้แจ้งเท่านั้น ความรู้มีความสำคัญมากเพียงไรนั้น จะเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้ “แม้ทรชนผู้ชั่วช้าก็สามารถจะข้ามพ้นสงสารสาครได้โดยอาศัยนาวาคือความรู้เพียงอย่างเดียว ไฟเมื่อก่อให้เกิดทุกข์แล้วสามารถทำเชื้อเพลิงให้คงเหลือแต่เถ้าธุลีจันใด ไฟคือความรู้ก็ย่อมประหารกรรมทั้งมวลให้สูญสิ้นไปฉนั้นนั้น กรรมทั้งหลายมีความรู้เป็นที่สุด เมื่อได้บรรลุถึงความรู้แล้ว บุคคลย่อมได้ความสงบในไม่ช้า ไม่มีอะไรอื่นที่จะบริสุทธิ์ยิ่งไปกว่าความรู้ พระผู้เป็นเจ้าทรงถือว่าผู้มีความรู้แจ้งเกี่ยวกับอาตมันเป็นผู้มีเอกภาพกับพระองค์

(๒) กรรมโยคะ

กรรมโยคะ มาจากการรวมคำ “กรรม” คือ การกระทำ^{๗๒} กับ “โยคะ” คือ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ หรือ ความเพียร^{๗๓} ในที่นี้หมายถึง การประกอบรวม หรือการรวมรวมคำทั้ง ๒ เข้าด้วยกันหมายถึง การรวมการกระทำ คือการกระทำดี ด้วยความเพียร กรรมโยคะจะเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมีชญาณโยคะสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ในหลักคำสอนกล่าวว่าไม่มีผู้ใดที่ยังดำเนินชีวิตอยู่จะสามารถสลัดกรรมหรือการกระทำเสียได้โดยสิ้นเชิง แต่การกระทำ

^{๗๑} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (นนทบุรี : สหพรการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๕.

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอสอาร์,พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

ดังกล่าวเป็นการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ด้วยความรู้สึกลอยวางหรือไม่มีอุปาทานต่อหน้าที่ที่ตนปฏิบัติ

กรรมโยคะนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือการกระทำที่หวังผลตอบแทน เรียกว่า ประเวณีกรรม และการกระทำด้วยการปล่อยวางหรือไม่หวังผลตอบแทนเรียกว่า นิเวณีกรรม ซึ่งกรรมโยคะในหลักคำสอนในศาสนาพราหมณ์นั้น หมายถึงการกระทำประเภทหลัง ซึ่งได้แก่การกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นการกระทำด้วยถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ การกระทำด้วยความรู้สึกลอยวาง ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้จะไม่สามารถเป็นไปได้ถ้าปราศจากความรู้ ผู้มีความรู้เท่านั้นที่จะสามารถกระทำดังกล่าวนี้ได้

(๓) ภักติโยคะ

ภักติโยคะ มาจากการรวมคำ “ภักติ” คือ ความภักดี กับ “โยคะ” คือ การประกอบรวม หรือการรวม^{๗๔} รวมคำทั้ง ๒ เข้าด้วยกัน หมายถึง การประกอบความภักดีแก่พระผู้เป็นเจ้า โดยปราศจากการหวังผลตอบแทน กระทำไปโดยความจงรักภักดีต่อพระองค์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ความภักดีตามนัยที่กล่าวนี้จึงเป็นกรรมอย่างหนึ่ง แต่กรรมดังกล่าวนี้ต้องกระทำด้วยความรู้ ถ้าปราศจากความรู้แล้วก็ไม่อาจเป็นไปได้ ผู้มีความรู้ที่แท้จริงเท่านั้นที่จะสามารถแสดงความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าได้อย่างสมบูรณ์ พระผู้เป็นเจ้าจะเป็นผู้ตั้งผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นจากสงสารสาคร และจะได้รับการช่วยเหลือให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง บุคคลที่มีความภักดีจะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า แล้วดำรงอยู่ในฐานะแห่งความสุขทางจิตอันสูงส่ง

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่าความรู้หรือญาณะ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด กรรมและความภักดีเป็นแต่เพียงการแสดงออกของความรู้ ถ้าปราศจากความรู้เสียอย่างเดียว ความหลุดพ้นหรือโมกษะก็ดี การละอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นในการกระทำก็ดี การมีความภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าโดยปราศจากการหวังผลใดๆ ก็ดี ย่อมไม่อาจมีขึ้นได้ พระผู้เป็นเจ้าจะทรงประทานความรู้แก่ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์เพื่อให้เขาสามารถเข้าถึงพระองค์ได้

โยคะทั้งสาม คือ ชญาณโยคะ กรรมโยคะ และภักติโยคะ นี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ราชโยคะ ถือว่าเป็นโยคะอย่างเลิศ เป็นโยคะแบบแท้จริงและสูงสุดของการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน

จากการศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ที่ผ่านมา ทำให้เห็นภาพรวมของรายละเอียดในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม พัฒนาการด้านความเชื่อ

^{๗๔} วรลักษณ์ พับบรจ, คัมภีร์กำเนิดจักรวาลศาสตร์แห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

คุณลักษณะของพรหม ประเภทของพรหม ตลอดจนการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหม ดังกล่าวข้างต้นมาแล้ว ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะทำการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อของพระพรหมในพระพุทธศาสนาในประเด็นเดียวกัน เพื่อจะได้นำข้อมูลมาเป็นฐานในการวิเคราะห์ในบทต่อไป

๒.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในพุทธศาสนา

๒.๒.๑ ความหมายของพรหม

จากการศึกษาพบว่าพรหม (พฺรหฺม) ในภาษาบาลี แบ่งตามรากศัพท์ที่สำคัญดังนี้

(๑) พรหฺ ชาติ มีความหมายถึง ใหญ่ เจริญเติบโต เจริญรุ่งเรือง สูงขึ้นไป ดังข้อความที่แสดงว่า

“มหนตสรีรตาย พฺรหฺมา. พฺรหฺ วฑฺฒิยํ, มปฺปจฺจโย”^{๗๕} แปลว่า “ชื่อว่าพรหม เพราะมีร่างกายใหญ่ พรหฺ ชาติ เป็นไปในความเจริญเติบโต ลง ม ปัจจย”^{๗๖}

“พฺรหฺติ วฑฺธิ คจฺจติติ พฺรหฺมา, พฺรหฺ วฑฺฒิยํ, มปฺปจฺจโย”^{๗๗} แปลว่า “ชื่อว่าพรหม เพราะอรรกว่าย่อมเจริญ คือถึงความเจริญ พรหฺ ชาติ ในความเจริญ รุ่งเรือง เติบโต ลง ม ปัจจย”^{๗๘}

“พฺรหฺติ วฑฺธิ คจฺจติติ พฺรหฺมา. พฺรหฺ วฑฺฒิยํ, มปฺปจฺจโย” แปลว่า “ชื่อว่าพรหมเพราะอรรกว่าย่อมเจริญ คือถึงความเจริญ พรหฺ ชาติ ในความเจริญ รุ่งเรือง เติบโต ลง ม ปัจจย” และ “พฺรหฺติติ พฺรหฺมา. พฺรหฺ อคฺคเม, มปฺปจฺจโย” แปลว่า “ชื่อว่าพรหม เพราะอรรกว่าอยู่สูงขึ้นไป พรหฺ ชาติ ในความสูงขึ้นไป เจริญขึ้น ลง ม ปัจจย”

(๒) พรหฺ ชาติ มีความหมายถึง เจริญรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้น งามงาม บริสุทธิ์ หรือเจริญด้วยคุณวิเศษ ดังข้อความที่แสดงว่า

“อุปรูปริ พฺรหฺติติ พฺรหฺมา. พฺรหฺ วฑฺฒเน, มปฺปจฺจโย”^{๗๙} แปลว่า “ชื่อว่าพรหม เพราะ อรรกว่าพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป พรหฺ ชาติ เป็นไปในความเจริญรุ่งเรือง ลง ม ปัจจย”^{๘๐}

^{๗๕} สิริมหาจตุรงคพลมหาอำมาตย์, อภิธานปฺปทีปิกากฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เทคนิค ๑๙, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒.

^{๗๖} พระมหาโกย แก้วพร, “พรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^{๗๗} พระโมคคัลลานเถระและพระสุภูติเถระ, อภิธานปฺปทีปิกาและสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

^{๗๘} พระมหาโกย แก้วพร, “พรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๕.

“พรุหิตโต เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหิติ พรุหมา”^{๘๑} แปลว่า “ชื่อว่าพรหม เพราะอรรถว่า เจริญแล้วด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย พรุห ชาติ เป็นไปในความเจริญ งอกงาม ลง ม ปัจจัย”^{๘๒}

(๓) พห ชาติ มีความหมายถึง ในความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ดังข้อความที่แสดงว่า “ทวิโซ สมปตติสุขเขสุ พหติ วฑฒติ วิรุพหติ เอเตนาติวา พรุหโม, เวโท. พห ชาติ มปจฺจโย, รากโม จ”^{๘๓} แปลว่า “พราหมณ์ ย่อมเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในสมบัติและสุขทั้งหลาย ด้วยความรู้ันั้น เหตุนี้พราหมณ์นั้นจึงชื่อว่า พรหม พห ชาติ ม ปัจจัย ร อาคม”^{๘๔}

จากการศึกษาสรุปได้ว่า ความหมายของคำว่าพรหมที่สอดคล้องกัน คือ ใหญ่ เต็มโต เจริญรุ่งเรือง นอกจากนั้นยังสามารถให้ความหมายเป็นคำขยาย จะแปลว่า ประเสริฐสุด สูงสุด บริสุทธิ์

๒.๒.๒ ชนิดของพรหม

พรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิดคือพรหมในฐานะที่เป็น บุคลาธิษฐานและพรหมในฐานะที่เป็นธรรมาธิษฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) พรหมในฐานะที่เป็นบุคลาธิษฐาน (Personal Brahan)

การศึกษาพรหมในฐานะที่เป็นบุคลาธิษฐานนั้น ผู้วิจัยสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ ๑) ถือเอาความหมายของพรหมที่เป็นตัวบุคคลนั้นหมายถึง สัตว์โลกประเภทหนึ่ง แต่เป็นเทวดาชั้นสูงอันเป็นผลจากการเจริญสมกรรมฐานจนได้ฌาน และเมื่อละจากโลกนี้แล้ว ย่อมไปเกิดเป็นเทพชั้นสูงในพรหมโลก ๒) ถือเอาความหมายอันประเสริฐ ใช้เปรียบบุคคลที่มี คุณธรรมสูงให้เป็นพรหม

^{๘๑} พระอัครวงศาจารย์, สัททนีติปกรณ์ธาตุมालา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพล ภิรักษ์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔๖.

^{๘๒} พระมหาโกย แก้วพร, “พรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต, หน้า ๖.

^{๘๓} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๗.

^{๘๔} พระมหาโกย แก้วพร, “พรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต, หน้า ๖.

^{๘๕} พระวรวงศ์วิกรมหาเถระ, ธมฺมปทมหาฎีกา, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทาน เพลิงศพพระวิสุทธิธำมณี (สง่า ปภัสสรมหาเถร ป.ธ.๘), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช- วิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

^{๘๖} พระมหาโกย แก้วพร, “พรหมจรรย์ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต, หน้า ๗.

๑) ถือว่าพรหมที่เป็นตัวบุคคลนั้น หมายถึง สัตว์โลกประเภทหนึ่งแต่เป็นเทวดาชั้นสูงที่อาศัยอยู่ในพรหมโลก ถึงจะมีอายุยืนยาวกว่าแต่ก็ต้องเกิด ต้องตายเหมือนสัตว์อื่นๆ ไม่ใช่เป็นผู้สร้างโลก บันดาลชีวิต มนุษย์ผู้ฝึกอบรมดีแล้ว ยังประเสริฐกว่าพรหมและพรหมจะเคารพบูชา ดังพุทธพจน์ที่ว่า วิชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺฐ เทวมานุเส แปลว่า “ท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^{๔๕}

ซึ่งคำว่าพรหม ในแนวคิดของพระพุทธศาสนานั้น หมายถึง ผู้ที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น เรียกว่า พรหม ได้แก่ เทวดาทั้งหลายที่มีอยู่ในชั้นพรหมโลก ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “พुरुหนฺติ วุฑฺฒนฺติ อติปณฺเฑหิ ฌานาทีคุเณหิตี พุรฺหมานโณ” แปลว่า เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้นอันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหม^{๔๖}

ดังนั้น “ผู้ที่เป็นพรหมนั้นถือว่ามีความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม ความเจริญทางโลกของพรหมนั้นคือ การมีอายุยืน มีผิวพรรณงดงาม นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา อยู่ในวิมานอันงดงาม”^{๔๗} สิ่งต่างๆ ที่เป็นสมบัติของพรหมนี้เป็นสิ่งที่ประเสริฐและพิเศษกว่าสมบัติของพวกเทวดาชั้นกามาวจรทั้งหลาย ส่วนความเจริญทางธรรมของพรหมนั้น คือ การมีศีล สมาธิ ปัญญาหรือฌานสมาบัติ อภิญญาและพรหมวิหารธรรม การเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น อันเป็นสิ่งประณีตมากดังกล่าวมานี้ จึงได้ชื่อว่า พรหม

ในพรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของพรหมนั้น โดยทั่วๆ ไปมีพรหมอยู่ ๒ ประเภท คือ รูปพรหม และอรูปพรหม ๑) รูปพรหม นั้นได้แก่พรหมที่อาศัยอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑-๑๐ ๒) อสัณฺญีพรหม ได้แก่ พรหมที่อาศัยอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑๑ ๓) สุทธาวาสพรหม ได้แก่ พรหมที่อาศัยอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑๒-๑๖ ส่วนอรูปพรหม ได้แก่ พรหมที่อาศัยอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑๗-๒๐

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพรหมจะมีอายุยืน แต่เชื่อว่าก็จะเที่ยงแท้ เป็นอมตะไม่เกิดไม่ตาย แต่ด้วยเหตุที่พรหมมีอายุยืนมากจนกระทั่งตนเองก็หลงลืมในอายุขัยของตนเองว่าจะต้องเกิดต้องตายเหมือนสัตว์โลกชนิดอื่น จึงเข้าใจผิดว่าตนนั้นเป็นสิ่งเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง มีพุทธพจน์ที่กล่าวยืนยันถึงอายุของพรหมไว้อย่างชัดเจนว่า

^{๔๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙.

^{๔๖} พระสังฆมณฑล ธรรมจริยะ, ปรมัตถโคตติยะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเจทที่ ๕ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๙.

^{๔๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๓/๑๗.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พกพรหมถึงความโง่เขลาแล้วหนอ พกพรหมกล่าวฐานะแห่งพรหมที่เป็นของไม่เที่ยงว่าเที่ยง กล่าวฐานะแห่งพรหมที่ไม่ยั่งยืนว่ายั่งยืน กล่าวฐานะแห่งพรหมที่ไม่ติดต่อกันว่าติดต่อกัน กล่าวฐานะแห่งพรหมที่ไม่คงที่ว่าคงที่ กล่าวฐานะแห่งพรหมที่มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดาว่ามีความไม่เคลื่อนไหวเป็นธรรมดา และกล่าวฐานะแห่งพรหมอันเป็นที่เกิด แก่ ตาย จูติ และอุบัติแห่งตนว่าฐานะแห่งพรหมนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จูติ ไม่อุบัติ^{๘๘}

ซึ่งจากหลักฐานข้อมูลยืนยันได้ว่าพระพรหมเองนั้นถือเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่งที่จะต้องเกิดแก่เจ็บตายเหมือนสัตว์โลกชนิดอื่นๆ มิใช่เป็นผู้เพียงแต่เป็นผู้สร้างโลกบันดาลชีวิตแต่อย่างใด

๒) พรหมโดยคุณธรรม ได้แก่ การหมายเอาบุคคลผู้มีภาวะจิตประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมกล่าวคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ฝังแน่นอยู่ในจิตเป็น “พรหม” และหมายรวมถึงสิ่งที่ประเสริฐสูงสุดก็เรียกว่า “พรหม” เช่นกัน

พระพุทธเจ้าหรือพระตถาคตทรงเป็นพรหมโดยคุณธรรม มีพุทธพจน์กล่าวแสดงให้เห็นคือ “พुरुหมาติ โข ภิกขเว ตถาคตสุเสเวต อธิวจนนติ เอตถ ตถาคตโต”^{๘๙} แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมนั้นเป็นชื่อของพระตถาคตเจ้า เพราะคำว่าพรหมมาจาก พुरुห ธาตุ แปลว่า ผู้เจริญด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยคุณอันประเสริฐหรือผู้บริสุทธิ์ ในที่นี้หมายถึง พระอรหันต์ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นพระอรหันต์พระองค์แรกของโลก เหตุที่ทรงเป็นผู้เจริญด้วยคุณวิเศษทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐ ผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวงนั่นเอง คำว่า “พรหมกาย” ก็คือ “พรหมภูต” ก็คือ ล้วนเป็นชื่อของตถาคต^{๙๐} และสิ่งที่ประเสริฐที่สุดเรียกว่าพรหม ดังประโยคที่ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้ายังจักรอันประเสริฐให้เป็นไป”^{๙๑}

นอกจากนั้นในพรหมสูตร มีข้อความที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกย่องบุคคลผู้ที่มีคุณธรรมสูงว่าเป็นพรหม “พुरुหมาติ มาตาปิตโร” พ่อแม่เป็นพรหมของลูก^{๙๒} บุตรของสกุลใด บูชาบิดามารดาภายในเรือนตนสกุลนั้นชื่อว่ามีพรหม คำว่าพรหม จึงหมายถึง บิดา มารดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาและที่พ่อแม่เป็นพรหมของลูกนั้น เพราะท่านเป็นผู้ที่มีพรหมวิหารธรรมครบถ้วนบริบูรณ์ต่อลูกนั่นเอง

^{๘๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๒๗.

^{๘๙} ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๓/๗.

^{๙๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๑๘/๘๘.

^{๙๑} ม.มุ.อ. (ไทย) ๑๗/๘๓.

^{๙๒} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๗๒.

และจากผลการศึกษาพบว่า ในพรหมัญญสูตรได้แสดงไว้ว่าพระอรหันต์เป็นพรหมอีกด้วยเหตุที่ว่าเป็นผู้บรรลุอริยมรรค เพราะอริยมรรคมีองค์ประกอบ ๘ ประการ เป็นพรหมัญญะ (ความเป็นพรหม) และเป็นพรหมจรรย์ (ความประพฤติแบบพรหม) ส่วนโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผล และความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ เป็นพรหมัญญผล (ผลของความเป็นพรหม) และพรหมจริยผล (ผลของความประพฤติแบบพรหม) ดังนั้น การที่บุคคลใดปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ประกอบ ๘ ประการ จนได้บรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผล เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ ก็จัดว่าเป็นพรหมโดยคุณธรรมได้ด้วย

(๒) พรหมในฐานะที่เป็นธรรมาธิษฐาน

พรหมที่เป็นธรรมาธิษฐาน คือ การยกเอาหัวข้อธรรมมาแสดงเป็นพรหม หรือเป็นปฏิบัติที่เป็นหนทางนำไปสู่ความเป็นพรหม คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล ดังมีข้อความที่กล่าวแสดงไว้ในพรหมัญญสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะ (ความเป็นพรหม) และพรหมัญญผล (ผลแห่งความเป็นพรหม) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง พรหมัญญะเป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมัญญะ

พรหมัญญผลเป็นอย่างไร คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล เหล่านี้เรียกว่า พรหมัญญผล

“ภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญะเป็นอย่างไร อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการนี้แหละ คือ ความเห็นที่ถูกต้อง ฯลฯ นี้แหละเรียกว่า พรหมัญญะ ภิกษุทั้งหลาย แล้วแห่งพรหมัญญะนั้นเป็นอย่างไร ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้แหละเรียกว่า ผลแห่งพรหมัญญะ”^{๙๓}

ในพรหมจริยสูตรที่ ๑ และ ๒ ก็กล่าวไว้เช่นกันว่า “อริยมรรคที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ เป็นพรหมจรรย์ (ความประพฤติแบบพรหม) โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ เป็นผลและเป็นประโยชน์แห่งพรหมจรรย์”^{๙๔}

นอกจากนี้ยังมีการแสดงถึง พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรืออัปมัณฺญา ๔ ประการไว้ว่าเป็นปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความเป็นพรหม ดังข้อความว่า

ภิกษุนี้มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิต อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

^{๙๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗-๓๘/๓๖-๓๗

^{๙๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙-๔๐/๓๗-๓๘

วาเสฏฐะ กรรมที่ทำพอประมาณในเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้ จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรุปาวจร เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงฟังให้ผู้อื่น ได้ยินตลอดทั้ง ๔ ทิศได้โดยไม่ยาก วาเสฏฐะ นี้แลเป็นทางไปเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม

ยังมีอีก วาเสฏฐะ ภิกษุมีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอด ทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาคันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

วาเสฏฐะ กรรมที่ทำพอประมาณในอุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรุปาวจร เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงฟังให้ผู้อื่นได้ยินตลอดทั้ง ๔ ทิศได้โดยไม่ยาก วาเสฏฐะ นี้แลเป็นทางไปเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม

วาเสฏฐะ ภิกษุไม่คิดจองเวร พรหมก็ไม่คิด...ภิกษุไม่คิดเบียดเบียน พรหมก็ไม่คิด เบียดเบียน...ภิกษุมิจิตไม่เศร้าหมอง พรหมก็มีจิตไม่เศร้าหมอง

ถูกละ วาเสฏฐะ การที่ภิกษุนั้นผู้บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ หลังจากตายแล้วจะถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมผู้บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ นั้นเป็นฐานะที่เป็นไปได้^{๔๕}

๒.๒.๓ คุณลักษณะของพระพรหมในพุทธศาสนา

(๑) รูปร่างของพรหม

จากการศึกษาเรื่องรูปร่างของพรหมนั้น พบว่าพรหมมีกายตรง จะเห็นได้จากข้อความในพรหมาสูตราว่า “พระพุทธรเจ้ามีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม”^{๔๖} คือไม่เอนไปเบื้องหน้าเบื้องหลังเหมือนร่างกายของมนุษย์ทั้งหลาย พรหมในรูปพรหมล้วนเป็นเพศชายทั้งสิ้น มีเพียงพรหมชั้นอัสัญญพรหมชั้นเดียวที่ไม่มีใจ ไม่เคลื่อนไหว ส่วนพรหมอื่นอีก ๑๕ ชั้นนั้น ย่อมเคลื่อนไหวได้ ไซ้จักษุ ไซ้โสธ หายใจเข้าออกได้ เพียงแต่ไม่ได้รู้กลิ่นหอมและเหม็น ไม่ต้องกิน ไม่ต้องบริโภคเหมือนสัตว์ในภพอื่น เพราะมีปิตีเป็นอาหาร จึงไม่มีมูลไม่มีคู (อุจจาระ)

ร่างกายของพรหมทั้งหลายนั้นมีลักษณะเกลี้ยงเกลางดงาม มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากร่างกาย สว่างรุ่งเรือง สว่างไสวกว่าพระอาทิตย์พระจันทร์หลายพันเท่า แม้แต่มีอยู่ เดียวที่พรหมยื่นออกไปหวังจะให้ส่งรัศมีไปทั่วจักรวาลก็ย่อมทำได้ ข้อต่อของอวัยวะของพรหมทั้งหลายคือหัวเข่าที่ดีแขนก็ดีเท้าก็ดีเกลี้ยงเกลาเรียบงามไม่มีที่ต่อปรากฏ

^{๔๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๕๕-๕๕๘/๒๔๔-๒๔๖.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๖.

ให้เห็น เกศเกล้าแห่งพรหมนั้นถึงดงาม โดยมากมีหัวเป็นชฎาเช่นเดียวกับดาบส
ฤาษีชีไพร หรือโยคีผู้มีฤทธิ์^{๙๗}

(๒) เสียงของพรหม

ข้อความในพรหมายสูตรกล่าวไว้ว่า “พระโคตมมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดู
เสียงร้องของนกการเวก”^{๙๘} ซึ่งประกอบด้วยลักษณะ ๘ ประการ^{๙๙} คือ

๑. นุ่มนวล	๒. พังชัดเจน
๓. ไพเราะ	๔. พังง่าย
๕. กลมกล่อม	๖. ไม่พรา
๗. ลุ่มลึก	๘. มีกังวาล ^{๑๐๐}

ดังนั้น เสียงของพวกพรหมจึงเป็นเสียงที่ไพเราะมาก ประกอบด้วยลักษณะ ๘
ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว

(๓) การรับรู้อารมณ์ของพรหม

โดยทั่วไปมนุษย์มีการรับรู้อารมณ์ ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ส่วนพรหม
นั้นมีการรับรู้อารมณ์ผ่านทาง ๓ ทาง คือ ตา หู ใจ เพราะรูปพรหมนั้นไม่รู้จักกลิ่นหอมหรือ
เหม็นจึงขาดสัมผัสทางจมูก ไม่เสพอาหารเพราะอิมด้วยปิตีที่เกิดจากฌาน จึงขาดสัมผัสทางลิ้น
เมื่อถูกสัมผัสด้วยมือก็ไม่รู้สึกเจ็บ แสดงว่าขาดสัมผัสทางกาย ดังข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์
สัจจสังเขปว่า

“ความบังเกิดขึ้นแห่ง กลิ่น รส และโอชา ในรูปพรหมนั้นย่อมหาไม่ได้ เพราะมี
กำหนดธาตุตอนต้น ๕ เพราะความไม่มีความเป็นไปแห่งโณภูมิจิตตนะแห่งภูตทั้งหลาย”^{๑๐๑}

พรหมในชั้นอัสัญญีพรหมนั้นมีแต่รูปอย่างเดียวปราศจากนามธรรมติดต่อ
มีหลักฐานปรากฏในมหานิทานสูตรที่ว่า “อัสัญญีสัตตตนะ อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา”^{๑๐๒}
เพราะพรหมพวกนี้รังเกียจสัญญาคือความจำได้ โดยคิดเห็นว่าความทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมี

^{๙๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี, (วิลาศ ฌาณวโร), โลกทิปนี, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๑.

^{๙๘} ม.ม. (ไทย) ๓/๓๘๖/๔๗๘.

^{๙๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๘๑.

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๘๙/๕๓๗.

^{๑๐๑} แย้ม ประพัฒน์ทอง, คัมภีร์สัจจสังเขป (แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รัชฎาภิบาล, ๒๕๐๗),
หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓.

สาเหตุมาจากความจำได้หมายรู้ จึงบำเพ็ญสัญญาวิราคภาวนา ซึ่งมีความหมายว่าการภาวนาเพื่อถอนรากเหง้าที่เกิดสัญญา ดังนั้นเมื่อสิ้นชีพแล้วก็จะมาบังเกิดในพรหมโลกชั้นอัสัญญาพรหม

ส่วนอรุปรหมนั้นไม่มีตัวตน เพราะรังเกียจว่าการมีตัวตนจะเป็นเหตุก่อให้เกิดความชั่วต่าง ๆ ดังนั้นจึงบำเพ็ญภาวนาให้เหลือแต่จิตอย่างเดียว จึงมีจิตเป็นอายตนะเพียงอย่างเดียว ดังพุทธพจน์ยืนยันที่ว่า “มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาศาณญาณจนตนฉาน โดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนานัตตาสัญญาโดยประการทั้งปวง”^{๑๐๓}

(๔) การเกิดของพรหม

พรหมที่อุบัติในพรหมโลกทุกรูปทุกนามนั้น มีปฏิสนธิในลักษณะเป็นอุปาทิกะ คือเกิดผุดขึ้นทั้งสิ้น กล่าวคือ การกำเนิดของพรหมนั้นเป็นเช่นเดียวกับเทวดาทั้งหลายที่จะเสวยรูปอันสมบูรณ์เต็มทีในเวลาอุบัติขึ้นมา มีลักษณะเช่นกับคนหนุ่มอายุได้ ๑๖ ปี ทรงเครื่องประดับอันงดงาม พร้อมสถิตอยู่ในวิมานของตน ทรงสภาพเป็นพรหมผู้สมบูรณ์ด้วยสง่าราศรีทุกประการ “การที่จะถือกำเนิดเป็นพรหมได้นั้นเป็นผลมาจากกุศลกรรมอันเกิดจากการทำสมถภาวนาจนสำเร็จฉาน เมื่อตายไปแล้ว ก็จะไปบังเกิดในพรหมโลกโดยด้วยอำนาจฉาน”^{๑๐๔}

ซึ่งหลักการของพระพุทธศาสนา ฉานมี ๒ ประเภทคือ รูปฉานและอรุปรหม ฉานนั้นบุคคลผู้บรรลุรูปฉานนั้นย่อมสามารถจะไปบังเกิดในรูปาวจรพรหมโลก ผู้ที่บรรลุอรุปรหมย่อมสามารถไปบังเกิดในอรุปรหมพรหมโลก ผลของฉานระดับต่ำย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำและผลจากการบรรลุฉานชั้นสูงย่อมนำไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงเป็นระดับ ๆ ไล่เรียงกันไป

(๕) อายุของพรหม

อายุของพรหมนั้นถูกแบ่งตามเวลา เรียกว่า มหากัป หมายถึง กับใหญ่ที่กินเวลานานแสนนาน มหากัปหนึ่งนั้น ประกอบด้วย ๔ อสงไขยกัป คือ^{๑๐๕}

๑. สังวัฏฏกัป ได้แก่ ระยะเวลาที่โลกกำลังเสื่อม คำว่าสังวัฏฏกัป แปลว่าความเสื่อมความพินาศ และคำว่า กัป แปลว่า การกำหนดช่วงระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาลประลัยครั้งหนึ่ง ดังนั้นคำว่า สังวัฏฏะ หมายถึง ระยะเวลาที่โลกเสื่อม

๒. สังวัฏฏฐายีกัป ได้แก่ ระยะเวลาที่โลกอยู่ถัดจากความเสื่อมไป หรือหมายถึงตั้งแต่เปลวไฟที่ทำให้กัปพินาศดับลง จนถึงมีมหาเมฆเต็มบริบูรณ์ใน ๑๐๐,๐๐๐ โกฎิจักรวาล

^{๑๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓.

^{๑๐๔} พระธรรมธีรราชฆาณนี, (วิลาส ภาณวโร), โลกทิปนี, หน้า ๒๒๑.

^{๑๐๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๑๖-๒๑๗.

๓. วิวัฏฏกัป ได้แก่ ช่วงระยะเวลาที่โลกเจริญหรือหมายถึงช่วงระยะเวลาที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิด จนถึงมีมหาเมฆบริบูรณ์

๔. วิวัฏฏฐายิกัป หมายถึงช่วงระยะเวลาที่โลกอยู่ถัดความเจริญไป หรือหมายถึงช่วงระยะเวลาที่มีมหาเมฆซึ่งให้กัปพิณาสเกิดอีก จนถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิดอีก

เวลาของอสงไขยนั้น ไม่สามารถจะนับได้ว่าเป็นระยะเวลาเท่าใด จึงใช้เพียงคำอุปมาในการพรรณนาถึงเวลาของอสงไขยกับนั้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ในสาสปสูตรที่มีพระภิกษุรูปหนึ่งทรงถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงเรื่องกัปว่าเป็นระยะเวลานานเท่าใดซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ภิกษุ เหมือนนครที่สร้างด้วยเหล็กมีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดผักกาด รวมกันเป็นกลุ่มก้อน บุรุษพึงหยิบเมล็ดผักกาดออกจากนครนั้น ๑๐๐ ปี ต่อ ๑ เมล็ด เมล็ดผักกาดกองใหญ่นั้นพึงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ยังเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่ง ยังไม่หมดสิ้นไป กัปนานนักหนาอย่างนี้^{๑๐๖}

ดังนั้น พรหมจึงมีอายุยืนมาก เพราะอายุของพรหมนั้นนับเป็นมหากัป ซึ่งมหากัปหนึ่งๆ ประกอบด้วย ๔ อสงไขยกับ มหากัปหนึ่งๆ นั้นกินเวลานานมาก จนไม่สามารถจะประมาณได้ว่าเป็นเวลานานเท่าใด ท่านจึงใช้คำอุปมาในการแสดงเวลาของมหากัปนี้^{๑๐๗}

(๖) ภาวะจิตของพรหม

บรรดาพรหมทั้งหลายล้วนเป็นผู้ปราศจากความพอใจสิ่งที่เป็นโลกียวิสัย กล่าวคือจะไม่มีคามยินดีในความน่ารักของสตรีเพศและสิ่งบันเทิงต่างๆ ขณะเดียวกันพรหมย่อมยินดีและชื่นชมอยู่ในความสุขที่เกิดจากฌาน พรหมย่อมสามารถละระาคะในบรรดาภิเลสทั้ง ๓ คือ ระาคะโทสะ และโมหะ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“พรหมทั้งหลายนั้นจะมีใจกระตือรือร้นดีแก่หญิงน้อยหนึ่งก็ดีก็ไม่มี พรหมทั้งหลายนั้นแลจะรู้ชอบการะทำการดูริยดนตรีทั้งหลาย สิ่งใดๆ ก็ป้อนรู้โสด ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อว่าอริยวิหาร ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อว่าทิพยวิหาร ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อว่าพรหมวิหาร”^{๑๐๘}

“อิติ กิร วาเสฏฐ อปริคโคโ ภิกขุ, อปริคโคโ พุรุมมา อปี นุ โข อปริคคหสฺส ภิกขุโน อปริคคเหน พุรุมฺหานี สทุธิ สฺสนฺหติ สเมตฺติฯ”^{๑๐๙}

^{๑๐๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๙/๒๒๐-๒๒๑.

^{๑๐๗} พระมหาพุทธรักรักษ์ ปราบนอก, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาสันสกฤต), หน้า ๙๐.

^{๑๐๘} ญาณ ลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๔๑-๒๔๔.

^{๑๐๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๕๕๗/๒๔๗.

วาเสฏฐะ ที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า ภิกษุไม่มีเครื่องเกี่ยวเกาะพรหมก็ไม่มีเครื่องเกี่ยวเกาะ ดังนั้น จะเปรียบเทียบภิกษุไม่มีเครื่องเกี่ยวเกาะกับพรหมผู้ไม่มีเครื่องเกาะได้ไหม

ดังนั้น แม้พรหมจะมีสมบัติอันอุดมสมบูรณ์และงดงามมากมาย แต่ก็ไม่ได้มีความยินดีในสมบัติเหล่านั้น ทรัพย์สมบัติต่างๆ นั้นเป็นเพียงเครื่องแสดงยศ และประกาศสง่าราศีของพรหมเท่านั้น

๒.๒.๔ ประเภทของพรหม

จากการศึกษาพบว่า พรหม คือ บุคคลผู้ที่ได้เจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌาน และฌานไม่เสื่อมขณะสิ้นชีวิต แล้วจึงไปเกิดเป็นพรหมอยู่ ณ พรหมโลก ซึ่งพรหมโลกมีทั้งหมด ๒๐ ชั้น บุคคลที่ไปเกิดในพรหมโลกแต่ละชั้นนั้นขึ้นอยู่กับภาวะจิตที่สูงกว่ากัน โดยนับเนื่องจากคุณธรรมตามระดับฌาน หรือจากภาวะจิตที่ผู้นั้นเคยประพาสและถือเป็นอารมณ์ ณ ขณะจุติและมาปฏิสนธิเป็นพรหมตามภูมิฌานนั่นเอง ถ้าทำสมาธิได้รูปฌาน คือ ถือเอาฌานที่มีรูปนิมิตเป็นอารมณ์ ก็จะเกิดเป็นรูปพรหม มี ๑๖ ชั้น และถือนิเวศนาที่มีรูปนิมิตเป็นอารมณ์ ก็เกิดเป็นอรุปพรหมมี ๔ ชั้น รวมทั้งสิ้น ๒๐ ชั้น ดังนี้

(๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑ มีชื่อว่าพรหมปารีสัชชาภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้ก็เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่อยู่ของพระพรหมผู้ซึ่งเป็นบริวารของท้าวมหาพรหมทั้งหลาย ดังมีรูปวิเคราะหว่า “พฺรหฺมานํ ปาริสชฺชา พฺรหฺมปาริสชฺชา พวกพฺรหฺมที่เป็นบริษัทของมหาพรหม ชื่อพรหมปารีสัชชะ”^{๑๑๐} หมายความว่า พรหมปารีสัชชะนี้เป็นบริวารของมหาพรหม และมีรูปวิเคราะหอีกว่า “ปฺริสฺติ ภาวา ปาริสชฺชา พฺรหฺมที่อยู่บริษัทในฝ่ายที่เป็นบริวาร ชื่อว่าปารีสัชชะ ได้แก่พวกที่เป็นพรหมธรรมดาที่ไม่มีอำนาจอะไรเป็นพิเศษ”^{๑๑๑}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกจะได้ว่า “พฺรหฺม (พระพรหม) + ปาริสชฺ (บริษัท, บริวาร) + ชา (ความเป็น) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่า พรหมปารีสัชชาภูมิ คือที่อยู่ของพรหมผู้เป็นบริษัท หรือเป็นบริวารของท้าวมหาพรหม”^{๑๑๒}

^{๑๑๐} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๐.

^{๑๑๑} อ้างแล้ว.

^{๑๑๒} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า ๒๕๔๕), หน้า ๔๗๙.

พรหมปาริสาชชาภูมินี้ถือเป็นพรหมโลกชั้นแรก คือชั้นต่ำที่สุด แต่ก็อยู่สูงกว่าเทวโลก สวรรค์ชั้นสูงสุดถึง ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

“พรหมโลกชั้นนี้ห่างไกลจากโลกมนุษย์มาก โดยระยะทางนั้นพอจะอนุมานได้ว่า ขนาดเอาศิลาก้อนหนึ่ง ซึ่งมีความใหญ่เท่ากับโลหปราสาท ทิ้งให้ตกดังลงมาจากพรหมโลกชั้นนี้ โดยไม่ติดขัดสิ่งใดเลย กว่าศิลานั้นจะตกลงมาถึงโลกมนุษย์ก็กินเวลา ๔ เดือน”^{๑๑๓}

“พรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในชั้นนี้ล้วนแต่มีคุณวิเศษจากการเจริญสมถกรรมฐานจน บรรลุปฐมฌานอย่างสามัญ”^{๑๑๔} “มาแล้วทั้งสิ้น พรหมชั้นนี้มีอายุ เศษ ๑ ส่วน ๓ กัป”^{๑๑๕} ใน อปราทิฏฐิสูตรมีข้อความแสดงไว้ว่า พรหมปาริสาชชะทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวของท้าวมหาพรหม มีรายละเอียดดังนี้

ในครั้งหนึ่งที่ท้าวมหาพรหมต้องการทราบว่ เหล่าสาวกเหล่าอื่นที่มีฤทธิ์มาก เหมือนพระมหาโมคคัลลานะ พระกัสสปะ พระกัปปินะ พระอนุรุทธะ ยังมีอยู่อีกไหม จึงสั่งให้พรหมปาริสาชชะเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะ พรหมปาริสาชชะนั้นก็เข้าไป หาท่านและถามคำถามดังกล่าว ซึ่งก็ได้ทราบคำตอบว่า สาวกทั้งหลายของ พระพุทธเจ้าผู้ได้วิชา ๓ บรรลุอิทธิวิธิญาณ ฉลาดในเวโตปริยญาณ สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์มีอยู่อีกมาก เมื่อพรหมปาริสาชชะ ได้ทราบคำตอบแล้วก็กลับไปเข้าเฝ้า และแสดงเนื้อความนั้นแก่ท้าวมหาพรหม ซึ่งเมื่อท่านได้ฟังคำตอบก็มีใจยินดีชื่นชมใน คำพูดของพรหมปาริสาชชะเป็นอย่างมาก^{๑๑๖}

(๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๒ มีชื่อว่า พรหมปุโรหิตาภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีฐานะประเสริฐกว่าบรรดาพรหมชั้นปาริสาชชะ เพราะเป็น ปุโรหิต เป็นผู้นำในกิจการของเหล่าท้าวมหาพรหม ดังมีรูปวิเคราะหว่า “ปุเร อจุเจ ฐาเน โอหนุตติฏฐนตติติ ปุโรหิตา หมายความว่า ผู้มีตำแหน่งสูง ฐานะเป็นผู้นำในกิจการทั้งหลายของ มหาพรหม ชื่อว่า ปุโรหิตะ”^{๑๑๗} หรืออีกนัยหนึ่ง “ปุเร อคเค ธิยเต ธปิยเตติ ปุโรหิตอ หมายความว่า ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งเป็นผู้แนะนำ ชื่อว่า ปุโรหิตะ”^{๑๑๘}

^{๑๑๓} อ้างแล้ว.

^{๑๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๑.

^{๑๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๖/๒๔๑-๒๔๓.

^{๑๑๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๐.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกจะได้ว่า “พฺรหฺม (พระพรหม) + ปฺร (ประเสริฐ) + หิต (ความทรงอยู่) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่าพรหมบุโรหิตภูมิ คือที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ทรงฐานะอันประเสริฐ คือเป็นบุโรหิตของท่านมหาพรหม”^{๑๑๙}

เหล่าพรหมที่อยู่ในชั้นพรหมบุโรหิตาภูมินี้ ย่อมมีความประเสริฐมากกว่าบรรดาพรหมปาริธชชาทั้งหลาย ทั้งในด้านพรหมสมบัติ และด้านสรีระร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เช่น มีรัศมีรุ่งเรืองกว่า มีร่างกายใหญ่โต สวยงามกว่า เป็นต้น “พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในชั้นนี้นั้น ล้วนแต่มีคุณวิเศษจากการเจริญสมถกรรมฐาน จนบรรลุปฐมฌานชั้นปานกลาง”^{๑๒๐} มาแล้วทั้งสิ้น “พรหมชั้นนี้มีอายุนับได้ครั้งกับ หรือเท่ากับ ๓๒ อันตรกัป”^{๑๒๑}

(๓) มหาพรหมภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๓ มีชื่อว่า มหาพรหมภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย คือ ยิ่งใหญ่กว่าพระพรหมในชั้นพรหมปาริธชชาภูมิ และชั้นบุโรหิตาภูมิ ดังมีรูปวิเคราะหว่า “พฺรหฺม หิต ปฺริวทฺธตฺติ พฺรหฺมา ผู้ที่มีความเจริญด้วยคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น ชื่อว่า พรหม”^{๑๒๒} ได้แก่ ผู้ที่มีความเจริญในฌาน อภิญญา และอายุ วรรณะ สุขะ พละ มากกว่ามนุษย์และเทวดากาฬวจรทั้งหลาย อีกนัยหนึ่งว่า “มหนฺโต พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา พรหมที่เป็นใหญ่ชื่อว่า มหาพรหม”^{๑๒๓} ได้แก่ พรหมที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมปาริธชชะและ พรหมบุโรหิตะทั้งหลาย

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่ามหาพรหมภูมิออก จะได้ว่า “มหา (ยิ่งใหญ่) + พฺรหฺม (พระพรหม) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่ามหาพรหมภูมิคือที่อยู่แห่งท่านพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย”^{๑๒๔}

มหาพรหมมี ๓ จำพวก คือ

๑. มหาพรหมที่มีรัศมีแผ่ไปไกล ๑,๐๐๐ จักรวาล เรียกว่า สหัสสพรหม
๒. มหาพรหมที่มีรัศมีแผ่ไปไกล ๒,๐๐๐ จักรวาล เรียกว่า ทวิสหัสสพรหม
๓. มหาพรหมที่มีรัศมีแผ่ไปไกล ๓,๐๐๐ จักรวาล เรียกว่า ดิสหัสสพรหม^{๑๒๕}

^{๑๑๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๐.

^{๑๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๒๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๑.

^{๑๒๓} อ้างแล้ว.

^{๑๒๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๑.

^{๑๒๕} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

พระพรหมผู้สถิตอยู่ในมหาพรหมภูมินี้ ย่อมมีความเป็นอยู่ประเสริฐกว่าพวกพรหมปาริสาชชา และพรหมปุโรหิตา ทั้งในเรื่องของพรหมสมบัติ ทั้งในด้านรูปกายทั้งนี้ด้วยเหตุที่ท่านเป็นพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ที่ทรงไว้ซึ่งมเหศักดิ์ มีฤทธิ์อำนาจมาก และทรงไว้ซึ่งคุณความดีเหนือกว่าพระพรหมทั้งสองชั้น เพราะพรหมแต่ละองค์ล้วนมีคุณวิเศษจากการที่ได้เจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานขั้นสูงสุด^{๑๒๖} มาแล้วทั้งสิ้น พรหมชั้นนี้มีอายุนับได้ ๑ มหากัป^{๑๒๗}

คำว่า มหาพรหมนี้ เป็นชื่อของพรหมโลกที่แตกต่างจากคำว่า ท้าวมหาพรหม ซึ่งเป็นหัวหน้าของพรหมทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมทำหน้าที่เป็นราชาของพรหมทั้งหลาย ดังนั้นจึงแตกต่างกับพรหมที่อยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๓ นี้

(๔) ปริตตภาณูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๔ นี้มีชื่อว่า ปริตตภาณูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่อยู่ของบรรดาพระพรหมผู้มีรัศมีเป็นสามัญ คือมีรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่ากัน ดังมีรูปวิเคราะหว่า “ปริตตภา อภา เอเตสนติ ปริตตภา แปลว่า พรหมที่มีรัศมีน้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน ชื่อว่าปริตตภา”^{๑๒๘} และมีรูปวิเคราะหอีกว่า “ปริตตภา นินิพพุตตติ ปริตตภา ภูมิตถิเกตติปริตตภาพรหม ชื่อว่า ปริตตภา”^{๑๒๙}

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่าปริตตภาณูมิออกจะได้ว่า “ปริตต (น้อย) + อภา (รัศมี) + ภูมิตถิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่า ปริตตภาณูมิ คือ ที่อยู่แห่งท่านพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่มีศักดิ์สูงกว่าตน”^{๑๓๐}

พระพรหมทั้งหลาย “ผู้ที่สถิตอยู่ในปริตตภาณูมินั้น แต่ละองค์ล้วนแต่มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุทุติยฌาน ขั้นสามัญ”^{๑๓๑} มาแล้วทั้งสิ้น และ “พรหมในชั้นนี้จะมีอายุยืนถึง ๒ กัป”^{๑๓๒}

^{๑๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๒๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๒๘} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒๙} อ้างแล้ว.

^{๑๓๐} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิจตุกกะ, หน้า ๔๘๒.

^{๑๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๑๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

(๕) อปฺปมาณาภาภูมิจิ

พรหมโลกชั้นที่ ๕ มีชื่อว่า “อปฺปมาณาภาภูมิจิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้ เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีมากมายประมาณมิได้ ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า อปฺปมาณาภา อเตสนฺติ อปฺปมาณาภา หมายความว่า พรหมที่มีรัศมีหาประมาณมิได้ชื่อว่าอปฺปมาณาภาะ”^{๑๓๓}

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่าอปฺปมาณาภาภูมิจิออกจะได้ว่า “อปฺปมาณ (มากมายหาประมาณมิได้) + อภา (รัศมี) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่า อปฺปมาณาภาภูมิจิ คือ ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองมากมายหาประมาณมิได้”^{๑๓๔} “พระพรหมทั้งหลายผู้ที่สถิตอยู่ในชั้นอปฺปมาณาภาภูมิจินั้นแต่ละองค์ล้วนแต่มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุทุติยฌานขึ้นปานกลาง”^{๑๓๕} มาแล้วทั้งสิ้น และ “พรหมชั้นนี้มีอายุ ๔ มหากัป”^{๑๓๖}

(๖) อาภัสสราภูมิจิ

พรหมโลกชั้นที่ ๖ มีชื่อว่า อาภัสสราภูมิจิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนানাแสงดุจแสงฟ้าแลบอยู่ตลอดเวลา ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “อภา สรา อเตสนฺติ อาภัสสรา พรหมที่มีรัศมีแผ่ชานออกจากร่างกาย ชื่อว่า อาภัสสรา”^{๑๓๗} หรืออีกนัยหนึ่งว่า “อภา สรา นิจฺจรณฺติ อเตสนฺติ อาภัสสรารัศมีแผ่ชานอยู่ในร่างกายของพรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นชื่อว่า อาภัสสรา”^{๑๓๘}

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่าอาภัสสราภูมิจิออกจะได้ว่า “อภา (รัศมี) + สรา (ประกายรุ่งโรจน์) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่าอาภัสสราภูมิจิ คือที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนানাแสง”^{๑๓๙} อาภัสสราพรหมเหล่านี้มีความยินดีในฌานของตนอย่างมาก ซึ่งเป็นผลของอำนาจปิตีที่มีอยู่ตลอดเวลาด้วยเหตุนี้ จึงทำให้จิตใจของบรรดาพรหมพวกนี้จึงมีความผ่องใสมาก เมื่อจิตผ่องใสแล้ว รูปที่อาศัยเกิดก็มีความผ่องใสตามไปด้วย และด้วย

^{๑๓๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฐมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา วิถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

^{๑๓๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๓.

^{๑๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๖๗๒.

^{๑๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๖๗๒.

^{๑๓๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฐมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา วิถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

^{๑๓๘} อ้างแล้ว.

^{๑๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๔.

อำนาจของจิตที่ส่องไสนี้เอง เป็นเหตุให้รูปที่ปรากฏเห็นเป็นแสงรัศมีที่มีความส่องไสเช่นเดียวกันด้วย

“พระพรหมทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในอาภัสราภุมินี แต่ละองค์มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมี นานาแสงแผ่ชานออกจากกายอยู่ตลอดเวลา เสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่ทรงมหศักดิ์ ทั้งนี้เพราะพรหมแต่ละองค์ในชั้นนี้ล้วนแต่มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมณกรรมฐานจนได้บรรลุนุติยานชั้นสูงสุด”^{๑๔๐} มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มากเกิดในพรหมโลกแห่งนี้และ “พรหมในชั้นนี้มีอายุยืนถึง ๘ กัป”^{๑๔๑}

พรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นในทุติยภุมินีตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกสถานที่ออกเป็น ๓ เขต คือ ปริตรตาภุมิเขตหนึ่ง อัมปมาณาภุมิเขตหนึ่ง และอาภัสราภุมิอีกเขตหนึ่ง ต่างมีอาณาเขตอยู่เป็นส่วนๆ เหมือนกับพวกปฐมฌานภุมิที่อยู่ใน ๓ ชั้นแรก

(๗) ปริตตสุภาภุมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๗ นี้มีชื่อว่า ปริตตสุภาภุมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสว่างสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย ดังมีรูปวิเคราะหว่า “ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ ปริตฺตสุภา พรหมที่มีรัศมีสวยงามแต่น้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบนชื่อว่า ปริตตสุภา”^{๑๔๒} หรืออีกนัยหนึ่งว่า “ปริตตสุภานํ นิพพุตตาติ ปริตตสุภา ภุมิเป็นที่เกิดของปริตตสุภาพรหมทั้งหลายชื่อว่า ปริตตสุภา”^{๑๔๓}

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่าปริตตสุภาภุมิออกจะได้ว่า “ปริตฺต (เป็นส่วนน้อย) + สุภา (สง่าสวยงาม) + ภุมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าจะได้ว่าปริตตสุภาภุมิ คือ ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสว่างสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย”^{๑๔๔} เหตุที่กล่าวว่าเป็นผู้ที่มีความสว่างสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อยเพราะ เมื่อเปรียบเทียบกับพระพรหมที่มีมหศักดิ์และมีชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นที่สูงกว่าตน คือบรรดาพรหมชั้นอัมปมาณสุภา และสุภากิณหานั่นเอง

^{๑๔๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๖๗๒.

^{๑๔๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๖๗๒.

^{๑๔๒} พระสังฆมณฑลสังฆคหะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๔.

^{๑๔๓} อ้างแล้ว.

^{๑๔๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๕.

บรรดา “พรหมปริตตสุภานันที่ย่อมได้เสวยพรหมสมบัติและสถิตอยู่ในชั้นนี้ ทุกองค์ล้วนเป็นผู้ทรงคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุตติยฌานในชั้นสามัญ”^{๑๔๕} มาแล้วทั้งสิ้น และ “พรหมชั้นนี้มีอายุยืนได้ ๑๖ มหากัป”^{๑๔๖}

(๘) อัปปมาณสุภาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๘ นี้มีชื่อว่า อัปปมาณสุภาภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ซึ่งมีความสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “อัปปมาณา สุภา เอเตสนติ อัปปมาณสุภา พรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อัปปมาณสุภา”^{๑๔๗} หรืออีกนัยหนึ่งว่า “อัปปมาณสุภานัน นิพพุตตาติ อัปปมาณสุภา ภูมิเป็นที่เกิดของอัปปมาณสุภาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อัปปมาณสุภา”^{๑๔๘}

เมื่อทำการแยกศัพท์คำว่า อัปปมาณสุภาภูมิออกจะได้ว่า “อัปปมาณ (มากมายไม่มีประมาณ) + สุภา (สง่าสวยงาม) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่าเป็นอัปปมาณสุภาภูมิ คือ ที่อยู่แห่งบรรดาพรหมทั้งหลายผู้มีความสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ”^{๑๔๙}

เหล่าบรรดาพระพรหมผู้สถิตอยู่ในอัปปมาณสุภาภูมินี้ ล้วนแต่มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ซึ่งแผ่ชานออกจากร่างกายสุดที่จะประมาณ เสวยพรหมสมบัติอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้ก็เพราะว่า “พวกพรหมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุตติยฌานชั้นปานกลาง”^{๑๕๐} มาแล้วทั้งสิ้น และ “พรหมชั้นนี้มีอายุ ๓๒ กัป”^{๑๕๑}

(๙) สุภากิณหาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๙ นี้มีชื่อว่า สุภากิณหาภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตของพระพรหมผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนกันไปเสมอทั้งร่างกาย ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “สุภาหิ อาภิณณาดิ สุภากิณณา พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดไปทั่วร่างกายชื่อว่า

^{๑๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓.

^{๑๔๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓.

^{๑๔๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๔.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^{๑๔๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๖.

^{๑๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓.

^{๑๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓.

สุภาภินิหาร”^{๑๕๒} หรืออีกนัยหนึ่งว่า “สุภาภินิหาร นิพพุตตติ สุภาภินิหาร ภูมิเป็นที่เกิดของสุภาภินิหารพรหมทั้งหลาย ชื่อว่าสุภาภินิหาร”^{๑๕๓}

เมื่อแยกศัพท์คำว่าสุภาภินิหารภูมิออกจะได้ว่า “สุภ (ความสง่าสวยงามแห่งรัศมี) + อาภินิหาร (สลับหรือคละปะปน) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าคำว่าสุภาภินิหารภูมิ คือ ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ที่ออกสลับปะปนไปอยู่เสมอตลอดสรีรกาย”^{๑๕๔}

คำว่าสุภานี้หมายถึงความสวยงามของรัศมีที่มีอยู่ในร่างกายของพวกพรหม เปรียบได้เช่นเดียวกับรัศมีของดวงจันทร์ ที่มีแสงสว่างรวมกัน อยู่เป็นวงกลม ที่ไม่กระจัดกระจายออกจากกันนั่นเอง

คำว่าสุภาภินิหารนี้ สามารถเรียกว่า สุภภินิหาร ก็ได้ ทั้งนี้โดยอาศัยหลักของไวยากรณ์คือเปลี่ยน อา เป็น อ แปลง ณ ตัวที่สองเป็น ห ได้เป็น สุภภินิหาร

พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในชั้นสุภภินิหารภูมินี้ แต่ละองค์ล้วนมีรัศมีนานาพรรณแผ่ซ่านออกจากร่างกายสลับปะปนกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า “บรรดาพระพรหมแต่ละองค์ล้วนมีคุณวิเศษโดยได้เคยเจริญสมณกรรมฐาน จนได้บรรลุตติยฌานขั้นสูงสุด”^{๑๕๕} มาแล้วทั้งสิ้น “พรหมในชั้นนี้มีอายุ ๖๔ กัป”^{๑๕๖}

พรหมโลกทั้ง ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภาภูมิ อัปปมาณสุภาภูมิ และสุภภินิหารภูมิล้วนตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกเป็นเขตของกลุ่มพวกตนเป็น ๓ เขต นั่นเอง

(๑๐) เวหูปผลาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๐ นี้มีชื่อว่า เวหูปผลาภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ที่มีผลผลอย่างไพบูรณ์ คือ ได้รับผลแห่งฌานกุศลเดิมดี ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “วิบุลล์ ผล เอเตสนติ เวหูปผลา พรหมที่มีผลไพบูรณ์ ชื่อว่าเวหูปผลา”^{๑๕๗} และอีกนัยหนึ่งว่า “ฌานานุรูป วิเสเสน อีหิต อาเนญชิต์ ปญญผล เอตถ อตฺถิติ เวหูปผลา ผลของกุศลที่

^{๑๕๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๕.

^{๑๕๓} อ้างแล้ว.

^{๑๕๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๗.

^{๑๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗/๓.

^{๑๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗/๓.

^{๑๕๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๖.

มันคงและไพบูลย์ อันไม่หวั่นไหวเป็นพิเศษ ที่เป็นไปตามฉานที่มีอยู่ในภูมิใดภูมินั้นชื่อว่า เวหิปปผลา”^{๑๕๘}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกจะได้ว่า “วิปุล (ไพบูลย์) + ผล (ผลแห่งฉานกุศล) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าคำว่า เวหิปปผลาภูมิ คือ ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ได้รับผลแห่งฉานกุศลอย่างไพบูลย์”^{๑๕๙}

พระพรหมผู้มีฉานสูงทั้งหลายที่ได้สถิตอยู่ในเวหิปปผลาภูมินี้ ล้วนได้รับผลแห่งฉานกุศลอย่างไพบูลย์เต็มที่ เหตุที่กล่าวเช่นนั้นเพราะเหล่าบรรดาพระพรหมในพรหมโลกทั้ง ๙ ในปฐมฉานภูมิ ทุตติยฉานภูมิ และตติยฉานภูมิ ล้วนไม่มีผลไพบูลย์เต็มที่ ทั้งนี้เพราะคราวใดที่โลกถูกทำลายด้วยไฟนั้น พรหมที่สถิตอยู่ในปฐมฉานภูมิทั้ง ๓ ก็จะถูกทำลายลง เมื่อคราวใดที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำนั้น ปฐมฉานภูมิทั้ง ๓ และทุตติยฉานภูมิทั้ง ๓ ก็จะถูกทำลายลงด้วย และเมื่อคราวใดที่โลกถูกทำลายด้วยลมนั้น ทั้งปฐมฉานภูมิทั้ง ๓ ทุตติยฉานภูมิทั้ง ๓ และตติยฉานภูมิทั้ง ๓ ก็จะถูกทำลายลงไปด้วยกันหมดไม่มีเหลือ ส่วนพระพรหมในเวหิปปผลาภูมินั้นพ้นจากการถูกทำลายล้างในทุกๆ อย่าง ส่งผลให้พระพรหมทุกองค์ที่เกิดในภูมินี้ย่อมสามารถเสวยพรหมสมบัติได้เต็มอายุขัย ตามผลแห่งฉานกุศลแห่งตนเองอย่างไพบูลย์เต็มที่

“พระพรหมในเวหิปปผลาภูมิแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในชั้นนี้ ล้วนแต่ทรงคุณวิเศษได้เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุจตุตถฉานอันเป็นรูปฉานชั้นสูงสุด”^{๑๖๐} มาแล้วทั้งสิ้น พรหมในชั้นนี้มีอายุ ๕๐๐ กัป^{๑๖๑}

(๑๑) อสัณฺณิสัตตาภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๑ นี้มีชื่อว่า อสัณฺณิสัตตาภูมิ เหตุที่มีชื่อเช่นนั้นเพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา มีแต่รูปชั้นที่ไม่มีนามชั้น ดังมีรูปวิเคราะห์ “นตฺถิ สญฺญา เอเตสฺนตฺติ อสญฺญา สญฺญาเจตสิกไม่มีแก่พรหมเหล่านี้ ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อสัณฺณ”^{๑๖๒} และอีกนัยหนึ่งว่า “นตฺถิ สญฺญมฺเขน จตฺตารอ อรูปกฺขณฺธา เอเตสฺนตฺติ อสญฺญานามชั้น ๔ โดยยกเอาสัญญาเจตสิกเป็นประธาน ไม่มีแต่พรหมเหล่านี้ ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น

^{๑๕๘} อ้างแล้ว.

^{๑๕๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๘๘.

^{๑๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓.

^{๑๖๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๑๖๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๗.

ชื่อว่า อสัณฺญา และอสณฺญา จ เต สตฺตา จาติ อสณฺญสฺตฺตา พรหมที่ไม่มีนามชั้น ๔ ที่ยกเอา สัณฺญาเจตสิกเป็นประธานแต่พรหมนี้ก็ได้อธิบายว่าเป็นสัตว์ ฉะนั้น จึงเรียกว่าอสัณฺญสฺตฺตา”^{๑๖๓}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกจะได้ว่า “อ (ไม่มี) + สณฺญ (สัณฺญา) + สตฺตา (สัตว์พิเศษคือ พระพรหม) + ภูมิ (ที่อยู่) เมื่อรวมกันจะได้ว่า อสัณฺญสฺตฺตาภูมิ คือ ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีสัณฺญา”^{๑๖๔}

พระพรหมไม่มีสัณฺญาทั้งหลาย เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสัณฺญาวิราคภาวนาและสถิต อยู่ในอสัณฺญสฺตฺตาพรหมโลกนั้น มีแต่รูป แต่ไม่มีนามคือ จิต และเจตสิก เสวยสุขอันประณีต ทั้งนี้เพราะบรรดา “พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่นี้ล้วนเป็นผู้มีคุณพิเศษ โดยได้เคยเจริญ สมถกรรมฐานจนได้สำเร็จจตุตถฌานอันเป็นรูปฌานขั้นสูงสุด”^{๑๖๕} แล้วทั้งสิ้นและ “พรหมในชั้น มีอายุนับได้ ๕๐๐ กัป”^{๑๖๖}

พระพรหมในโลกชั้นนี้ล้วนมีหน้าตาเนื้อตัวสวยงามมีสง่า ประดุจดั่งวิจิตรศิลป ตกแต่งแลดูงามซึ่ง สุดที่จะพรรณนา แต่ว่าพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายเหล่านั้นมีอิริยาบถไม่ เหมือนกัน คือบางองค์นั่ง บางองค์นอน บางองค์ยืน ซึ่งแต่ละองค์มีอิริยาบถอย่างใดก็เป็นอยู่ อย่างนั้นตลอดไป ไม่เคลื่อนไหวไม่ดิ้น ทั้งจักขุทั้งสองก็มีได้กะพริบเลย

สาเหตุที่พระพรหมทรงผู้ทรงคุณวิเศษทั้งหลายในอสัณฺญสฺตฺตาภูมิมีสภาพเช่นนี้ก็ เพราะเมื่อครั้งโลกยังว่างจากพระพุทธรศาสนา โดยที่ไม่มีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งเสด็จมาอุบัติในโลกนี้ สมัยนั้นมนุษย์บุคคลชั้นปัญญาชนมีจิตปรารถนาที่จะพ้นจาก ภัยในวัฏสงสาร จึงได้สละเคหะสถานบ้านเรือนเข้าป่าไป แล้วได้แปลงเพศบวชเป็นโยคีฤาษี และดาบส ตั้งหน้าประพฤติพรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะกระทำซึ่งวโยกสิณบรกรรม อนุโยค พยายามอยู่จนได้สำเร็จจตุตถฌาน ครั้นออกจากจตุตถฌานแล้ว เขาก็มาร่ำพินิจในใจตนว่า

อันบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีอันต้องไปทนทุกข์เวทนาอยู่ในจตุราบายภูมิก็เพราะจิต เพราะใจนี้แลเป็นเหตุ ความทุกข์ทั้งหลายทั้งสิ้นจะมีขึ้นมามีได้ นั้น ก็เพราะอาศัยเจ้าจิตใจนี้เอง เมื่อว่าไม่มีจิตเสียอย่างเดียวแล้ว ความทุกข์ทั้งปวงจะมีมาแต่ที่ไหน ซึ่งเมื่อใดใจหรือจิตนี้ หายไปจากตน มิรู้คิด มิรู้นึก มิรู้รำพึงอันใดอันหนึ่งเลยก็จักเป็นการดีนักแล

ดังนั้นผู้ได้ฌานสูง เผาขอบใจในกิริยาที่ไม่มีจิตอยู่อย่างนี้ รักษาจตุตถฌานไว้มิให้ เสื่อมคลาย ครั้นออกจากฌานแล้วก็เฝ้าเกลียดชังจิต ให้เกิดความเบื่อหน่ายจิตใจแห่งตนเป็นอัน

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^{๑๖๔} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๑.

^{๑๖๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓.

^{๑๖๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

มาก ด้วยความอยากความชอบใจในภาวะที่ไม่มีจิต จึงเฝ้าคิดปรารภณา เฝ้าภาวนาอยู่ตามตำรา ที่กล่าวสอนกันสืบๆ มาว่า “อสังขญี อสังขญีปิ ขอกุจงอย่ามีสัญญา ขอกุจงอย่าได้มีใจเลย”^{๑๖๗}

จากการที่เฝ้าอธิษฐานภาวนาอยู่ดังนี้ ครั้นถึงกาลกิริยาตายลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดใน พรหมโลกชั้นอสังขญีสัตตาภูมินี้ ด้วยอำนาจแห่งฌานวิบากโยคี พระฤาษี หรือดาบสเหล่านี้ เมื่อครั้งอยู่ในเมืองมนุษย์และเมื่อจะตายนั้น อยู่ด้วยอิริยาบถใดแล้วตายลง โยคีพระฤาษีหรือดาบสตนนั้น ก็ตรงไปอุบัติเกิดเป็นองค์อสังขญีพรหมหนึ่งนั่งอยู่ ถ้ายืนตาย ก็ขึ้นไปอุบัติเกิดเป็นองค์พรหมยืนหนึ่งอยู่ ถ้านอนตาย ก็ขึ้นไปอุบัติเกิดเป็นองค์พรหมนอนหนึ่งอยู่ เปรียบดังพระพุทธรูป อันนายช่างวิจิตรศิลป์ผู้มีฝีมือวิเศษ ณ พรหมวิมานของตนนั้นๆ จนถึงสิ้นพรหมมาชยัยคือ ๔๐๐ มหากัปเป็นกำหนด ตัวอย่างเช่น

“พรหมลูกฟัก นั้นอุบัติขึ้นเพราะเหตุที่เมื่อเขาขึ้นไปสถิตอยู่ในพรหมวิมานของตน เป็นเวลานานประมาณเป็นร้อยๆ มหากัป ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ก็ปรากฏคล้ายกับว่านอนหลับเข้าสู่นิราอยู่ จักได้รู้สึกในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหาไม่ได้ เพราะว่าไม่มีสัญญา มีแต่รูปเปล่าๆ”^{๑๖๘}

เมื่อใดถึงอสังขญีสัตตาพรหมหมดอายุชยัย จำจากชั้นอสังขญีสัตตาภูมินี้ แล้วบรรดาพระพรหมเหล่านั้นเขาก็พลันมีจิตใจกลับคืนมาเป็นปกติเหมือนดังเดิม และต้องจุติไปเกิดตามอำนาจกุศลที่ตนทำไว้ต่อไป เพราะว่ายังไม่ได้ซึ่งพระนิพพาน

บรรดาพรหมโลกชั้นสูงทั้ง เวฬุผลาภูมิ และ อสังขญีสัตตาภูมิ พรหมโลกทั้ง ๒ ชั้นนี้ ความจริงตั้งอยู่ ณ พื้นที่ระดับเดียวกันแต่แยกสถานที่กันอยู่และมีระยะห่างไกลกันมาก

(๑๒) อวิหาสุทธาวาสภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๒ มีชื่อว่า อวิหาสุทธาวาสภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “อุปปกเณ กาเลน อตฺตโน ฐานํ น วิชฺชนฺตีติ อวิหา พรหมเหล่าใดไม่ละทิ้งสถานที่ของตนโดยเวลาเพียงเล็กน้อย พรหมเหล่านั้นชื่อว่า อวิหา”^{๑๖๙} หรืออีกนัยหนึ่งว่า “อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนฺตีติ อวิหา พรหมเหล่าใดไม่เสื่อมถอยจากสมบัติของตน พรหมเหล่านั้นชื่อว่า อวิหา”^{๑๗๐}

^{๑๖๗} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๓.

^{๑๖๘} อ้างแล้ว

^{๑๖๙} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา วิถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๙.

^{๑๗๐} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๙.

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกจะได้ดังนี้ “อ (ไม่) + วิหา (เสื่อมคลาย) + สุตฺทาวาสภุมิ (ภุมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์) เมื่อรวมกันเข้าได้ว่า อวิหาสุตฺทาวาสภุมิ คือภุมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน”^{๑๗๑}

พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้สถิตอยู่ในสุตฺทาวาสพรหมโลกชั้นนี้ ย่อมไม่ละทิ้งสถานที่ของตนคือหมายความว่าไม่จุติเสียก่อนที่จะมีอายุครบกำหนด สำหรับพรหมที่อยู่ในภุมิที่เหลืออีก ๔ ภุมิ คืออตฺปปา สุตฺตสา สุตฺตสี อกนิฏฐา นั้นไม่ได้อยู่จนครบอายุก็มีการจุติเสียก่อน

พรหมในชั้นนี้ย่อมได้รับพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก ทั้งนี้ก็เพราะว่าบรรดาพระพรหมแต่ละองค์ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในอวิหาสุตฺทาวาสพรหมโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีกิเลสเหลืออยู่ในจิตใจน้อยมาก โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถ อยู่ในบวรพุทธศาสนาแล้วเห็นถึงภัยในวัฏสงสาร ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งได้ตัดยมรรคให้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านเป็นผู้มีสัทธินทรีย์ คือมีศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น^{๑๗๒} จากการที่เป็นผู้ทรงคุณพิเศษในพระบวรพุทธศาสนาเช่นนี้ ครั้นดับขันธแล้ว จึงอุบัติเกิดเป็นพระพรหมในพรหมโลกแห่งนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุจุติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นอรหันต์แล้วดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน พรหมโลกชั้นนี้มีอายุ ๑,๐๐๐ กัป^{๑๗๓}

อวิหาสุตฺทาวาสภุมิเป็นพรหมชั้นที่อยู่สูงขึ้นไปจากอัสสญญิตตาภุมิประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

(๑๓) อตฺปปาสุตฺทาวาสภุมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๓ มีชื่อว่า อตฺปปาสุตฺทาวาสภุมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้ไม่มีความเดือดร้อน

ดังมีรูปวิเคราะหฺว่า น ตปฺปนฺตติ อตฺปปา พรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ พรหมนั้นชื่อว่า อตฺปปะ^{๑๗๔} เนื่องจากอตฺปปพรหมทั้งหลายนั้นย่อมเข้าฌานหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ

^{๑๗๑} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๕.

^{๑๗๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒.

^{๑๗๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๑๗๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๐.

นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อนก็ย่อมไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ดังนั้นจิตใจของพรหมจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนแต่ประการใด

หรืออีกนัยหนึ่งว่า “อตปปาเน นิพพุตตาติ อตปปา ภูมิเป็นที่เกิดของอตปปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อตปปา”^{๑๗๕}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ “อ (ไม่มี) + ตปปา (ความเดือดร้อน) + สุตทาวาสภูมิ (ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์) เมื่อรวมกันเข้าอตปปาสุตทาวาสภูมิ คือ ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อน”^{๑๗๖} พรหมที่สถิตอยู่ในชั้นนี้ย่อมไม่มีความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา และใจ เพราะท่านพระพรหมที่อุบัติเกิดอยู่ในชั้นนี้ได้เข้าฌานสมาบัติอยู่เสมอทำให้กิเลสอันเป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อนไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ ดังนั้นจิตใจของท่านพระพรหมผู้บริสุทธิ์เหล่านี้ จึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนส่งให้ท่านได้เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก และบรรดาท่านพระพรหมเหล่านี้ เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถ อยู่ในบรรพพุทธศาสนาแล้วเห็นถึงภัยในวัฏสงสาร “ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งได้ตัดยมรรคได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานปรากฏว่าเป็นผู้มีวิริยอินทรีย์ คือมีวิริยะแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น”^{๑๗๗} การที่ทรงเป็นผู้ทรงคุณพิเศษในพระบรรพพุทธศาสนาเช่นนี้ ครั้นดับขันธสันชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุขัยไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน “พรหมโลกชั้นนี้มีอายุ ๒,๐๐๐ กัป”^{๑๗๘}

พรหมโลกชั้นอตปปาสุตทาวาสภูมิอยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอวิหาสุตทาวาสภูมิขึ้นไปอีกแสนไกล ประมาณได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

^{๑๗๕} อ้างแล้ว.

^{๑๗๖} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๖.

^{๑๗๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒.

^{๑๗๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

(๑๔) สุตัสสาสุทธาวาสกัมมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๔ ซึ่งมีนามว่า สุตัสสาสุทธาวาสกัมมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “สุเขน ทิสฺสนฺตฺติ สุตฺตสา พรหมที่ปรากฏโดยความเป็นสุข ฉะนั้นพรหมนั้นชื่อว่า สุตัสสะ”^{๑๗๙}

อีกนัยหนึ่งว่า “ปริสฺสุเทหิ ปสฺสาทกิพฺพมฺมปญฺญาจกฺขุหิ สมฺปนฺนตฺตา สฺสจฺจุปฺสฺสนฺตฺติ สุตฺตสา พรหมทั้งหลายเหล่านี้เห็นสิ่งต่าง ๆ โดยปรากฏชัด เพราะบริบูรณ์ด้วยปสาทจักขุ ทิพพจักขุ รัชมจักขุ ที่บริสุทธิ์ ฉะนั้น พรหมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าสุตัสสะ”^{๑๘๐}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ว่า “สุ (แจ่มใส) + ทสฺส (ความเห็น) + สุตฺตาวาสกัมมิ (กัมมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์) เมื่อรวมกันเข้าได้ว่า สุตัสสาสุทธาวาสกัมมิ คือ กัมมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใส”^{๑๘๑}

พรหมแต่ละองค์ผู้สถิตอยู่ในสุตัสสาสุทธาวาสพรหมโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีบารมีจิตมีกิเลสเหลืออยู่น้อยมาก ด้วยเหตุที่เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถมาก่อน แต่ละองค์ล้วนเห็นภัยในวัฏสงสารจึงได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในชั้นธันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และ “ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี สตินทริย คือ มีสติแก่กล้ากว่าอินทริยอย่างอื่น”^{๑๘๒} เป็นผู้ทรงคุณพิเศษในพระบวรพุทธศาสนาเช่นนี้ ครั้นดับขันธสันติชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุปบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุจุติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน “พรหมในชั้นนี้มีอายุนับได้ ๔,๐๐๐ กัป”^{๑๘๓}

พรหมโลกชั้นสุตัสสาสุทธาวาสกัมมินี้อยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอดตปาสุทธาวาสพรหมโลกขึ้นไปอีกไกลแสนไกลคณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

^{๑๗๙} พระสัทธัมมโชติกะ รัชมัจฉริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ กุมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๐.

^{๑๘๐} อ่างแล้ว.

^{๑๘๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๗.

^{๑๘๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒.

^{๑๘๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

(๑๕) สุตัสสีสุทธาวาสกัมมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๕ ซึ่งมีนามว่า สุตัสสีสุทธาวาสกัมมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า ดังมีรูปวิเคราะหว่า “สุเขน ปสฺสนตฺติ สุตสฺสี พรหมที่แลเห็นสิ่งต่างๆ ได้โดยความสะดวก ชื่อว่า สุตัสสี”^{๑๔๔} และอีกนัยหนึ่งว่า “ตโต อตฺตสฺยเน สุกฺกจฺจ ทสฺสนภาวเน สมนนาคตาทิ สุตสฺสี พรหมที่บริบูรณ์ด้วยจักขุอันเป็นเหตุในการเห็นที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าพวกสุตัสสพรหมชื่อว่า สุตัสสี”^{๑๔๕}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ “สุ (แจ่มใส) + ทสฺสี (ความเห็นมากกว่า) + สุทธาวาสกัมมิ (กัมมิเป็นที่ยุอันบริสุทธิ์) เมื่อรวมกันเข้าก็เป็น สุตัสสีสุทธาวาสกัมมิ คือ กัมมิเป็นที่ยุอันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า”^{๑๔๖}

พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ย่อมมีความเห็นแจ่มใสมากกว่าพระพรหมทั้งหลายในสุตัสสาสุทธาวาสกัมมิที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง โดยมีอรรถาธิบายว่า ท่านพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลผู้สถิตอยู่ในสุตัสสีพรหมโลกนี้ ประสาทจักขุทิพยจักขุปัญญาจักขุทั้ง ๓ จักขุนี้ มีกำลังมากยิ่งขึ้นกว่าบรรดาท่านพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตอยู่ในสุตัสสาพรหมโลก เว้นแต่ว่า ธรรมจักขุ เท่านั้นที่มีกำลังเสมอกัน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ท่านมีความเห็นในสภาวะธรรมได้อย่างชัดเจนแจ่มใสเป็นอย่างยิ่ง มีจิตใจสงบเยือกเย็น เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก ทั้งนี้ก็เพราะว่าบรรดาพระพรหมแต่ละองค์ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในสุตัสสีพรหมโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี จิตใจมีกิเลสเหลืออยู่น้อยมาก โดยได้เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถเคยพบพระบรมพุทธานุภาพแล้วมีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในชั้นธันดานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และ “ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านเป็นผู้มี สมานินทรีย์ คือ มีสมาธิแก่กล้ามากยิ่งขึ้นกว่าอินทรีย์อย่างอื่น”^{๑๔๗} เป็นผู้ทรงคุณพิเศษในพระบรมพุทธานุภาพเช่นนี้ ครั้นดับขันธสันชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ เสวย

^{๑๔๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ กุมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๑.

^{๑๔๕} อ้างแล้ว.

^{๑๔๖} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๔๙๘.

^{๑๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗/๑/๒๑๒.

พรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุขัย หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน “พรหมในชั้นนี้มีอายุนับได้ ๘,๐๐๐ กัป”^{๑๘๘}

พรหมโลกชั้นสุทิสสุทธาวาสภูมินี้อยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากสุทิสสาสุทธาวาสพรหมโลกไปอีกไกลแสนไกลटनाได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์เช่นกัน

(๑๖) อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๖ ซึ่งเป็นสุทธาวาสพรหมโลกชั้นสุดท้าย มีชื่อว่า “อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ” เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้ทรงคุณพิเศษโดยไม่มีการเป็นรองกัน

ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “นตถิ กนิฏฐเฏ เอเตสนติ อกนิฏฐา ทิพยสมบัติและความสุขที่มีประมาณน้อยไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อกนิฏฐะ”^{๑๘๙}

หรืออีกนัยหนึ่งว่า “นตถิ รูปิน สุตตาน มชฺเฌ เกณจิ คุณฺเณ กนิฏฐภาโว เอเตสนติ อกนิฏฐา คุณสมบัติบางอย่างซึ่งมีอนุภาพเล็กน้อย ซึ่งมีอยู่ในหมู่รูปพรหมทั้งหลายไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า อกนิฏฐะ”^{๑๙๐}

พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕ ของสุทธาวาสภูมินี้ เป็นพรหมที่มีคุณสมบัติยิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด เพราะว่าพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๑-๒-๓-๔ ของสุทธาวาสภูมิ นี้คืออวิหาพรหม อตปปาพรหม สุทิสสาพรหม สุทิสสิพรหม เหล่านี้ เมื่อยังไม่ได้สำเร็จได้พระอรหันต์ ย่อมไปเกิดในภูมิเบื้องบนในชั้นสุทธาวาสนั้นได้ตามสมควรแต่จะไม่เกิดซ้ำภูมิ หรือไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนอกนิฏฐพรหมย่อมไม่ไปบังเกิดในภูมิอื่นอีกเลย จะต้องปรินิพพานอยู่ในอกนิฏฐาภูมินี้เท่านั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพรหมที่อยู่ในชั้นอกนิฏฐาภูมินี้ มีศีล สมาธิ และปัญญายิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด

ในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ภูมินี้ ในภูมิหนึ่งๆ ก็ไม่ได้จำแนกพรหมออกเป็นพวกๆ เช่นเดียวกันกับในปฐมฌานภูมิหรือทุติยฌานภูมิ เป็นต้น ในชั้นอวิหาภูมิก็มีแต่อวิหาพรหมพวกเดียวกันเท่านั้น ในชั้นอตปปา สุทิสสา สุทิสสิ อกนิฏฐาก็เช่นเดียวกัน คือไม่การแยกพรหมเป็นพวกๆ เพราะเมื่อว่าโดยอายุขัยแล้ว พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิ ทั้ง ๕ ภูมินี้ พรหมที่เกิดอยู่ในภูมิหนึ่ง ย่อมมีอายุขัยเท่ากันหมดไม่มีแตกต่างกัน และพรหมที่อยู่ในภูมิหนึ่งนั้นก็สามารถมองเห็นซึ่งกันและกันได้ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีการจำแนกพรหมในภูมิหนึ่งๆ ออกเป็น ๒-๓ พวก

^{๑๘๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๑๘๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๑.

^{๑๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

ดังกล่าว พรหมในอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิตั้งอยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากสุทฺธสึสุทธาวาสพรหมโลก ขึ้นไปอีกไกลแสนไกลคณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ “พรหมในชั้นนี้มีอายุนับได้ ๑๖,๐๐๐ กัป”^{๑๙๑}

“บุคคลที่จะไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสภูมิได้นั้น บุคคลผู้นั้น จะเป็นมนุษย์ เทวดาหรือ พรหมก็ตาม จะต้องเป็นพระอนาคามีบุคคลผู้ที่มีปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่นๆ”^{๑๙๒} เท่านั้น จึงจะไปบังเกิดในสุทธาวาสทั้ง ๕ ภูมินี้ได้ แต่ในการที่สุทธาวาสภูมิแบ่งออกเป็น ๕ ชั้นนั้นก็เพราะเป็นด้วยอำนาจของอินทรีย์ทั้ง ๕ นั้นเอง คือ

ถ้า อินทรีย์	มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น	จะเกิดในชั้น	อวิหาภูมิ
“ วิริยอินทรีย์	“ “	“	อตปปาภูมิ
“ สตินทรีย์	“ “	“	สุทฺธสัภูมิ
“ สมารินทรีย์	“ “	“	สุทฺธสึภูมิ
“ ปัญญินทรีย์	“ “	“	อกนิฏฐภูมิ

ข้อนี้มีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังคหธรรมกถาและวิภาวณีฎีกาว่า “อนาคามีโนปน สุทธาวาสสุ อปฺปชฺชนฺติ สุตฺตาทินฺทริยเวมตฺตตานุกฺกเมน ปณฺจสุ สุทธาวาสสุ อปฺปชฺชนฺติ”^{๑๙๓}

สำหรับในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐภูมินี้ ก็มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่งคือทุสสเจตีย์ เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในขณะที่ยังทรงเป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ทรงสวมใส่ในขณะเสด็จออกจากพระนครเพื่อสู่มหาภิเนษกรรม

ขณะที่พระองค์จะทรงเปลื้องฉลองพระองค์ออกนั้น ท้าวขณิกการพรหม ได้เสด็จลงมาจากชั้นอกนิฏฐภูมิ นำเอาเครื่องบริวารทั้ง ๘ มาถวายแก่พระสิทธัตถะ และรับเอาเครื่องฉลองพระองค์ทั้งหมดของพระสิทธัตถะที่ทรงเปลื้องออกนั้น นำเอาไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ชื่อว่า ทุสสเจตีย์ มีความสูง ๑๒ โยชน์ อยู่ในชั้นอกนิฏฐภูมินี้

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพุทธวังสอรรถกถาว่า

สุทธาวาสพรหมโลก ขณิกโร นาม มหาพรหมมา อฏฐปริกฺขารเ ทตฺวา ตสฺส โพรสิตตสฺส วตฺถาลงฺการานิ คเหตฺวา พรหมโลก ทฺวาทสโยชนิกํ ทุสฺสณฺูปํ อกาสิ.^{๑๙๔}

^{๑๙๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๑๙๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗/๑๒๑๒.

^{๑๙๓} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๙๔} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๔.

(๑๗) อากาสนัญจายตนภุมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๗ หรือเรียกตามประเภทอีกอย่างว่า อรูปพรหมที่ ๑ ซึ่งมีนามว่า อากาสนัญจายตนภุมิ “เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะอรูปพรหมภุมิชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิกเท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่มี เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสบัญญัติซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์”^{๑๙๕}

ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “อากาสนัญจายตนสสุ ภุมิ อากาสนัญจายตนภุมิ ภุมิเป็นที่ตั้งของอากาสนัญจายตนฌาน ชื่อว่า อากาสนัญจายตนภุมิ”^{๑๙๖}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออก ก็จะได้ดังนี้ “อากาส (อากาสบัญญัติ) + อานนฺจ + (ไม่มีที่สุด) + อายตน ที่ตั้งหรืออารมณ์ + ภุมิ (สถานที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าก็เป็น อากาสนัญจายตนภุมิ คือ ภุมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสบัญญัติซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์”^{๑๙๗}

พระพรหมผู้วิเศษไม่มีรูป ซึ่งอุบัติเกิด ณ อรูปพรหมโลกแห่งนี้ เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอากาสนัญจายตนวิบากจิต ฉะนั้นจึงสถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดเป็นอย่างมาก และมีอายุยืนนานเป็นอย่างยิ่ง ด้วยอำนาจแห่งอรูปฌานกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุที่ว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในอรูปพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จรูปฌานที่ ๑ มาแล้วทั้งสิ้น มีข้อความอธิบายถึงพระพรหมในชั้นนี้ว่า

เมื่อคราวที่เขาได้สำเร็จจตุตถฌาน และมีจิตใจปรารถนาในภาวะที่ไม่มีรูปกายนั้น เขาก็พลันรำพึงว่า

“ร่างกายนี้มีทุกขโทษนัก จำเราจักเอาอากาสอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่อยู่แห่งตัวข้านี้แล จำเราจะใส่ใจปรารถนาแต่อรูปพรหมโลก”

แล้วก็อธิษฐานเอาอากาสบัญญัติซึ่งไม่มีสิ้นสุดเป็นอารมณ์ เฝ้าภาวนาอยู่แต่ว่า “อากาโส อนนฺโต..อากาโส อนนฺโต..อากาโส อนนฺโต..”^{๑๙๘}

เฝ้าภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป ด้วยใจที่กอบด้วยพลังแห่งสมาธิอันหนักแน่นมากมาย และไม่ทิ้งความเพียรตามที่ได้รำเรียนมา ครานั้น เขาผู้มีอธิษฐานมั่นก็ได้สำเร็จอากาสนัญจายตนฌาน

^{๑๙๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๒/๒๑๓.

^{๑๙๖} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๖.

^{๑๙๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๕.

^{๑๙๘} วิสุทฺธิ, ๒๗๖/๕๙๒; พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๕.

เมื่อได้สำเร็จอากาสนัญจายตนฌานแล้ว เขาก็มีใจผ่องแผ้ว เต็มไปด้วยความ
ปรารถนาหนักแน่นในดวงใจอยู่ตามเดิมว่า

"อากาสนัญจายตนฌานหานหาที่สุดมิได้ ผลอันเราได้กระทำบำเพ็ญและใฝ่ใจ
ปรารถนา ขอตัวข้าจงอย่าได้มีรูปเลย"^{๑๙๙}

ด้วยเหตุนี้ ครั้นเมื่อเขาดับขันธสันชีวิตลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดเป็น พระพรหมผู้วิเศษ
ณ อากาสนัญจายตนภูมิรูปพรหมโลกแห่งนี้ เสวยปณัตสุขไปจนกว่าจะสิ้นรูปพรหมายุขัย
“พรหมโลกชั้นนี้มีอายุ ๒๐,๐๐๐ กัป”^{๒๐๐}

พรหมโลกชั้นอากาสนัญจายตนภูมิตั้งอยู่ห่างจากอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิขึ้นไปแสน
ไกล นับได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

(๑๘) วิญญาณัญจายตนภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๘ ซึ่งมีนามว่า “วิญญาณัญจายตนภูมิ” ที่ได้นามเช่นนี้ก็เพราะว่า
รูปพรหมชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งเกิดจากฌานที่อาศัย
วิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์”^{๒๐๑}

ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “วิญญาณัญจายตนสุต ภูมิ วิญญาณัญจายตนภูมิ ภูมิเป็นที่ตั้ง
ของวิญญาณัญจายตนฌาน ชื่อว่า วิญญาณัญจายตนภูมิ”^{๒๐๒}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ ดังนี้ “วิญญาณ (วิญญาณ) + อนนจ (ไม่มีที่สุด) +
อายตน (ที่ตั้งหรืออารมณ์) + ภูมิ (สถานที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าจะได้ว่า วิญญาณัญจายตนภูมิ คือ
ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็น
อารมณ์”^{๒๐๓}

พระพรหมผู้วิเศษไม่มีรูป ซึ่งอุบัติเกิด ณ รูปพรหมโลกแห่งนี้ เพราะเหตุที่ตน
ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญจายตนวิบากจิต ฉะนั้นจึงสถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อน
เป็นนักหนา มีอายุยืนนานเป็นยี่นักร ด้วยอำนาจแห่งรูปฌานกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคย
บำเพ็ญมา โดยเหตุว่าพระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในรูปพรหมโลกชั้นนี้ ล้วน
แต่ได้สำเร็จรูปฌานที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น

^{๑๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๖.

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๒๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๔/๒๑๓.

^{๒๐๒} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์ ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถสังคหะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ
ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๖.

^{๒๐๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๖.

มีเรื่องเล่าว่าเมื่อเวลาที่พระพรหมผู้วิเศษเหล่านี้ ท่านได้สำเร็จอากาสาณูญายตน ฌานซึ่งเป็นอรูปรูปานที่ ๑ แล้วนั้น ต่อมาท่านผู้มีฌานกล้าเมื่อพิจารณาไปก็ให้รู้สึกว่ "อากาสาณูญายตนฌานนี้ยังไม่ดีนัก ยังเป็นอรูปรูปานชั้นต่ำ ยังใกล้เคียงกับรูปฌานอยู่"

เมื่อพิจารณาและรู้ดังนี้ จึงมีพอใจคลายความนิยมในอากาสาณูญายตนฌานนั้นเสีย ใครจะได้อรูปรูปานชั้นสูงขึ้นไป จึงตั้งอกตั้งใจพยายามทำความเพียรเจริญภาวนาให้ยิ่งขึ้น ถือเอาวิญญาอันแผ่ไปทั่วอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ แล้วก็ตั้งหน้าอุทสาหะภาวนาตามที่สั่งสอนสืบต่อกันมาช้านานว่า "วิญญาณ อนนต...วิญญาณ อนนต...วิญญาณ อนนต..."^{๒๐๔}

ภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป นับเป็นเวลานานบ้าง ชั่วบ้าง ตามพลังแห่งสมาธิจิต หนักๆ เข้านิรณธรรมทั้งหลายย่อมสงบ สติย่อมตั้งมั่น จิตย่อมมีความมั่นคงแนบแน่นใน วิญญาณบัญญัติ แล้วพลันก็พ้นจากอากาสาณูญายตนฌาน ก้าวเข้าสู่วิญญาณูญายตนฌาน

เมื่อเขาผู้นั้นได้สำเร็จวิญญาณูญายตนฌานแล้ว จิตใจก็ผ่องแผ้ว เพราะสำเร็จสมประสงค์ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตลงก็ตรงมาอุบัติเกิดเป็น พระพรหมผู้วิเศษ ณ วิญญาณูญายตน ภูมิอรูปรูปพรหมโลกแห่งนี้ เสวยปณีสสุขไปจนกว่าจะถึงอรูปรูปพรหมายุชัย “พรหมโลกชั้นนี้มีอายุ ๔๐,๐๐๐ ปี”^{๒๐๕}

พรหมโลกชั้นวิญญาณูญายตนภูมิ ตั้งอยู่พ้นจากอากาสาณูญายตนภูมิขึ้นไปอีก ไกลแสนไกล คณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

(๑๙) อากิณญจัญญายตนภูมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๑๙ มีชื่อว่า อากิณญจัญญายตนภูมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะอรูปรูปพรหมโลกชั้นนี้ “เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิก ไม่มีรูป เกิดจากฌานที่อาศัยอารมณ์ "นตฺถิ กิณฺจ" ซึ่งเป็น นตฺถิภาวบัญญัติ ไม่มีวิญญาณ เหลืออยู่แม้แต่สักกนิทหนึ่งเลย”^{๒๐๖}

ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “อากิณญจัญญายตนสสุ ภูมิ อากิณญจัญญายตนภูมิ ภูมิเป็นที่ตั้งของอากิณญจัญญายตนฌาน ชื่อว่า อากิณญจัญญายตนภูมิ”^{๒๐๗}

^{๒๐๔} วิสุทธิ, ๒๗๖/๕๙๒; พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๗.

^{๒๐๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๒๐๖} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๙.

^{๒๐๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๖.

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ “น (ไม่มี) + อาภิญจัญญ (แม้แต่หนึ่ง) อายตน (ที่ตั้งหรืออารมณ์) ภูมิ (สถานที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าก็ได้ว่า อาภิญจัญญายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหม ผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยนัตติภาวบัญญัติเป็นอารมณ์”^{๒๐๘}

พระพรหมผู้วิเศษผู้ไม่มีรูป ซึ่งอุบัติเกิด ณ อรูปพรหมโลกแห่งนี้ เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอาภิญจัญญายตนวิปากจิต ฉะนั้น จึงสถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นยิ่งนัก มีอายุยืนนาน ด้วยอำนาจแห่งรูปฌานกุศลที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุที่ว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในอรูปพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จรูปฌานที่ ๓ มาแล้วทั้งสิ้น

มีเรื่องเล่าว่าเมื่อเวลาที่พระพรหมผู้วิเศษเหล่านี้ กระทำพิธีบำเพ็ญพรตภาวนาจนได้สำเร็จวิญญาณัญญายตนฌานแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้วอยู่พักหนึ่งแล้ว จึงเกิดความไม่พอใจในวิญญาณัญญายตนฌานนั้น ด้วยมาพิจารณาเห็นว่า “วิญญาณัญญายตนฌาน อันตัวข้าได้แล้วนี้ ยังไม่ประณีตพอ จำเราจะต้องก่อความเพียรพยายามให้หนักยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อที่จักได้รูปฌานที่สูงและประณีตกว่านี้”^{๒๐๙}

เมื่อพิจารณาและรู้เห็นดังนี้ จึงไม่พอใจ ไม่ยินดีอยู่เพียงแต่วิญญาณัญญายตนฌานนั้น แล้วพยายามบำเพ็ญในรูปฌานชั้นสูงต่อไป โดยถือเอาความไม่มีความว่างเปล่า ซึ่งเรียกว่านัตติภาวบัญญัติเป็นอารมณ์ ใฝ่ใจภาวนาอยู่แต่ว่า “นตฺถิ กิณฺณจ...นตฺถิ กิณฺณจ...นตฺถิ กิณฺณจ...นตฺถิ กิณฺณจ...”

เฝ้าภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป นับเป็นเวลาช้าบ้างเร็วบ้าง ตามพลังแห่งสมาธิจิตหนักๆ เข้านิรณธรรมทั้งหลายก็ย่อมสงบ สถิตแห่งตัวเขาย่อมตั้งมั่น จิตย่อมมีความมั่นคงแนบแน่นอยู่ในนัตติภาวบัญญัติ แล้วก็พลันพ้นจากวิญญาณัญญายตนฌานก้าวเข้าสู่อาภิญจัญญายตนฌาน

“เมื่อท่านผู้นั้นได้สำเร็จอาภิญจัญญายตนฌาน”^{๒๑๐} แล้ว จิตย่อมผ่องแผ้วเพราะได้สำเร็จสมประสงค์ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ณ อาภิญจัญญายตนภูมิอรูปพรหมโลกแห่งนี้ เสวยปณิตสุขไปจนกว่าจะถึงอรูปพรหมายุขัย “พรหมโลกชั้นนี้มีอายุ ๖๐,๐๐๐ ปี”^{๒๑๑}

พรหมชั้นอาภิญจัญญายตนภูมิตั้งอยู่ พ้นจากวิญญาณัญญายตนภูมิขึ้นไปอีกไกลแสนไกล คณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

^{๒๐๘} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๘.

^{๒๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.

^{๒๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๓/๒๑๓.

^{๒๑๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๔.

(๒๐) เนวสัญญานาสัญญายตนภุมิ

พรหมโลกชั้นที่ ๒๐ ซึ่งเป็นพรหมโลกชั้นสูงสุดนั้นมีชื่อว่าเนวสัญญานาสัญญายตนภุมิ เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะว่ารูปพรหมชั้นสูงสุดนี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษสุดเป็นที่หนึ่ง ซึ่งเกิดจากฌานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัญญาอย่างหยาบ มีแต่สัญญาอย่างละเอียดประณีตเท่านั้น

ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “เนวสญญานาสญญายตนสสุ ภุมิ เนวสญญานาสญญายตนภุมิ ภุมิเป็นที่ตั้งของเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่า เนวสัญญานา สัญญายตนภุมิ”^{๒๒}

เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ “เนวสญญา (มี) + สัญญาก็ไม่ใช่ (นาสญญา) + (ไม่มีสัญญาไม่ใช่) อายตน (ที่ตั้งหรืออารมณ์) + ภุมิ (สถานที่อยู่) เมื่อรวมกันเข้าก็เป็น เนวสัญญานาสัญญายตนภุมิ คือ ภุมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยความประณีต อย่างยิ่ง มีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาไม่ใช่”^{๒๓}

พระพรหมผู้วิเศษสูงสุดไม่มีรูปซึ่งอุบัติขึ้น ณ รูปพรหมโลกสูงสุดแห่งนี้ เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิต ฉะนั้นจึงสถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตและละเอียดอ่อนเป็นที่สุด และมีอายุยืนนานเป็นที่สุด ด้วยอำนาจแห่งรูปฌานกุศลอันสูงสุดที่ตนได้บำเพ็ญมา โดยเหตุที่ว่าพระพรหมผู้วิเศษสุดแต่ละองค์ ที่สถิตเสวยสุขในพระพรหมโลกชั้นสูงสุดนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จยอดแห่งรูปฌาน คือรูปฌานที่ ๔ มาแล้วทั้งสิ้น^{๒๔}

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อคราวที่พระพรหมผู้วิเศษสุดเหล่านี้ เขาได้สำเร็จ อากิญจัญญายตนฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานที่ ๓ แล้วนั้น ก็ยึดมั่นฝักใฝ่ในฌานนั้นจนชำนาญคล่องแคล่วดี ต่อมาก็เกิดความไม่พอใจ ด้วยเขามาพิจารณาเห็นไปว่า

อากิญจัญญายตนฌานอันเราได้แล้วนี้ ยังไม่ดียังไถลอยู่กับรูปภาวะความมีรูปมีร่าง อันการที่เราอย่างพ้นจากรูปภาวะมาจนถึงอากิญจัญญายตนฌานนี้ ยังไม่เป็นการดีแท้ ยังมีได้เย็นใจ ด้วยว่า การอยู่ไถลกับรูปนั้น มันก็เหมือนว่าเป็นจุดการอยู่ไถลกับข้าศึกปัจจามิตรที่คิดประทุษร้าย ซึ่งมีอาวุธคือ หอกและดาบ จะได้รับความเย็นใจ สุขใจ วางใจ มิได้เลย จำเราจะอุตสาหะหนีจากรูปไปให้ห่างไกล ด้วยการบำเพ็ญรูปฌานให้สูงขึ้นไปเกิด จักเป็นการประเสริฐสำหรับตัวข้าเป็นหนักหนา^{๒๕}

^{๒๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภุมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๕๖.

^{๒๒๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๐๙.

^{๒๑๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๑๓.

^{๒๑๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๑๐.

เมื่อมาจินตนารำพึงไปดังนี้ เขามีผู้มีมานสูง จึงมีพอใจ คลายความนิยมในอากิญญัตตนิมิตตนั้น มีความปรารถนาอันกล้าหาญ ใครจะให้ตนถึงรูปमानชั้นสูงสุดยอดต่อไป จึงเฝ้าใฝ่ใจคำนึงปรารถนาอยู่ แต่เพียงว่า เนวสญญานาสญญา ภวิสสามิ = ขอให้ตัวข้าจงมีจิตใจนั้น เหลือน้อยนักหนา เป็นจุดดั่งว่าหายไปเสียเถิด จะเป็นการประเสริฐแก่ตัวข้าแลแต่นั้นก็เริ่มปรกกรรมภาวนาพระคาถา "เอตฺ สนฺตํ เอตํ ปณฺตี...เอตฺ สนฺตํ เอตํ ปณฺตี..."^{๒๑๖}

ภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไปไม่หยุดยั้ง เป็นเวลาเร็วบ้างช้าบ้างตามอำนาจพลังแห่งสมาธิจิต และแล้วภาวนากรรมนั้นก็ย่อมจะยังผล นั่นคือ นิเวศธรรมทั้งหลายย่อมสงบเงียบ สติของเขาย่อมตั้งมั่น จิตย่อมแนบแน่นมั่นคงในความสงบประณีตเป็นที่สุด แล้วก็พลันหลุดล่องจากอากิญญัตตนิมิตต ก้าวขึ้นสู่เนวสญญานาสญญาตนิมิตต

ครั้งเขาได้สำเร็จเนวสญญานาสญญาตนิมิตตแล้ว ก็มีจิตใจผ่องแผ้วเป็นนักหนา เพราะว่ารูปमानชั้นสูงสุดยอดนั้น ตนได้ถึงความสำเร็จสมประสงค์ เมื่อเขาดับขันธสิ้นชีวิตลง ก็ตรงมาอุบัติบังเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษสถิตเสวยปณฺตีสุขอยู่ ณ เนวสญญานาสญญาตนิมิตตพรหมโลกนี้เป็นพระพรหมไม่มีรูป ทั้งจิตใจก็เหลืออยู่น้อยเต็มที จึงมีโวหารเรียกนามของท่านเหล่านั้นว่า เนวสญญานาสญญาตนิมิตตพรหม = รูปพรหมผู้มีสญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสญญาก็ไม่ใช่

พระพรหมพวกนี้ถือว่าไม่มีสญญาอย่างหยาบ มีแต่สญญาอย่างละเอียดประณีตคือเหลือน้อยเต็มทีนั่นเอง "พรหมโลกในชั้นนี้มีอายุขัย ๘๔,๐๐๐ กัป"^{๒๑๗} พรหมโลกชั้นนี้มีระยะทางห่างจากอากิญญัตตนิมิตตขึ้นไปอีก ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์

๒.๒.๕ ปฏิปทาที่ทำให้เป็นพรหม

ในเทววิซฐสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงปฏิปทาที่ทำให้เป็นพรหม มีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑) เป็นผู้ละแล้วซึ่งกามคุณ ๕ เป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยตา เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น และโผฏฐัพพะที่พึงรู้ได้เหมือนหลุดออกจากข้อค้ำหรือเครื่องจองจำ

๒) เป็นผู้ละแล้วซึ่งนิวรณ์ ๕ เป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวรั้งขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุมรรคหรือขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม "ประกอบด้วย กามฉันทะ คือ ความพอใจในกามคุณ พยาบาท คือ ความคิดร้ายต่อผู้อื่น ถีนมิทธี คือความหดหู่ซึมเซา อุทธัจจกุกกุกจะ คือ

^{๒๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๑.

^{๒๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๔.

ความฟุ้งซ่านรำคาญ และวิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย”^{๒๑๘} เพราะนิรณัน ๕ ถือเป็นด้านหรือด้านสุดท้ายก่อนจะบรรลุนิรณัน “ผู้ละนิรณันได้แล้ว จะมีความรู้สึกปลอดโปร่งโล่งเบาสบายอึดใจเกิดขึ้น จะเป็นพื้นฐานก่อนก้าวไปพบความสุขในนิรณันต่อไป อุปมาด้วยความเบิกบานใจ ปีติ สุข เพราะความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำความเป็นไทแก่ตัวเอง และภูมิสถานอันสงบร่มเย็น”^{๒๑๙}

๓) เป็นผู้บำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้ฌานขั้นใดขั้นหนึ่ง และดำรงฌานไม่ให้เสื่อมแม้ในขณะที่ใกล้ตาย

“การจะเกิดเป็นพรหมได้นั้น ปฏิปทาอย่ามัวไม่ใช้เพราะอาณิสสแห่งบุญกุศลอย่างสามัญธรรมดา คือ ไม่ใช่บุญที่เกิดจากทาน และก็ไม่ใช่ว่าผลจากบุญกุศลอันเกิดจากศีล”^{๒๒๐} “แต่เกิดจากข้อวัตรปฏิบัติที่เข้มงวดทางจิตอย่างสูงคือการเจริญฌาน”^{๒๒๑} ก็คือ “สมณธรรมฐาน คำว่า สมณะ แปลว่าธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต ธรรมยังจิตให้สงบระงับความนิวรณ์ปกิเลส และหมายถึงการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ”^{๒๒๒} + “กรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุปายทางใจวิธีฝึกอบรมจิต”^{๒๒๓} รวมความแล้วหมายถึง วิธีทำใจให้สงบจนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่างๆ นั่นเอง หลักการของสมณะ คือ การกำหนดจิตไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เรียกว่า อารมณ์) ให้แน่วแน่งจนจิตพร้อมตั้งอยู่ใน สิ่งนั้นสิ่งเดียว เรียกว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ความแน่วแน่ง หรือตั้งมั่นของจิตนี้เรียกว่า “สมาธิ” เมื่อสมาธิแนบสนิทเต็มที่แล้ว ก็เกิดสภาวะจิตที่เรียกว่า “ฌาน” อันเป็นผลที่มุ่งหมายของการปฏิบัติสมณะ ซึ่งแบ่งเป็นระดับต่างๆ คือ ระดับที่กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน มี ๔ ชั้น หรือเรียกว่ารูปฌาน ๔ และระดับที่กำหนดเอาธรรมเป็นอารมณ์มี ๔ ชั้น เรียกว่า อรูปฌาน ๔ รวมรูปฌานและอรูปฌานเข้าด้วยกันว่า สมาบัติ ๘ สภาวะจิตที่อยู่ในอารมณ์ของฌานจะมีลักษณะ คือ

๑. เป็นสภาวะที่มีความสุขสงบผ่องใส
๒. เป็นสภาวะที่ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัว

^{๒๑๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๘-๕๕๐/๒๔๐-๒๔๑.

^{๒๑๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๘-๒๒๒/๗๔-๗๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๙-๔๖๓/๒๐๑-๒๐๓.

^{๒๒๐} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๕๑๖.

^{๒๒๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๙.

^{๒๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๑.

^{๒๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

๓. เป็นสภาวะที่ไม่มีสิ่งใดมารบกวนให้สะดุดติดขัดอย่างใดๆ ทั้ง ๓ นัยนี้ เรียกว่า “ปราศจากนิรณ”

ปฏิบัติพานำไปสู่ความเป็นรูปพรหม ๑๖ คือ รูปฌาน ๔ กล่าวคือ

๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก (ความตรึก) วิจารณ์ (ความตรอง) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสบายใจ) และเอกัคคตา (ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) เป็นปฏิปทาของพรหมใน ๓ พวกแรก คือ

- (๑) ผู้เจริญปฐมฌานได้ขั้นต่ำ อุบัติเกิดเป็นพรหมปาริสุทธิ ในชั้นปาริสุทธิภูมิ
- (๒) ผู้เจริญปฐมฌานได้ขั้นกลาง อุบัติเกิดเป็นพรหมบุโรหิตา ในชั้นบุโรหิตะภูมิ
- (๓) ผู้เจริญปฐมฌานได้ขั้นสูง อุบัติเกิดเป็นมหาพรหม ในชั้นมหาพรหม

ภูมิ^{๒๒๔}

๒) ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ละวิตก วิจารณ์ได้ มีปีติ สุข และเอกัคคตา เป็นปฏิปทาของพรหมใน ๓ พวกต่อจากมหาพรหม คือ

- (๑) ผู้เจริญทุตติยฌานได้ขั้นต่ำ อุบัติเกิดเป็นพรหมปริตรตาภา ในชั้นปริตรตาภาภูมิ
- (๒) ผู้เจริญทุตติยฌานได้ขั้นกลาง ไปอุบัติเกิดเป็นพรหมอัปปมาณาภา ในชั้นอัปปมาณาภาภูมิ

๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ ละปีติ มีแต่สุข และเอกัคคตา เป็นปฏิปทาของพรหมถัดจากพรหมอาภัสสรา คือ

- (๑) ผู้เจริญตติยฌานได้ขั้นต่ำ ไปอุบัติเกิดเป็นพรหมปริตรตาสูกา ในชั้นปริตรตาสูกาภูมิ
- (๒) ผู้เจริญตติยฌานได้ขั้นกลาง ไปอุบัติเกิดเป็นพรหมอัปปมาณสูกา ในชั้นอัปปมาณสูกาภูมิ

(๓) ผู้เจริญตติยฌานได้ขั้นสูง ไปอุบัติเกิดเป็นพรหมสุกภินหา ในชั้นสุกภินหาภูมิ^{๒๒๕}

๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ มีอุเบกขา และเอกัคคตา เป็นปฏิปทาของพรหมถัดจากพรหมสุกภินหา คือ

- (๑) ผู้เจริญจตุตถฌาน เกิดเป็นพรหมเวหัพผลา ในชั้นเวหัพผลาพรหมภูมิ
- (๒) ผู้เจริญจตุตถฌานและมีสัญญาวิราคภาวนา เกิดเป็นพรหมอัสัญญีสัตตา ในชั้นอัสัญญีสัตตาภูมิ

^{๒๒๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒.

^{๒๒๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓.

(๓) ผู้เจริญจตุตถฌานได้แล้วและเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นอนาคามีผล ประเภทมีสัทธินทรีย์แก่กล้า เกิดเป็นพรหมอวิหา ในชั้นอวิหาพรหมภูมิ

(๔) ผู้เจริญจตุตถฌานได้แล้วและเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นอนาคามีผล ประเภทมีวิริยินทรีย์แก่กล้า เกิดเป็นพรหมอตัปปา ในชั้นอตัปปาพรหมภูมิ

(๕) ผู้เจริญจตุตถฌานได้แล้วและเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นอนาคามีผล ประเภทมีสัทธินทรีย์แก่กล้า เกิดเป็นพรหมสุทสสา ในชั้นสุทสสาพรหมภูมิ

(๖) ผู้เจริญจตุตถฌานได้แล้วและเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นอนาคามีผล ประเภทมีสมาธิินทรีย์แก่กล้า เกิดเป็นพรหมสุทสสี ในชั้นสุทสสีพรหมภูมิ

(๗) ผู้เจริญจตุตถฌานได้แล้ว และเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นอนาคามีผล ประเภทมีปัญญินทรีย์แก่กล้า เกิดเป็นพรหมอกนิฐฐา ในชั้นอกนิฐฐาพรหมภูมิ^{๒๒๖}

ปฏิบัติทางของอรุปรหม

พรหมที่ไม่มีรูปต้องได้รูปฌาน ๔ ดังต่อไปนี้

๑) อากาสนัญญายตนฌาน ฌานอันกำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ผู้เจริญอากาสนัญญายตนฌานได้แล้วไปบังเกิดเป็นอากาสนัญญายตนอรุปรหมในชั้นอากาสนัญญายตนภูมิ

๒) วิญญานัญญายตนฌาน ฌานอันกำหนดวิญญานหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ผู้เจริญวิญญานัญญายตนฌานได้แล้ว ไปบังเกิดเป็นวิญญานัญญายตนอรุปรหมในชั้นวิญญานัญญายตนภูมิ

๓) อากิญจัญญายตนฌาน ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ ผู้เจริญอากิญจัญญายตนฌานได้แล้ว ไปบังเกิดเป็นอากิญจัญญายตนอรุปรหมในชั้นอากิญจัญญายตนภูมิ

๔) เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เนอันเข้าถึงภาวะที่สัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ ผู้เจริญเนวสัณญานาสัณญายตนฌานได้แล้ว ไปบังเกิดเป็นเนวสัณญานาสัณญายตนอรุปรหมในชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ

ทั้งนี้วิธีทำสมถกรรมฐานจำแนกเป็น ๗ หมวดใหญ่ โดยแยกเป็นอารมณ์ถึง ๔๐ อารมณ์ หรือ ๔๐ วิธี^{๒๒๗} ดังนี้

^{๒๒๖} อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓.

^{๒๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๗.

หมวดที่ ๑ กสิน ๑๐

กสิน คือ เครื่องเพ่งทำให้จิตสงบมีอยู่ ๑๐ อย่าง ได้แก่

๑. ปฐวีกสิน คือ การเพ่งดูดิน เป็นอารมณ์
๒. อาโปกสิน คือ การเพ่งดูน้ำ เป็นอารมณ์
๓. วาโยกสิน คือ การเพ่งดูลม เป็นอารมณ์
๔. เตโชกสิน คือ การเพ่งดูไฟ เป็นอารมณ์
๕. นีลกสิน คือ การเพ่งดูสีเขียว เป็นอารมณ์
๖. ปิตกสิน คือ การเพ่งดูสีเหลือง เป็นอารมณ์
๗. โลหิตกสิน คือ การเพ่งดูสีแดง เป็นอารมณ์
๘. โอทาทกสิน คือ การเพ่งดูสีขาว เป็นอารมณ์
๙. อาโลกกสิน คือ การเพ่งดูช่องว่างหรือแสงสว่างเป็นอารมณ์
๑๐. อากาสกสิน คือ การเพ่งดูอากาศ เป็นอารมณ์

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

ได้แก่ซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. อุทฺธุมาทกะ ซากศพที่พองขึ้นอืด
๒. วินีลกะ ซากศพที่พองขึ้นจนเขียว
๓. วิปฺพกะ ซากศพเน่าเฟะ มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลเยิ้ม
๔. วิจฺฉิทกะ ซากศพที่ขาดเป็นท่อนๆ กระจายกระจายไปทั่ว
๕. วิกขยิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์กัดและทะเยอแย่ง
๖. วิกขิตตกะ ซากศพที่ขาดกระจายกระจาย
๗. หตฺวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกสับเป็นท่อนๆ หรือถูกฟันแทงยับเยินเป็นชิ้นๆ
๘. โลหิตกะ ซากศพที่เต็มไปด้วยเลือดอาบทั้งตัว
๙. ปุพฺพกะ ซากศพที่เต็มไปด้วยหมู่นอนนอนไสและกีดกันอยู่
๑๐. อัมมูริกะ ซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูกกระจายอยู่เกลื่อนกลาด

ซึ่งจะเห็นว่า อสุภะทั้ง ๑๐ ลักษณะที่กล่าวมานี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ปฏิญาน่าเกลียด

ชวนให้ขยะแขยง เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าไม่ผิดกับร่างกายของตนซึ่งสกปรกและมีกลิ่น เมื่อสิ้นชีวิตลงก็จะเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในตัวตน การเจริญอสุภกรรมฐานจะช่วยข่มความโลภไว้ได้

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

ได้แก่ อารมณ์ที่ติงามที่ควรระลึกถึงเนื่องๆ คือการนึกถึงบุคคล และธรรมะ หรือความจริงที่จะก่อให้เกิดความเลื่อมใสซาบซึ้ง ในเหตุผลที่ทำให้เกิดความสุขทางจิตใจขึ้น เป็นอุบายที่หาได้ง่าย สะดวกสบาย และทำได้ทุกโอกาส ทุกสถานที่ มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า และพิจารณาคุณของพระพุทธรเจ้า
๒. ธรรมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม และพิจารณาคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ และพิจารณาคุณของพระสงฆ์
๔. สีลานุสสติ ระลึกถึงศีล พิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติบริสุทธิ์ ไม่ต่างพร้อย
๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงจาคะ ทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละที่มีอยู่ในตน

๖. เทวตานุสสติ ระลึกถึงเทวดา หมายถึง เทวดาที่ตนเคยได้รู้ได้ยินมา และพิจารณาเห็นคุณธรรม ซึ่งทำตนให้เป็นเทวดา ตามที่มีอยู่ในตน

๗. มรณสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาอยู่ไม่ให้เกิดความประมาท

๘. กายคตาสติ สติที่เป็นไปในกาย หรือระลึกถึงเกี่ยวกับร่างกาย คือ กำหนดพิจารณา กายนี้ประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ถึง ๓๒ ประการ ไม่สะอาด ไม่งามน่าเกลียด เป็นการรู้เท่าทันสภาวะของร่างกายนี้

๙. อานาปานัสสติ มีสติกำหนดลมหายใจเข้า – ออก รู้สั้น รู้ยาว เป็นอารมณ์ จะมีคำบริกรรม หรือไม่ก็ได้ จะใช้คำบริกรรมอะไรก็ได้ ที่ถูกจริต ที่ทำให้ได้สมาธิเร็ว, ถนัดแบบไหน ไม่ต้องเปลี่ยนเป็นวิธีอื่นหรือคำอื่น แต่ละคนอาจเหมือนกัน หรือต่างกันได้

๑๐. อุปสมานุสสติ คือระลึกถึงนิพพานว่าเป็นที่ระงับดับเพลิงกิเลส เพลิงทุกข์ เป็นบรมสุขอย่างยิ่งเป็นอารมณ์

ผู้ที่เจริญอนุสสติเป็นประจำจะทำให้จิตปราศจากอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ จิตจะสงบตั้งมั่นปลอดจากนิวรณ์

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔ หรืออัปมัณญา ๔

พรหมวิหาร ๔ หรืออัปมัณญา ๔ ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เกิดความเมตตา ความกรุณา มุทิตาและอุเบกขา เป็นคุณธรรมของบุคคลจำพวกหนึ่งที่อยู่ในพรหมโลก จึงได้นามว่า “พรหมวิหาร” หมายถึง การอบรมจิตใจ โดยยึดถือเอาคุณธรรมของพรหมเป็นตัวอย่าง เรียกว่า “เจริญพรหมวิหารธรรม” และเมตตาธรรมเป็นส่วนสำคัญยิ่งในพรหมวิหาร ๔ เพราะเป็นเครื่องค้ำจุนโลกให้อยู่อย่างถาวรและสงบสุข ปราศจากการอิจฉาริษยา เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ขณะทำกรรมฐานให้พิจารณา ดังนี้.-

๑. เมตตา คิดหวังที่จะช่วยให้สรรพสัตว์อยู่อย่างไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ดำรงชีวิตอยู่เป็นสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน

๒. กรุณา คิดหวังที่จะช่วยให้คน และหรือสัตว์ที่กำลังประสบความทุกข์ได้หลุดพ้นจากความทุกข์เหล่านั้น

๓. มุทิตา คิดหวังที่จะช่วยให้สัตว์ และหรือคน ที่ได้รับความสุขแล้ว ได้ดำรงอยู่ในฐานะนั้นๆ ยินดีและเต็มใจที่เห็นเขามีสุข อย่าได้พลัดพรากจากสุขสมบัติเหล่านั้น

๔. อุเบกขา วางใจเป็นกลางในกรณีที่คน และหรือสัตว์ประสบความวิบัติด้วยกรรมของตน ไม่ดีใจ หรือเสียใจ โดยอาศัยการพิจารณาให้เห็นตามกฎแห่งกรรม

หมวดที่ ๕ อาหารเรปฏิกุลสัญญา

เป็นการกำหนดพิจารณาความเป็นปฏิกุลในอาหาร คือการกำหนดยึดหน่วงเอา ความปฏิกุลโสโครกเน่า น่าเกลียดต่างๆ นานาในอาหาร และความลำบากในการแสวงหาอาหาร บิณฑบาตเป็นที่น่าสังเวชเป็นอารมณ์ จนจิตเกิดอุปจารสมาธิ

หมวดที่ ๖ จตุธาตววัฏฐาน

๑. ปฐวีธาตุ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ , สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่ง สหชาตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งแข็ง หรือ ธาตุดิน

๒. อาโปธาตุ สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม หรือซ่านไป ขยายขนาด ผืนึก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือ ธาตุน้ำ

๓. เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ

๔. วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม

หมวดที่ ๗ อรูป ๔

ได้แก่ การกำหนดภาวะที่เป็นรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกสิณ ๘ อย่างแรกในข้อใดข้อหนึ่ง จนได้จตุตถฌานมาแล้ว คือ

๑. อากาสนัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุกมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้)

๒. วิญญานัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดวิญญานหาที่สุกมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้)

๓. อากิญจัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้)

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ผานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ หรือภพของผู้เข้าถึงผานนี้)^{๒๒๘}

๒.๒.๖ พรหมกับการกำเนิดโลกและมนุษย์

ในทัศนะของพระพุทธศาสนาที่ปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนั้น จากผลการศึกษาพบว่า มีพุทธพจน์ยืนยันเรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ไว้อย่างชัดเจน โดยพระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ว่าเป็นสิ่งที่พวกพราหมณ์ได้รับการสั่งสอนถ่ายทอดมาตามลัทธิของอาจารย์ว่าเท่านั้น ซึ่งพระองค์เองก็ทรงทราบแต่ก็ไม่ยึดติดในความรู้นั้น ดังข้อความที่ว่า

“ภคคะ พระอัสสชิว่าด้วยทฤษฎีต้นกำเนิดของโลก เรา รู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัดตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม”^{๒๒๙}

“ภคคะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง”^{๒๓๐}

ในอัครัญญสูตรมี พุทธพจน์ยืนยันเรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อปฏิเสธถึงการสร้างโลกและสร้างสรรพสิ่งต่างๆในโลกโดยพระพรหมตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ดังมีข้อความที่ว่า

ว่าเสฏฐะและภารทวชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้จึงกล่าวอย่างนี้ว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นแล้ว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ผู้ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหมเป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม ว่าเสฏฐะและภารทวชะ ก็ปรากฏชัดอยู่ว่า นางพราหมณ์ของพราหมณ์ทั้งหลาย มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกเต็มนมบ้าง ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น ยังกล่าวอย่างนี้ว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น ฯลฯ เป็นทายาทของพระพรหม ก็พราหมณ์เหล่านั้น กล่าวตู่พรหมและพูดเท็จ พวกเขาจะต้องประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก^{๒๓๑}

^{๒๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๗.

^{๒๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖/๒๗.

^{๒๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗/๒๗.

^{๒๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๔-๘๕

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่งครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านานโลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อมเหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีมีชานออกจากร่างกาย

สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้นเมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็นอย่างนี้ ๑ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน^{๒๓๒}

ความปรากฏแห่งวันดิน

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทัวทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมบนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืนกลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น

ครั้งเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ดุจน้ำนมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝอยอยู่ข้างบน วันดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยในหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอย่างเหมือนน้ำผึ้งมีมซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภกล่าวว่ “ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะป็นไร” แล้วใช้นิ้วช้อนวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนวันดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสวันดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่านั้นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนวันดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสวันดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน^{๒๓๓}

ความปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้น

วาเสฏฐะและภารทวาชะ ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้นิ้วช้อนวันดิน ให้เป็นคำๆ เพื่อจะบริโภคเมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากันใช้นิ้วช้อนวันดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภคเมื่อนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืนกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นโลกนี้จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก^{๒๓๔}

^{๒๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙/๘๘-๘๙

^{๒๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙

^{๒๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๙๐

จากพุทธพจน์ จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระพรหมของพระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้ว่า พระพรหมไม่ได้มีอำนาจในการสร้างโลก ดำรงรักษา และทำลายโลกเหมือน ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

ในอัครัญญสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกำเนิดของโลกและจักรวาล โดยไม่ได้ กล่าวถึงจุดกำเนิดของโลกโดยตรง กล่าวแต่เพียงว่าโลกหมุนเวียนไปตามการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปภายใต้กฎธรรมชาติควบคุมให้เป็นไป โดยที่โลกและจักรวาลนั้นกำเนิดขึ้น และถูกทำลาย ลงมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน เมื่อโลกได้เสื่อมไปและได้เจริญขึ้นใหม่อีกครั้ง จะมีสัตว์ชั้นอาภัสรา พรหมซึ่งก็คือมนุษย์ที่ได้เจริญสมถกรรมฐานจากในอดีตชาติมาเกิด โดยในเบื้องต้นนั้นโลกและ จักรวาลเต็มไปด้วยน้ำ มีตมมองไม่เห็นอะไร ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวต่าง ๆ ตลอดจนกลางวัน กลางคืน ฤดู วัน เดือน ปี ก็ยังไม่เกิดขึ้น ความเป็นเพศหญิงและชายยังไม่ ปรากฏมีแต่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เรียกว่าสัตว์ แต่พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่ากำเนิด แรกเริ่มของโลกและจักรวาลมาจากไหน เพียงตรัสถึงการเกิด การเสื่อมของโลกว่ามีการรวมตัว กัน มีการเสื่อม วนเวียนกลับไป สมัยเมื่อโลกหมุนเวียนกลับไปสู่ความพินาศ สัตว์ทั้งหลายไปเกิด ในชั้นอาภัสราพรหมกันโดยมาก เมื่อโลกหมุนกลับหมายถึงเกิดใหม่ภายหลังความพินาศคือ กลับมาสู่ความเจริญ สัตว์เหล่านั้นก็กลับมาเกิดในโลกนี้อีก

ในระยะแรกพวกอาภัสราพรหมนี้จะมีกายละเอียด ประณีต มีรัศมีสว่างรุ่งเรือง แต่ เมื่อมีความยินดีมีความพอใจในจวันดินและกินจวันดินเป็นอาหาร กายก็เริ่มหยาบกระด้าง ผิวพรรณที่เคยมีรัศมีงดงามก็เริ่มหม่นหมองลงไป การเปลี่ยนแปลงการกินอาหารจากมีปิติ เป็นอาหารมาเป็นจวันดิน จากนั้นจึงกลายเป็นมาเป็นสะเก็ดดินและเป็นธาตุพีชคือเกิดข้าวสาลี เป็นอาหารของพรหมพวกนี้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อสัตว์ทั้งหลายมีความยินดีในวัตถุจึงก่อให้เกิด กิเลสตามมา ความหยาบกระด้างที่เกิดกับร่างกายและจิตในก็เกิดขึ้น และต่อมาเกิดเป็นเพศชาย เพศหญิง เมื่อเจอหน้ากันก็เกิดต้องตาต้องใจ ความรู้สึกทางเพศก็เกิดมากขึ้นและมีการสืบสาย พันธุ์ในที่สุด

นอกจากนี้ในพระสูตรเดียวกัน ได้แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ว่าจาก ดั้งเดิมที่มนุษย์เคยอยู่กันอย่างสงบสุขไม่มีการเก็บกักตุน มีกินมีใช้อยู่ตลอด กลายมาเป็นสังคม ที่เริ่มมีความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้น นับแต่การรู้จักสะสมอาหารไว้บริโภคหลายๆ วัน การแบ่งที่ดิน ครอบครองอันเป็นจุดก่อให้เกิดการลักขโมยเกิดขึ้น นำไปสู่สังคมที่จะต้องหากฎระเบียบเพื่อใช้ ลงโทษผู้ลักทรัพย์และจัดหาผู้นำที่คนในสังคมยอมรับนับถือมาเป็นผู้ปกครอง จากนั้นจึงมี วรรณะทั้ง ๔ ตามมา ซึ่งสิ่งที่พระองค์ทรงแสดงนั้น มีนัยแฝงเพื่อสร้างความเข้าใจของพราหมณ์ ให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องว่ามนุษย์นั้นไม่ได้เกิดจากส่วนต่างๆ ของพระพรหมผู้สร้างโลก มนุษย์ ได้ก่อกำเนิดจากมนุษย์ด้วยกันเอง โดยต้องกำเนิดขึ้นในครรภ์มารดา มารดานั้นเองเป็นผู้คลอด ลูกและลูกต้องดื่มกินนมจากอกของมารดาเอง

และจากการที่สัตว์ในโลกของอาภัสสรพรหมเมื่อมีกิเลส รัศมีที่เคยชานออกจากร่างกายก็ได้หายไป ก็ปรากฏดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาวต่างๆ เกิดขึ้น เกิดเป็นกลางวัน เกิดเดือน เกิดปี ตลอดจนฤดูกาลต่างๆ โลกจึงกลับฟื้นขึ้นอีกครั้ง

สำหรับสาเหตุที่ทำให้โลกพินาศนั้น มาจากภัย ๓ ประการ คือ ไฟ น้ำ และลม โดยส่วนใหญ่จะถูกทำลายจากไฟ ติดต่อกัน ๗ ครั้ง จนถึงครั้งที่ ๘ โลกจะถูกทำลายจากน้ำ การทำลายโลกจะดำเนินการเป็นเช่นนี้เหมือนเดิมจนครบ ๘ รอบ และในครั้งสุดท้ายของรอบที่ ๘ โลกจะถูกทำลายด้วยลม ใช้เวลาทั้งหมด ๖๔ กัป

๒.๒.๗ พรหมกับระบบวรรณะ

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ระบบวรรณะเกิดขึ้นในยุคพระเวท และความเชื่อและการปฏิบัติในเรื่องนี้ได้สืบต่อมา โดยพวกพราหมณ์อ้างว่าพวกตนนั้นมาจากพระพรหม และได้ยกเรื่องวรรณะ ๔ ซึ่งมีสอนไว้ในสมัยพระเวท อันเนื่องจากการแบ่งหน้าที่การงานกันให้ศักดิ์สิทธิ์และจริงจังขึ้นมา โดยสอนว่าเป็นความจริงที่พวกพราหมณ์เกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม กษัตริย์เกิดมาจากพระพาหาของพระพรหม แพศย์เกิดมาจากพระโสณีของพระพรหม และศูทรเกิดมาจากพระบาทของพระพรหม โดยการกล่าวอ้างเช่นนี้พวกพราหมณ์จึงเป็นวรรณะประเสริฐสุด เหนือกว่าพวกวรรณะอื่นๆ มีหน้าที่สอนพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ให้แก่วรรณะต่างๆ เพราะเกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม ดังนั้นพวกวรรณะอื่นๆ จะต้องเคารพยกย่องและอุปถัมภ์พวกวรรณะพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์ถือตัวว่าสูงส่งดังกล่าว จึงผูกขาดพิธีกรรมว่าทำได้เฉพาะพวกพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นไม่มีสิทธิ์ที่จะกระทำได้

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่ศาสนาพราหมณ์กำลังรุ่งโรจน์นั้น ได้เกิดความคิดที่ตรงกันข้ามระหว่างคำสอนและข้อปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับศาสนาพราหมณ์ในเรื่องของการแบ่งชั้นวรรณะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพระพุทธพจน์กล่าวไม่เห็นด้วยต่อเรื่องวรรณะดังมีข้อความว่า

บุคคลจะชื่อว่า เป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ จะชื่อว่ามิใช่พราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ แต่ชื่อว่าพราหมณ์เพราะกรรม ชื่อว่ามิใช่พราหมณ์เพราะกรรม บุคคลชื่อว่าปวณเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นช่างศิลป์ เป็นพ่อค้า เป็นคนรับใช้ ก็เพราะกรรม ชื่อว่าเป็นโจร เป็นทหารอาชีพ เป็นปุโรหิต แม้กระทั่งเป็นราชา ก็เพราะกรรมทั้งนั้น บัณฑิตผู้มีปกติเห็นปฏิจาสมุปบาท จลادتในกรรมและวิบาก ย่อมเห็นกรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู สัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถที่แล่นไปมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้ ฉะนั้น^{๒๓๕}

^{๒๓๕} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๖๕๖-๖๕๗/๖๕๘.

ซึ่งจากพุทธพจน์จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอย่างชัดเจนว่าวรรณะไม่ได้เป็นตัวกำหนดคุณค่าความดีงามของมนุษย์ อันคนเราจะได้ชื่อว่าเป็นคนดีหรือเลวนั้นไม่ใช่เป็นเพราะชาติกำเนิดแต่เป็นเพราะการกระทำของแต่ละบุคคล การกระทำจะเป็นตัวกำหนดและส่งผลนำบุคคลสู่ความเจริญและความเสื่อม เปรียบเหมือนรถที่แล่นไปมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้ นั่นเอง

อีกทั้งพระพุทธองค์ไม่ให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกความสูงต่ำของมนุษย์ แต่ทรงให้คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่ประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม จึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้ประเสริฐ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“เราไม่ เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิด เกิดในครรภ์มารดาว่า เป็นพราหมณ์ ถ้ายังเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่าโกวาทที่เท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นนั้นว่า เป็นพราหมณ์”^{๒๓๖}

เราจะกล่าวว่า “บุคคลเป็นผู้ประเสริฐเพราะเกิดในตระกูลสูง” ก็หาไม่ จะกล่าวว่า “เขาเป็นผู้เลวทรามเพราะเกิดในตระกูลสูง” ก็หาไม่ จะกล่าวว่า “บุคคลเป็นผู้ประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีวรรณะอันยิ่ง” ก็หาไม่ จะกล่าวว่า “เขาเป็นผู้เลวทรามเพราะความเป็นผู้มีวรรณะอันยิ่ง” ก็หาไม่ เรากล่าวว่า “บุคคลเป็นผู้ประเสริฐ เพราะความเป็นผู้มีโภคะมาก” ก็หาไม่ แต่จะกล่าวว่า “เขาเป็นผู้เลวทราม เพราะความเป็นผู้มีโภคะมาก” ก็หาไม่

พราหมณ์ เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้ แม้เกิดในตระกูลสูงก็ยังเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาปฏิภาณ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า เขาเป็นผู้ประเสริฐเพราะเกิดในตระกูลสูง^{๒๓๗}

ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญ ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่าการที่บุคคลจะเป็นผู้ประเสริฐมิใช่เพราะเกิดในตระกูลสูง แต่เป็นผู้ที่ประกอบแต่กุศลกรรมความดี จิตใจปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ขณะเดียวกันหากบุคคลใดเกิดในตระกูลสูงแต่เป็นผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม เช่น ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เบียดเบียนทำลายผู้อื่น ขาดความเมตตากรุณา ก็ถือว่าเป็นผู้มีจิตใจมืดบอดเพราะทำแต่บาปอกุศลกรรม ก็ไม่จัดว่าเป็นคนดีเพียงเพราะชาติกำเนิด อีกทั้งสอนให้ตระหนักว่าวรรณะไม่สามารถกีดกันจำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์ บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากัน และในความเป็นจริงแล้วมนุษย์แต่ละคนสามารถทำตนให้ดีเลวได้จนถึงที่สุดเท่า ๆ กัน ดังนั้นจึงควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันใน

^{๒๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗.

^{๒๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๗-๔๓๘/๕๔๙.

การที่จะเลือกทางชีวิต และการประพฤติปฏิบัติของตนเอง และในทางปฏิบัติและพระพุทธรองค์
ได้มีวิธีการดังนี้ คือ ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวรรณะ และเปิดรับคนจากทุกวรรณะเข้า
สู่ความมีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกัน โดยมีพุทธพจน์ยืนยันที่ว่า

วรรณะ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนมาบวชใน
ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่าสมณะเชื้อสาย
ศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนนมหวานที่ทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรพ มหิ ไหลลงสู่
มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น^{๒๓๘}

ในเรื่องนี้ พวกราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือ
พราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ
พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็น
โอรสเกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็น
ทายาทของพระพรหม” วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรองถ้อยคำของพราหมณ์เหล่านั้น
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตชีณาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ๑ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ๒ ปลงภาระได้แล้ว ๓ บรรลุ
ประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้
ว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านี้ โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม
เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมูชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๒๓๙}

จะเห็นได้จากความคิดเห็นที่แตกต่างในเรื่องระบบวรรณะ พระพุทธรองค์ ได้ทรงวาง
ระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยคำจูนสังคมโดยปราศจากวรรณะไว้ และบัญญัติความหมายของผู้
ประเสริฐว่าเป็นผู้ที่สิ้นกิเลสสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้เพราะมีปัญญาเป็นตัวกำกับ จึงได้ชื่อว่า
เป็นผู้เลิศกว่าบุคคลทั้งหลาย

สรุป

จากผลการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ และใน
พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยสรุปภาพรวมของเนื้อหาได้ดังนี้

ด้านความเชื่อและพัฒนาการของความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ นั้น
เริ่มตั้งแต่ปลายยุคพระเวทหรือต้นยุคพราหมณ์ โดยในยุคพราหมณ์ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงความ
เชื่อแบบพหุเทวนิยม (Polytheism) คือการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ มาเป็นแบบเอก
เทวนิยม (Monotheism) การยกย่องเทพเจ้าองค์เดียวที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่ตลอดกาลเรียกว่า

^{๒๓๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๓.

^{๒๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๖/๘๗.

พระปชาบดี หรือพระพรหม หลังจากนั้นมาคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนไปเกิดแนวคิดตรีมูรติ คือ การนับถือเทพเจ้า ๓ องค์ ได้แก่ พระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม ซึ่งชาวฮินดูเชื่อว่าเทพทั้ง ๓ เป็นสิ่งปรากฏชั้นสูงสุดของพรหมัน และได้เกิดคำสอนเรื่อง “อวตาร” หมายถึง การกลับชาติมาเกิดใหม่ของเทพองค์สำคัญ คือพระวิษณุ ตามตำนานของชาวฮินดูเชื่อว่าพระวิษณุอวตารลงมาเกิดเพื่อปราบยุคเข็ญในมนุษยโลกมีอยู่ ๑๐ ปาง และในปางที่ ๙ ที่เรียกว่า พุทธยาตาร คือ พระวิษณุอวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อเกิดแนวคิดนับถือเทพ ๓ องค์ หรือตรีมูรติแล้วก็เกิดลัทธินับถือเทพองค์ใดองค์หนึ่งให้ใหญ่กว่าเทพ อีก ๒ องค์ที่เหลือ เช่น นับถือพระศิวะเป็นใหญ่กว่าพระพรหมกับพระวิษณุก็เรียกว่า “ไศวะนิกาย” ส่วนพวกที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่เรียกว่า “ไวษณพนิกาย” และเกิดนิกายใหม่ คือ นิกายศักติ เป็นนิกายที่นับถือเทวีซึ่งเป็นชายาของเทพองค์สำคัญ โดยเฉพาะพระชายาของพระศิวะที่ชื่อว่าพระนางอุมาทะวี

ส่วนประเด็นคุณลักษณะและประเภทของพรหม ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ พบว่ามีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ สดุนพรหมัน และนิรคูนพรหมัน ซึ่งสดุนพรหมัน เป็นพระพรหมที่ปรากฏชื่อรูปและมีคุณสมบัติ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นพรหมที่มีตัวตน หรืออปรพรหม พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าสูงสุด มีคุณสมบัติที่ดีทั้งปวง และเพียบพร้อมไปด้วยคุณวิเศษทุกอย่าง เป็นผู้มีบทบาทในการสร้างโลกและสรรพสิ่งในโลก ตลอดจนมีอำนาจเหนือจักรวาล ส่วนนิรคูนพรหมันนั้นเป็นพรหมที่ปราศจากคุณสมบัติ ปรากฏให้เห็นเป็นภาวะอันบริสุทธิ์ และเป็นอันติมสัจภาวะ ๓ ประการ เป็นพรหมหมันที่ไม่มีตัวตน หรือที่เรียกว่า ปรพรหม

และการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมในศาสนาพราหมณ์นั้นมี ๓ วิธีการคือ ๑) ชฎาณโยคะ เป็นมรรควิธีเข้าถึงพรหมด้วยความรู้ ๒) กรรมโยคะ เป็นการเข้าถึงโดยการกระทำ ๓) ภักติโยคะ คือการเข้าถึงด้วยการประกอบความภักดี

สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในพุทธศาสนานั้น พบว่า พรหมเป็นเพียงสัตว์โลกประเภทหนึ่ง แต่เป็นชั้นสูงที่มีสภาพแวดล้อมแตกต่างไปจากมนุษย์เนื่องจากผลของฌาณสมาบัติเท่านั้น อีกทั้งพระพุทธรศาสนาได้ปรับเปลี่ยนความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในความหมายใหม่ เน้นให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม ความดี ตามหลักพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งคุณธรรมความดีนั้นสามารถปฏิบัติได้จริงในชีวิตของมนุษย์ทุกคน และประเภทของพรหมในพุทธศาสนามี ๒ แบบ คือ รูปพรหมและอรูปพรหม ส่วนการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมในพระพุทธศาสนา คือปฏิบัติสมถกรรมฐาน

ส่วนคติความเชื่อเรื่องการทำเนิดโลกและมนุษย์ที่เกิดจากการสร้างของพระพรหมตามศาสนาพราหมณ์นั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับความเชื่อนี้ โดยพระพุทธเจ้าได้ประกาศทฤษฎีว่าด้วยการกำเนิดโลกนั้น เป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติ และปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์ผ่านทางระบบวรรณะต่างๆ พระพุทธองค์ทรงย้ำว่ามนุษย์จะแตกต่างกันก็ด้วยคุณธรรมความดีเท่านั้น

ซึ่งจากผลการศึกษาในประเด็นความเชื่อของพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ และ พระพุทธศาสนา จะเป็นฐานข้อมูลที่ผู้วิจัยจะได้นำไปศึกษาวิเคราะห์พระพรหมตามทัศนะของ พุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป